

ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ
ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ
ΤΡΙΜΥΘΟΥΝΤΟΣ

ΕΤΟΣ Ε΄

ΤΕΥΧΟΣ Β΄

Ο
Α
Γ
Ι
Ο
Σ

Σ
Π
Υ
Ρ
Ι
Δ
Ω
Ν

ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

**ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΡΙΜΥΘΟΥΝΤΟΣ,
ΕΤΟΣ Ε΄, ΤΕΥΧΟΣ Β΄**

Ἐκδότης - Ἰδιοκτῆτης:

Ἱερὰ Μητρόπολις Τριμυθοῦντος

Τ.Θ. 11001, 2550 Ἰδάλιον

Τηλ. : 00357-22527000

Fax: 00357-22526363

E-mail: info@imtrimythountos.org.cy

www.imtrimythountos.org.cy

Ἵπεύθυνος Σύνταξης - Ἐπιμελητής:

Ἀνδρέας Ζαχαρίου, Δρ. Θ

Φιλολογικὴ Ἐπιμέλεια:

Συντακτικὴ Ὁμάδα τοῦ Περιοδικοῦ

ISSN: 2301-2536

Ἐκτύπωση:

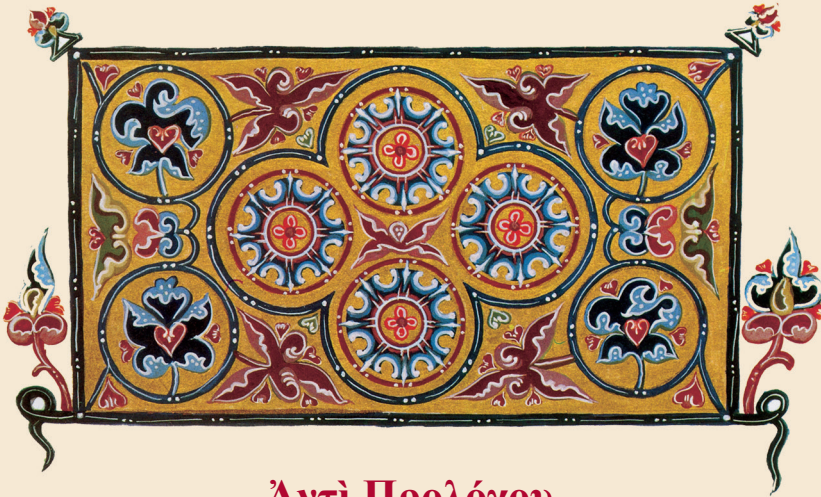
Γραφικὲς Τέχνες «ΜΕΛΙΣΣΑ»

Τηλ. : 0030 23970 23313

E-mail: melissa@melissaprint.com

Τὰ ἀνυπόγραφα κείμενα προέρχονται ἀπὸ τὴ Συντακτικὴ Ὁμάδα τοῦ Περιοδικοῦ.

*Οἱ συνεργάτες καὶ ἀρθρογράφοι ἔχουν τὴν ἀπόλυτη εὐθύνη τῶν ἀπόψεων καὶ θέσεων
ποὺ ἐκφράζουν.*

Ἀντὶ Προλόγου

Τὸ παρὸν τεύχος τοῦ περιοδικοῦ Ἅγιος Σπυρίδων περιλαμβάνει κείμενα ποικίλης θεματικῆς. Στὸ πρῶτο ἐξ αὐτῶν, ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ν. Τζιράκης συνεχίζει, μὲ τὸ δεύτερο μέρος τοῦ ἄρθρου του, τὴ διαπραγμάτευση τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Νεκταρίου γιὰ τὴν *Τριχοτομία τῆς ψυχῆς*, μὲ βάση τὸ ἔργο *Τὸ γνῶθι σαυτὸν (Τόμος Ε΄, τῶν ἀπάντων τοῦ Ἁγίου)*. Ακολουθεῖ τό, ἐπίσης δεύτερο μέρος, τῆς λειτουργικο - δογματικῆς μελέτης τοῦ πρωτ. Στυλιανοῦ Χατζηγηγορίου γιὰ τὸ *Μυστήριον τῆς σωτηρίας στὴν ὕμνογραφία τῶν ἑορτῶν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ*, ἐνῶ ἀμέσως μετὰ παρατίθεται ἡ ἐργασία τοῦ ἀρχιμ. Σωφρονίου Βαρδικίδη, *Ἡ Ἁγία Τριάδα κατὰ τὸν ἱερόν Δαμασκηνό*. Στὴ συνέχεια, ὁ (ἐψηφισμένος) ἐπίκουρος Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης Π. Παναγιωτόπουλος σχολιάζει τὶς θεολογικὲς διαστάσεις τοῦ προσφυγικοῦ θέματος, ἐνῶ ὁ πρύτανης τῆς Ἀνωτάτης Ἱερατικῆς Σχολῆς τοῦ Δόν, πρωθιερέας Τιμόθεος Φετίσοφ, περιγράφει τὴν *Εἰκόνα τοῦ ἰδανικοῦ κράτους καὶ τῆς ἐξουσίας στὴ θεολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*. Τὸ τεύχος συμπληρώνει τὸ ἄρθρο τῆς Ἀγγελικῆς Χατζηιωάννου γιὰ τὴν πρακτικὴ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας νὰ χρησιμοποιεῖ ἄζυμο ἄρτο κατὰ τὴ θεία Λειτουργία.

Ὁ ἐπιμελητὴς

ΑΓΙΟΣ ΓΠΥΡΙΔΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΡΙΜΥΘΟΥΝΤΟΣ,
ΕΤΟΣ Ε΄, ΤΕΥΧΟΣ Β΄

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αντί Προλόγου.....	1
Νικολάου Τζιράκη, <i>Ἡ τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της μετὴν ἐργασία τοῦ ἀγίου Νεκταρίου Τὸ γνῶθι σαυτόν</i>	3
Πρωτ. Στυλιανοῦ Χατζηγηγορίου, <i>Τὸ μυστήριον τῆς Σωτηρίας στὴν ὑμνογραφία τῶν ἐορτῶν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Ὁρθόδοξη ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση σὲ ἀντιπαραβολὴ μετὴν δυτικὴν θεολογία</i>	15
Αρχιμ. Σωφρονίου Βαρδικίδη, <i>Ἡ Ἁγία Τριάδα κατὰ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνὸν</i>	25
Πέτρου Παναγιωτόπουλου, <i>Ξένια Παράδοση. Ἐνα θεολογικὸν σχόλιον γιὰ τὸ προσφυγικὸν</i>	33
Πρωθιερ. Τιμοθέου Φετίσοφ, <i>Ἡ εἰκόνα τοῦ ἰδανικοῦ κράτους καὶ τῆς ἐξουσίας στὴν θεολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης</i>	39
Ἀγγελικῆς Χατζηγιωάννου, <i>Ἡ εἰσαγωγή καὶ ἡ χρῆσις τῶν ἀζύμων στὴ Δύση</i>	60

Ἡ τριχοτομία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση της μετὴν ἐργασία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου Τὸ γνῶθι σαυτὸν

Νικολάου Τζιράκη
Ὁμότιμου Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

(β' μέρος)

6.2 Ἄρετὲς καὶ κακίαι τοῦ Συναισθηματικοῦ

Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ 6^{ου} κεφαλαίου, τὸ ὁποῖο ὁ Ἅγιος ἐπιγράφει *Ἄρεται τοῦ Συναισθηματικοῦ*, περιλαμβάνει 39 ἀρετὲς καὶ κακίαι. Καὶ ἐδῶ δὲν ἀναφέρει ὁ συγγραφέας μας κάθε ἀρετὴ καὶ κάθε κακία μονολεκτικὰ ἀλλὰ περιφραστικὰ. Χρησιμοποιεῖ δηλαδὴ τὴν πρόθεση *περί + γεν.* (30 περιπτώσεις) ἢ τὴ λέξη *εἰκῶν + γεν.* (7 περιπτώσεις) καί, τέλος, τὴ λέξη *χαρακτήρ + γεν.* (2 περιπτώσεις). Τὸ ἐπίθετο *συναίσθηματικός, -ή, -όν* δηλώνει ὅ,τι σχετίζεται μετὸ συναίσθημα. Ἄρα, γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουμε πῶς καὶ γιατί ὁ ἅγιος Νεκτᾶριος ἐντάσσει τὶς 39 ἀρετὲς καὶ κακίαι στὸ δεύτερο κατ' αὐτὸν τμῆμα τοῦ *Θυμικοῦ* τῆς ψυχῆς, πρέπει νὰ ἔχουμε κάποια γνώση γιὰ τὸ τί σημαίνει ὁ ὅρος *συναίσθημα*.

Ἄν λάβουμε ὑπόψη τὴ θέση τοῦ Πασκάλ, ὅτι *«ἡ καρδιὰ ἔχει τοὺς λόγους της πὸν ἢ λογικὴ τοὺς ἀγνοεῖ»*, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ κατανοήσουμε τὸ μεγάλο πρόβλημα πὸν ὑπάρχει γύρω ἀπὸ τὴν προσέγγιση τοῦ ὅρου συναίσθημα τόσο ἀπὸ φιλοσοφικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ ψυχολογικὴ ἄποψη. Ὅσον ἀφορᾷ, λοιπόν, τὴν ψυχολογικὴ προσέγγιση τοῦ ὅρου *συναίσθημα*, θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ὀρίσουμε ὡς τὴν ιδιότητα (ἢ τὸ τμῆμα) τῆς ψυχῆς ἢ τὴν ψυχικὴ κατάσταση πὸν ἀνακλᾷ π.χ. τὴν ὑποκειμενικὴ σημασία μιᾶς ἀρετῆς (ἢ μιᾶς κακίας) πὸν προκαλεῖ συγκίνηση. Σύμφωνα μετὰ παραπάνω, τὰ συναίσθηματα μπορεῖ νὰ εἶναι

κοινωνικά, πνευματικά, διανοητικά, ηθικά, θρησκευτικά, μεταφυσικά κ.λπ. Βεβαίως, δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ, οὔτε ὅμως καὶ ὁ ἅγιος Νεκτάριος ἀσχολεῖται μὲ τὰ σωματικά ἢ ὀργανικά συναισθήματα, π.χ. μὲ τὴ δύναμη ἢ τὴν ἀδυναμία τοῦ σώματος, μὲ τὴν πείνα ἢ τὴ δίψα, μὲ τὸν κορεσμό ἢ τὸν ὑπερκορεσμό ἀπὸ φαγητὸ ἢ ποτὸ κ.ἄ.π.

Εἶναι σημαντικό πάντως νὰ τονίσουμε, ὅτι ὁ ἅγιος Νεκτάριος ἀρχίζει τὸ β' μέρος τοῦ 6^{ου} κεφαλαίου μὲ τὴν ἀρετὴ τῆς χαρᾶς ἐν Κυρίῳ, παραθέτοντας δύο ὀρισμοὺς γιὰ τὴ χαρὰ. Ὁ πρῶτος ἀνήκει στὸν Μ. Βασίλειο καὶ ὀρίζει: «Ἡ χαρὰ εἶναι, θὰ ἔλεγα, κάποιον σκίρτημα τῆς ψυχῆς, ἢ ὁποῖα ὑπερηφανεύεται γιὰ ὅσα ἀφοροῦν τὴν κρίση (της)». (Ἡ δὲ χαρὰ οἷον σκίρτημά τί ἐστὶ τῆς ψυχῆς ἐπαγαλλομένης τοῖς κατὰ γνώμην). Ὁ δεῦτερος ἀνήκει στὸν Ἰω. Χρυσόστομο: «Χαρὰ εἶναι ἡ πλήρωση ὅσων ἐπιθυμεῖ ἡ καρδιά, ἢ ἀπόλαυση ὅσων μᾶς προξενοῦν εὐχαρίστηση καὶ ἡ λήθη ὅσων μᾶς προκαλοῦν λύπη» (Χαρὰ ἐστὶ καταθυμίων πλήρωσις, καὶ ἡδέων ἀπόλαυσις, καὶ ἀνιαρῶν λήθη). Κατὰ τὸν Νεκτάριο, ἡ κοσμικὴ χαρὰ δὲν εἶναι χαρὰ. Ἀντίθετα, βεβαίως, στὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου καὶ οἱ θλίψεις ἔχουν χαρὰ.

Πιστὸς σ' αὐτὴν τὴ γραμμὴ ὁ Ἅγιος παραθέτει ἀρκετὲς γνῶμες Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας χωρὶς δικό του σχολιασμό. Αὐτὸ τὸ κάνει στὴν § 2, ὅπου ὀμιλεῖ κυριαρχούμενος θὰ λέγαμε ἀπὸ τὸν οἶστρο γιὰ τὴ χαρὰ ποὺ εἶναι καρπὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἴδου ὁ λόγος του: «Χαρὰ! λέξη προσφιλῆς, λέξη ἐπιπόθητη, λέξη ποὺ συγκινεῖ τὶς καρδιὰς τῶν ἀνθρώπων, λέξη ποὺ δηλώνει ἀγαλλίαση, λέξη ποὺ σημαίνει εὐφροσύνη, λέξη ποὺ ἐκφράζει πνευματικὴ τέρψη καὶ ἡδονή. Χαρὰ! Μὲ ποιά λόγια νὰ περιγράψω τὸ συναίσθημα ποὺ διεγείρει τὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου; Μὲ ποιὸν χρωστήρα νὰ ζωγραφίσω τὴν εἰκόνα σου, ἢ μὲ ποιὸν τρόπο νὰ βγάλω ἀπὸ μέσα μου μὲ λόγο τὸν μυστικὸ σου χαρακτήρα; Καμμία δύναμη δὲν ἔχω μέσα μου ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ πεῖ πολλὰ πράγματα γι' αὐτὸ τὸ μυστήριον. Δὲν ὑπάρχει καμμία φωνὴ ποὺ νὰ ἔχει τὴ δύναμη καὶ τὸν τρόπο νὰ ἐκφράσει τὴν ἐνέργεια αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου. Παραμένει μυστικὴ καὶ κοιμᾶται στὰ μύχια τῆς καρδιᾶς καὶ ἐμφανίζεται σὲ μόνη τὴν ψυχῇ. Ἡ μυστικὴ αὐτὴ ἐνέργεια κάνει τὴν καρδιά νὰ σκιρτᾷ μὲ εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίαση. Αὐτὴ μεθάει τὴν ψυχῇ σὰν θεῖο ποτό. Αὐτὴ ἔγινε ἢ πολυπόθητη καλοπέραση τῆς ψυχῆς. Αὐτὴ περισσότερο ἀπὸ τὸ

μέλι γλυκαίνει τὴ γλώσσα αὐτουνοῦ ποὺ εἶναι γεμάτος ἀπὸ χαρὰ. Αὐτὴ συνθέτει ὕμνους στὴν καρδιά, τοὺς ὁποίους τὰ χεῖλη δὲν μποροῦν νὰ ἐκφράσουν. Ἡ καρδιά ὁμιλεῖ, ἐνῶ τὰ χεῖλη σιωποῦν. Τὸ ὑπερφυσικὸ τίθεται σὲ λειτουργία κατὰ τρόπο μυστικόν». Ἡ χαρὰ γιὰ τὸν Νεκτάριο εἶναι ἅγιο πρᾶγμα. Εἶναι τὸ προοίμιο τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς. Εἶναι ὁ ἐπίγειος ἀρραβώνας τῆς οὐράνιας χαρᾶς!

Οἱ 4 παράγραφοι ποὺ ἀκολουθοῦν ἔχουν ὡς θέματα: α) τὴν ἀρετὴ, β) τὴν εἰκόνα τῆς ἀρετῆς τοῦ χριστιανοῦ, γ) τὴν εἰκόνα τοῦ χριστιανοῦ ποὺ τελειώθηκε μὲ τὴν ἀρετὴ καὶ δ) τὸν χαρακτήρα τοῦ ἐναρέτου¹. Ὁ Ἅγιος «παίζει» μὲ τὴν ἐτυμολογικὴ προέλευση τῆς λέξης ἀρετῆ. Μεταθέτοντας π.χ. τὰ φωνήεντα α καὶ ε δημιουργεῖ τὴ λέξη ἐρατῆ, γιὰ νὰ συμπεράνει ὅτι ἀρετῆ εἶναι ἡ ἐρατῆ, ἡ ἄξια ἀγάπης, ἡ ἀξιαγάπητη κτήση ποὺ ὅλοι τιμοῦν καὶ ἐπιλέγουν. Ἀναφέρεται, ἐπίσης, στὴν προέλευση τῆς λέξης ἀπὸ τὸ ρῆμα αἶρω, γιὰτὶ ἡ ἀρετῆ αἶρει, μετεωρίζει τὶς ψυχὰς στὸν οὐρανό. Καταφεύγει, ὅμως, καὶ σὲ ἀξιόλογες γνῶμες πολλῶν Πατέρων, ἐνῶ δέχεται ὅτι ὁ χριστιανὸς ποὺ τελειώνεται στὴν ἀρετῆ διαθέτει εἰκόνα ἀπερίγραπτη καὶ κάλλη ἀνεξεκόνιστα! Ἡ ἀρετῆ σὰν σκάλα ἐξυψώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ γῆ στὸν οὐρανό.

Ὁ λόγος εἶναι, βεβαίως, γιὰ τὴ χριστιανικὴ ἀρετῆ. Αὐτὴ εἶναι ὁ διαυγὴς ὀφθαλμὸς τῆς ψυχῆς, μὲ τὸν ὁποῖο ἡ ψυχὴ βλέπει τὸν κόσμον καὶ τὰ τοῦ κόσμου στὴν ἀληθινὴ τους μορφή καὶ τὴν πραγματικὴ ἀξία καὶ διακρίνει τὸ θεόμορφο κάλλος τοῦ φθαρτοῦ καὶ διαρκῶς μεταβαλλόμενου κόσμου. Χωρὶς τὴν ἐν Χριστῷ ἀρετῆ ποὺ συνδέει τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸν Θεό, ὁ ἄνθρωπος τίποτε ἄλλο δὲν θὰ ἐβλεπε παρὰ μόνον τὸν ὑλικὸ κόσμον. Χωρὶς τὴ χριστιανικὴ ἀρετῆ ὁ ἄνθρωπος στερεῖται τὸ κάλλιστο θέαμα τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ, ποὺ εὐφραίνει τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ χριστιανικὴ ἀρετῆ, καταλήγει ὁ Νεκτάριος, εἶναι ὁ ἀληθινὸς δρόμος ποὺ ὀδηγεῖ στὴ μακαριότητα, ὥστε ὁ ἐνάρετος χριστιανὸς νὰ εἶναι ὁ ἀληθινὰ μακάριος ἄνθρωπος.

Στὶς παραγράφους ποὺ ἀκολουθοῦν: α) Περὶ φιλίας, β) Εἰκὼν τοῦ φίλου, γ) Περὶ φίλου ἀνειλικρινοῦς καὶ δ) Περὶ φίλου δολίου, μοχθηροῦ καὶ σκολιοῦ, ὁ Νεκτάριος θέτει τὸ θέμα τῆς φιλίας, τὴν ὁποία θεωρεῖ ἀγάπη δύο ὑγιῶν ψυχῶν. Δέχεται δηλαδὴ ὅτι ἡ φιλία ὡς ἀπόρροια

---

1 Ἄπαντα, τόμ. Ε', σσ. 345-354.

ὕγιος ψυχῆς εἶναι ἱερή, ἀγνή, ἀκέραιη, πιστή, σταθερή, εἰλικρινής, παρρησιαστική, ἀληθινή, αἰώνια. Εἶναι σύνδεσμος δύο ὁμοίων ψυχῶν. Ἀναφέρει μάλιστα ὡς γνώμη τοῦ Ἀριστοτέλη τὴ γνώμη τοῦ κυνικοῦ φιλοσόφου Διογένη, ὁ ὁποῖος, ὅταν ρωτήθηκε τί εἶναι φίλος, ἀπάντησε: «μία ψυχὴ ποὺ κατοικεῖ σὲ δύο σώματα»². Ἡ φιλία εἶναι πιὸ δυνατὴ ἀπὸ τὴν ἀγάπη καὶ αὐτῶν τῶν συγγενῶν ἐξ αἵματος, ἐπειδὴ ἡ φυσικὴ ἀγάπη εἶναι προῖον ἀνάγκης, ἐνῶ ἡ φιλία εἶναι ἀποτέλεσμα ἐλεύθερης ἐπιλογῆς μας. Γι' αὐτὸ στὴν περιγραφὴ τῆς εἰκόνας τοῦ πιστοῦ φίλου τονίζει, ὅτι ὁ ἀγαθὸς φίλος μπορεῖ νὰ κάνει καλὸ καὶ στὴν ψυχὴ καὶ στὸ σῶμα τοῦ φίλου του. Ἔτσι, ὁ καλὸς φίλος χαίρει, ὅταν εὐτυχεῖ ὁ φίλος του, καὶ τὸν ἐπαναφέρει στὸν ὀρθὸ δρόμο, ὅταν διαπράττει σφάλμα. Ὁ φίλος, κατὰ τὸν Νεκτάριο, εἶναι προσωποποίηση τῆς ἀρετῆς. Ἀντίθετα, ὁ ἀνελικρινῆς φίλος δείχνει φιλία ὅταν εὐτυχεῖ ὁ φίλος του, ἐνῶ ὅταν δυστυχεῖ τὸν ἀπαρνιέται. Τὸν λησμονεῖ γρήγορα, ὅταν ἀτυχήσει, καὶ οὔτε ἐρωτᾷ γι' αὐτόν, τὸν λησμονεῖ δὲ καὶ ὅταν ἀκόμη εἶναι γείτονες.

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περιγραφὴ τοῦ *δόλιου* καὶ *μοχθηροῦ φίλου*. Ἰδιαιτέρως, ὅμως, τὸν *μοχθηρὸ φίλο* τὸν παραβάλλει ὁ Νεκτάριος μὲ σκουριά χαλκοῦ ποὺ κατατρῶγει τὸν φίλο του ὄχι νεκρὸ ἀλλὰ ζωντανό! Διαστροφή τῆς φιλίας ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Ἅγιο ἡ κολακεία, ποὺ τὴ θεωρεῖ κακία ἐπιλήψιμη καὶ ἄξια ἀποστροφῆς, γιατί καλύπτεται κάτω ἀπὸ τὸ προσωπεῖο τῆς φιλίας. Πάνω στὴν κολακεία, ὅπως ἀκριβῶς πάνω σὲ ἓνα μνημα, ἔχει γραφεῖ ἀπλῶς καὶ μόνο τὸ ὄνομα τῆς φιλίας. Εἶναι γεμάτη ἀπὸ δόλο καὶ ἐπιπλέον εἶναι ἀνίερη, ἀσεβῆς, ἀνελικρινῆς καὶ ἀπατηλή. Ὅσο γιὰ τὸν *κόλακα*, «εἶναι ἄνθρωπος διεφθαρμένος, χαμερπῆς καὶ οὐτιδανός». Γενικῶς, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, ὅτι οἱ *κόλακες* μακαρίζουν τοὺς ἄκακους ἀνθρώπους καὶ διαταράσσουν τὸν δρόμο τῆς ζωῆς τους. Εἶναι πιὸ πονηροὶ ἀπὸ τὴν ἀλεπού καὶ πιὸ ἄχρηστοι ἀπὸ τὰ κοράκια, γιατί μὲ δόλο καὶ ἀπάτη διαφθείρουν καὶ καταστρέφουν τὶς ψυχὲς ὧσων δὲν μποροῦν νὰ σκεφτοῦν σωστά.

Ἄξια βαθιᾶς ἀνάλυσης καὶ ἐρμηνείας εἶναι καὶ ὅσα ὁ Νεκτάριος ἀναφέρει *περὶ ἔρωτος*, τὸν ὁποῖο θεωρεῖ ὅτι εἶναι πάθος ψυχῆς ποὺ

2. ΣΤΟΒΑΙΟΥ, *Ἀνθολόγιον* 2, 33, 10 1-2.

σχοιάζει, ὅτι γεννιέται ἀπὸ ἄνθρωπο ποὺ χρησιμοποιεῖ μὲ περίεργο τρόπο τὴν ὄρασή του καὶ ἐκδηλώνεται ὡς ὑπερβολὴ κάποιας ἄλλης ἐπιθυμίας, ἢ ὁποῖα γεννιέται πολὺ γρήγορα στὴν ψυχὴ καὶ σβῆνει μὲ πολὺ ἀργὸ ρυθμὸ. Εἶναι φλόγα, ποὺ ἔτσι καὶ ἀνάψει, κατακαίει τὴν καρδιὰ καὶ δὲν σβῆνει εὐκόλα ἐπειδὴ ἀναρριπίζεται ἀπὸ τὴ φαντασία, ποὺ ἀναπλάθει καὶ ἀναπαριστᾷ τὸ εἶδωλο τοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖο ἔχει στὸ μυαλό του ὁ ἐρωτευμένος. Γιὰ νὰ ἐπικυρώσει ὅλα αὐτὰ ὁ Νεκτᾶριος χρησιμοποιεῖ τὴ γνώμη τοῦ Ἀχιλλέως Τατίου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία *«ἀφοῦ ὁ ἔρωτας καταλάβει ὀλόκληρὴ τὴν ψυχὴ, δὲν δίνει ἄωρο οὔτε σ' αὐτὴν τὴν τροφὴ (ἐννοεῖ, προφανῶς, τὴν ὑλικὴ τροφὴ)»*³.

Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει ὅλα τὰ ἀρνητικὰ τοῦ ἔρωτα, ἂν ὁ τελευταῖος πέσει πάνω σὲ λογικὴ ψυχὴ καὶ σβῆσει πρὶν καταστρέψει τὴ δύναμη τοῦ νοῦ. Μόνο ἔτσι ἡ ψυχὴ εἶναι κύρια τοῦ ἑαυτοῦ της καὶ δὲν ἀφήνεται νὰ τὴν κυριεύσει ἡ φαντασία.

Ὁ ἔρωτας, ὅπως τὸν περιγράψαμε ἤδη, κυριεύει τὶς ψυχὲς ποὺ εἶναι ξένες πρὸς τὸν Θεῖο ἔρωτα. Σύμφωνα μὲ τὸν συλλογισμὸ τοῦ Ἁγίου, ἐπειδὴ ἡ καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου πλάστηκε γιὰ νὰ ἀγαπᾷ, εἶναι ἀδύνατο νὰ μείνει ἀπαθὴς ἀπέναντι στὸν ἔρωτα, ἐκτὸς ἂν ἀγαπήσει τὸν Θεὸ καὶ κυριευθεῖ ἀπὸ τὸν Θεῖο ἔρωτα. Ἔτσι, ὁ παράλογος ἀνθρώπινος ἔρωτας ἀδυνατεῖ νὰ κυριεύσει ἐκεῖνες τὶς καρδιὲς ποὺ ἔχουν τρωθεῖ ἀπὸ τὸν ἔρωτα πρὸς τὸν Θεό.

Κοντὰ στὴν ἀγάπη, ὡς κατεξοχὴν χριστιανικὴ ἀρετὴ, βρίσκεται τὸ ἔλεος, τὸ ὁποῖο ὀρίζεται ἀπὸ τὸν Ἅγιο ὡς *«ἐκούσια λύπη»* ποὺ ἔχει τὴν αἰτία της στὰ κακὰ τῶν συνανθρώπων μας. Γι' αὐτὸ ἐκδηλώνεται ὡς ἀγαπητικὴ συνδιάθεση ἀναμειγμένη μὲ λύπη πρὸς αὐτοὺς ποὺ αἰσθάνονται δυσφορία γιὰ ἀνιαρὰ πράγματα. Τὸ ἔλεος, μὲ ἄλλα λόγια, γεννιέται ἀπὸ καρδιὰ ποὺ συμπαθεῖ καὶ συμπάσχει ἐξαιτίας τῶν παθημάτων τῶν ἄλλων. Εὐκόλα, λοιπόν, γίνεται κατανοητὸ ὅτι καὶ ἡ ἐλεημοσύνη εἶναι πράξη ἀγαθῆς προαιρέσεως καὶ ὑπαγορεύεται ἀπὸ ἀγαθὴ καρδιὰ ποὺ ἀγαπᾷ τὸν πλησίον της. Εἶναι δικαιοσύνη ποὺ ἐπιστρέφει τὰ ὀφειλόμενα σὲ ὅσους ἔχουν ἀνάγκη. Ὁ λόγος εἶναι πολὺ

---

3. *Ἄπαντα*, τόμ. Ε', σ. 361. Ὁ Ἀχιλλεὺς Τατίος ἦταν Ἕλληνας μυθιστοριογράφος ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια ποὺ ἄκμασε μᾶλλον τὸν 2^ο π.Χ. αἰῶνα καὶ ὄχι τὸν 6^ο.

άπλως. Όσα έχει καθένας μας τὰ έχει λάβει ἀπὸ τὸν Θεὸ καί, ἐπομένως, γίνεται οἰκονόμος καὶ διαχειριστὴς αὐτῶν τὰ ὁποῖα τοῦ παραχώρησε ὁ Θεός. Δὲν εἶναι δηλαδὴ ὑπερβολὴ ἂν ποῦμε, ὅτι ἡ ἐλεημοσύνη εἶναι ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ: «πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστὶ, ἔλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν» (Μθ. 9, 13). Ὁ Νεκτάριος χρησιμοποιοῖ γνώμη τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου, ὁ ὁποῖος, μὲ τὸν ἀπαράμιλλο τρόπο ποῦ διατυπώνει τὶς χριστιανικὲς ἀλήθειες, λέγει: αὐτὸς ποῦ κάνει ἐλεημοσύνη ἐξωτερικὰ φαίνεται ὅτι σκορπᾶ, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα μαζεύει. Κάνει δηλαδὴ ὅπως ὁ γεωργὸς ποῦ σκορπᾶ τὸν σπόρο του στὴ γῆ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὅμως θὰ λάβει πολὺ περισσότερους ἀπὸ τοὺς σπόρους ποῦ ἔσπειρε! Συμπληρώνει καὶ τοῦτο τὸ σημαντικό: Τὸ μέγεθος τῆς ἐλεημοσύνης δὲν μετριέται ἀπὸ τὴν ποσότητα (π.χ. τῶν χρημάτων) ἀλλὰ ἀπὸ τὴν προθυμία αὐτῶν ποῦ ἐλεοῦν. Δὲν ἔχει, λοιπόν, ἄδικο ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ ὁποῖος ἀποκαλεῖ τὴν ἐλεημοσύνη «πηδάλιο τῆς ἀγάπης». Γι' αὐτὸ ὁ ἴδιος πατέρας τῆς Ἐκκλησίας τονίζει ὅτι ἡ ἐλεημοσύνη ποῦ προέρχεται ἀπὸ ἀδικία δὲν εἶναι ἐλεημοσύνη ἀλλὰ ὠμότητα καὶ ἀπανθρωπιά. Ποιὸ ὄφελος ὑπάρχει ἂν ξεγυμνώσουμε τὸν ἕνα, γιὰ νὰ ντύσουμε τὸν ἄλλο;

Ἀβίαστα, ἐπομένως, κατανοοῦμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποῦ ἐλεεῖ «ἔχει ἐλεηθεῖ ἀπὸ τὸν Θεό». Γιατὶ εἶναι ὄντως δωρεὰ τοῦ Θεοῦ νὰ διακρίνεται κάποιος ἀπὸ ἐλεήμονα καὶ φιλόπτωχη διάθεση. Ὁ ἐλεήμων ζεῖ ἀπὸ τὴν ἀγάπη του πρὸς τὸν πλησίον καὶ πιστεύει στὸν Θεὸ ἐξαιτίας αὐτῆς του τῆς ἀγάπης. Ὁ Νεκτάριος κλείνει τὴν παράγραφο *Εἰκὼν τοῦ ἐλεήμονος* μὲ τὸ γνωστὸ κείμενο τοῦ Μθ. 25, 34: «*Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ἡμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· ἐπείνασα γάρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· ζένος ἦμην, καὶ συνηγάγετέ με· γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με· ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἦμην, καὶ ἤλθετε πρὸς με*».

Ἀπέναντι στὴν εἰκόνα τοῦ ἐλεήμονος βρίσκεται ἡ εἰκόνα τοῦ ἀνελεήμονος, «ἡ πρὸς ἀποκρουστικὴ ἀνήθικη εἰκόνα», ἀπὸ τὴν ὁποῖα «οἱ πάντες μετὰ βδελυγμίας στρέφουν ἄλλοῦ τὸ πρόσωπό τους».

Στὸ συναισθηματικὸ μέρος τῆς ψυχῆς ὁ Νεκτάριος κατατάσσει καὶ τὴ βασκανία, τὴν ὁποῖα θεωρεῖ ἄδικη ἔχθρα ἐναντίον ἐκείνου ποῦ εὐεργέτησε τὸν βάσκανο καὶ ἡ ὁποῖα εἶναι συνεχῆς καὶ ἀκατάλυτη. Εἶ-

ναι μάλιστα τέτοια ἡ δύναμή της, πού παρασύρει αὐτὸν πού ὑφίσταται τὴν ἐπίδραση τῆς *βασκανίας* τόσο, ὥστε νὰ καταφρονεῖ ἀκόμη καὶ τὴ σωτηρία του. Ὡστόσο, δὲν μένει ἀβλαβῆς καὶ ὁ *βάσκανος*, ὁ ὁποῖος κατασπαταλᾷ τὸν ἑαυτό του ἐξαιτίας τῆς *βασκανίας*. Ἡ *βασκανία* εἶναι χειρότερη ἀπὸ τὸν πόλεμο, ὁ ὁποῖος τελειώνει κάποτε, γιὰτι παύει ἡ αἰτία πού τὸν προκάλεσε. Ἡ *μανία* ὁμως καὶ ἡ *σατανικὴ γνώμη* τοῦ *βάσκανου* εἶναι πάντοτε μαζί του. Ὁ *βάσκανος* ἔχει *πονηρὰ μάτια*, τὰ ὁποῖα «*ματιάζουν*» (*βασκαίνουν*) τὰ ἀγαθὰ τῶν ἄλλων. Γι' αὐτὸ οἱ *βάσκανοι* εἶναι χειρότεροι ἀπὸ τὰ θηρία. Τὸ μάτι τοῦ *βάσκανου* λειώνει ἀπὸ *λύπη*, συζεῖ μὲ τὸν θάνατο, θεωρεῖ ἐχθροὺς ὄλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ αὐτοὺς πού δὲν διέπραξαν καμιὰ ἀδικία. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ἐρώτημα τοῦ Χρυσοστόμου: Μὲ τί, λοιπόν, νὰ συγκρίνει κανεὶς τὴν ψυχὴ τοῦ *βάσκανου*; Μὲ *ἔχιδνα*; Μὲ *ἀσπίδα* (φαρμακερὸ φίδι τῆς Αἰγύπτου); Μὲ *σκουλήκι*; Μὲ *σκαθάρι*; Δὲν ὑπάρχει κάτι πιὸ βρομερὸ καὶ πιὸ *πονηρὸ* ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ *βάσκανου*.

Ἀλλὰ καὶ ἡ *εὐγνωμοσύνη* ὡς ἀγαθὸ καὶ εὐγενὲς συναίσθημα τοῦ εὐεργετηθέντος πρὸς τὸν εὐεργέτη, καὶ ἡ *εὐχαριστία*, ὡς ἀγαθὴ διάθεση καὶ ὁμολογία πρὸς ἀνταπόδοση χάριτος ἐπίσης πρὸς τὸν εὐεργέτη, εἶναι ἀρετὲς τοῦ *Συναισθηματικοῦ* μέρους τῆς ψυχῆς μὲ ἀντίστοιχες κακίαι τὴν *ἀγνωμοσύνη* καὶ τὴν *ἀχαριστία*. Ἐὰν ἀγνωμοσύνη εἶναι ἡ λήθη τῆς εὐεργεσίας καὶ ἡ ἔλλειψη κάθε φιλικοῦ συναισθήματος πρὸς τὸν εὐεργέτη, *ἀχαριστία* εἶναι ἡ *ἀπροθυμία* πρὸς ἀνταπόδοση τῆς χάριτος πού ἔγινε σὲ κάποιον. Εἶναι σημαντικὴ ἡ παρατήρηση τοῦ Νεκταρίου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, ἂν ὁ *ἀγνώμων* δὲν ἀγαπᾷ τὸν εὐεργέτη του, τὸν ὁποῖο εἶδε μὲ τὰ μάτια του, πῶς θὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸ πού παρέχει ὅλα τὰ ἀγαθὰ στὸν κόσμον, ἀλλὰ δὲν τὸν εἶδε ποτέ; Ἡ περιγραφὴ τοῦ Ἁγίου εἶναι παραστατικότατη.

Ὁμάδα ὁμοειδῶν ἀρετῶν τοῦ *Συναισθηματικοῦ* ἀποτελοῦν οἱ ἀρετὲς τῶν παραγράφων 21, 22, 23, 24, 25, 26 καὶ 27. Ἡ *ἐπιείκεια* π.χ. εἶναι ἀρετὴ μεγάλης ἠθικῆς ἀξίας καὶ φανερῶν εὐγένεια ἀγαθῆς καὶ γενναίας ψυχῆς, ἐνῶ ὁ *ἐπιεικὴς* ἀντιμετωπίζει μὲ πραότητα τὶς ἀδικίες πού τοῦ γίνονται ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς κατωτέρους του. Βεβαιώνει μὲ τὴν ὅλη συμπεριφορὰ του ὅτι εἶναι ἀληθινὸς μαθητὴς τοῦ Χριστοῦ καὶ ὅτι κατοικεῖ μέσα του τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος.

Συγγενής ἀρετὴ στὴν ἐπιείκεια εἶναι ἡ *εὐσπλαγχνία*, ἡ ὁποία, κατὰ τὸν Ἅγιο, ἐπειδὴ εἶναι κίνηση ψυχῆς ποὺ θέλει τὸ ἀγαθὸ τοῦ πλησίον καὶ ἐργάζεται ὑπὲρ αὐτοῦ, ἐξομοιώνει τὸν εὐσπλαγχνο μὲ τὸν Θεό. Ὁ *εὐσπλαγχνος* συμπάσχει μὲ τοὺς πάσχοντες καὶ θεωρεῖ τὸ πάθος τοῦ πλησίον τοῦ δικό του πάθος (πρβλ. *Α΄ Κορ.* 12, 26). Εἶναι πάντα πρόθυμος νὰ σπεύσει πρὸς βοήθεια ὅσων ἔχουν ἀνάγκη, ὅπως ὁ Σαμαρείτης τοῦ Εὐαγγελίου (βλ. *Λκ.* 10, 30 ἐξ.). Εἶναι πρόθυμος πάντοτε νὰ θεραπεύσει τὰ πάθη τῆς πάσχουσας ἀνθρωπότητας καὶ ἔτοιμος νὰ θυσιάσει τὸν ἑαυτό του ὡς ἀληθινὸς μαθητὴς τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῆς ἐπικράτησης τῆς εἰρήνης καὶ τῆς χαρᾶς στὸν κόσμο. Τρέχει παντοῦ ὅπου τὸν καλεῖ ὁ στεναγμὸς τῆς πάσχουσας ἀνθρωπότητας, ποὺ περισσεύει, πρέπει νὰ ποῦμε, ἰδιαίτερα στὶς μέρες μας.

Δὲν βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τὸν εὐσπλαγχνο ὁ *εἰρηνοποιός*, ὁ ὁποῖος ὡς υἱὸς τῆς ἄνω κλήσεως καὶ τῆς ἐπουράνιας Βασιλείας (βλ. *Φιλ.* 3, 14. *Ἐφ.*, 4, 1, 4. *Α΄ Τιμ.* 1, 9. *Ἐβρ.* 3, 1) ἀκούει εὐχαρίστως τὸν λόγο τοῦ Χριστοῦ: «*Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται*» (*Μθ.* 5, 9). Εἰρηνεύει μὲ τὸν ἑαυτό του, μὲ τὸν Θεό, μὲ τὸν πλησίον, μὲ ὅλους ὅσοι τὸν ἀγαποῦν ἢ καὶ τὸν μισοῦν. Μὲ ἓνα λόγο, ἐργάζεται ὑπὲρ ἀποκαταστάσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ πάνω στὴ γῆ. Ἀληθινὴ εἰρήνη εἶναι, κατὰ τὸν Νεκτάριο, *ἡ πρὸς Θεὸν εἰρήνη*. Ἀκριβῶς γι' αὐτό, ἡ παρὰ τοῦ Χριστοῦ εἰρήνη εἶναι βεβαία, σταθερή, πάγια, μόνιμη, ἀθάνατη, χωρὶς τέλος. Ἄν δὲ ἡ ἀνθρώπινη εἰρήνη γίνεται σὲ κάποιο μέρος τοῦ κόσμου ἀκόμη καὶ γιὰ κακὸ σκοπό, ἡ εἰρήνη τοῦ Χριστοῦ πειθεῖ ὄχι μόνο νὰ ἔχουμε ἐξωτερικὴ εἰρήνη, ἀλλὰ καὶ προσωπικὴ. Εἰρήνη δηλαδὴ πρὸς τὸν ἑαυτό μας, γιὰ νὰ μὴ στασιάζει ἡ σάρκα ἐναντίον τῆς ψυχῆς. Ἐπειδὴ, λοιπόν, ἡ εἰρήνη εἶναι θεῖο δῶρο, παραμένει μόνο σὲ καθαρὲς καρδιὲς καὶ ἐγκαταλείπει τὶς ἀκάθαρτες καὶ μολυσμένες. Ἔτσι, αὐτὸς ποὺ στερεῖται τὴν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ, στερεῖται καὶ τὴ Θεία Χάρη.

Συμπαρομαρτοῦσες ἀρετὲς στὴν εἰρήνη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ *μακροθυμία* (ἡ μεγαλοψυχία καὶ ἡ μεγαλοφροσύνη), ἡ *πραότητα* (ἡ ἡρεμία τῆς ἀγαθῆς ψυχῆς ποὺ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸ καὶ τὸν συνάνθρωπο), ἡ *αὐτάρκεια* (νὰ ἀρκεῖται κανεὶς στὸν ἑαυτό του, νὰ ἀναπαύεται μὲ τὰ δικά του τὰ λίγα καὶ νὰ μὴ ζητάει περιττά), ἡ *ἀνεξικακία* (νὰ ἀνέχεται τὰ κακὰ

καὶ νὰ τὰ λησμονεῖ ἀπὸ ἀγάπη στὸν πλησίον), ἡ *ἀκτημοσύνη* (ἡ ἔλλειψη ὅλων τῶν ὑπαρχόντων ἐκτὸς τοῦ σώματός μας) καὶ ἡ *σεμνοπρέπεια* (ἡ ἀληθινὴ εἰκόνα τοῦ ἥθους καὶ ἡ ἔκφραση τῆς ψυχικῆς διάθεσης καὶ τῆς ἐσωτερικῆς σεμνότητος τοῦ ἀνθρώπου).

Ὁ *μακρόθυμος* εἶναι κυρίαρχος τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ὀργῆς καὶ ἡρεμεῖ τίς ὀρμές τῆς καρδιάς του, δείχνει ἔλεος σ' αὐτοὺς ποὺ φταῖνε καὶ συγχωρεῖ τοὺς ἁμαρτωλοὺς. Ὁ *πραῶς* εἶναι φιλικὸς πρὸς ὅλους καὶ φέρεται ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς. Δὲν ὀνειδίζει, δὲν βρίζει καὶ δὲν βλασφημεῖ, ἀλλὰ ἐπανορθώνει μὲ ἀγάπη ὅσους ἔχουν διαπράξει διάφορα πταίσματα. Ὁ *αὐτάρκης*, ἐπειδὴ δὲν ἐποφθαλμιᾷ ὅσα ἀνήκουν σὲ ἄλλους, εἶναι πιὸ εὐπορος ἀπὸ ὅλους. Εἶναι εὐτυχῆς γιατί δὲν τοῦ λείπει τίποτα. Ἀλλὰ καὶ ὁ *ἀνεξίκακος* χαρίζει τὴν ἐκδίκηση στὴν εἰρήνη καὶ ἀνταποδίδει τὸ κακὸ μὲ τὴν εὐεργεσία· εἶναι τύπος Χριστοῦ. Ὁ *ἀκτῆμων* ἔχει ἐμπιστοσύνη στὸν Θεὸ ποὺ εἶπε: δὲν θὰ σὲ ἀφήσω μόνο οὔτε θὰ σὲ ἐγκαταλείψω (*Ἐβρ.* 13, 5). Ὁ *σεμνοπρεπῆς*, τέλος, εἶναι ἄδολος, εἰλικρινῆς καὶ εὐθύς. Εἶναι εὐπρεπῆς ὡς πρὸς τὴν ἐμφάνιση, εὐγενῆς ὡς πρὸς τοὺς τρόπους, μετρημένος στὰ λόγια, καὶ τὸ ἥθος του ἀποπνεύει ἐμπιστοσύνη. Διδάσκει ἀκόμη καὶ μὲ τὴ σιωπὴ του.

Ἐναντι τῶν ἀρετῶν ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω καὶ ὧν τις ἐνσαρκάνουν, ὑπάρχουν ἀντίστοιχες κακίες ποὺ δοκιμάζουν τὸ συναίσθηματικὸ μέρος τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Εἰδικότερα: ἡ *φιλαργυρία* ὡς φιλοχρηματία καὶ ὡς ἐπιθυμία τοῦ πλούτου κατακυριεύει τὴν καρδιά καὶ αἰχμαλωτίζει τὸν νοῦ. Εἶναι ρίζα τῶν κακῶν, ἀκρόπολη τῶν κακιῶν, κολοφῶνας τῶν ἁμαρτημάτων. Κάνει φτωχὸ τὸν κάτοχό της, γιατί θησαυρίζει γιὰ τὸν ἑαυτό του. Εἶναι σκληρὴ καὶ ἀνηλεῆς, ἄσπλαχνη καὶ τυραννικὴ, γιατί συνθλίβει πρῶτον ἀπὸ ὅλους αὐτὸν ποὺ τὴν ἀγαπᾷ, δηλαδὴ τὸν αἰχμάλωτό της. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ *φιλάργυρος* εἶναι ἄνθρωπος δυστυχέστατος, γιατί διψᾷ γιὰ χρυσάφι καί, ἐνῶ διαρρέει ποταμὸς χρυσοῦ τὰ ταμεῖα του, αὐτὸς χάνεται ἀπὸ τὴ δίψα τοῦ χρυσοῦ. Πάσχει ἀπὸ τὴν ἀσθένεια τοῦ Ταντάλου, ὁ ὁποῖος ἀδυνατοῦσε νὰ σβῆσει τὴ δίψα του καὶ νὰ δροσίσει τὰ χεῖλη του ποὺ καίγονταν, ἐπειδὴ δὲν μποροῦσε νὰ πάρει λίγο νερὸ ἀπὸ τὰ νερὰ τοῦ ποταμοῦ ποὺ ἔρρεαν δίπλα του!

Ὁ φιλάργυρος θεωρεῖ ὡς θεό του τὸν θησαυρό του, πιστεύει μόνο σ' αὐτὸν καὶ στηρίζεται μόνο σ' αὐτὸν κάθε ἐλπίδα του. Ὁ νοῦς του ἐξαιτίας τοῦ θησαυροῦ του ἔχει σκοτισθεῖ, ἡ καρδιά του ἔχει πωρωθεῖ καὶ ἡ ψυχὴ του ἔχει διαφθαρεῖ. Γι' αὐτὸ εἶναι ἄσπλαχνος, ἄπονος, ἄσυμπαθὴς καὶ ἀνελεήμων. Δὲν φροντίζει κανένα, δὲν λυπάται κανένα, δὲν συμπαθεῖ κανένα. Ἀκόμη καὶ ἂν ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων χάνεται ἀπὸ τὴν πείνα, ὁ φιλάργυρος δὲν θὰ ἀνοίξει τίς ἀποθήκες του. Ὁ λόγος εἶναι πολὺ ἀπλός: Πιστεύει ὅτι ἡ δυστυχία τῶν ἄλλων εἶναι εὐκαιρία γιὰ νὰ αὐξήσει τὸν δικό του πλοῦτο.

Ἀνάλογη πρὸς τὴν φιλαργυρία εἶναι ἡ *φιλαυτία*, δηλαδή ἡ ἐμπαθὴς καὶ παράλογη φιλία πρὸς τὸ σῶμα. Καὶ οἱ δύο εἶναι ἀντίθετες πρὸς τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἐγκράτεια. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ *φίλαντος* ἔχει ὅλα τὰ πάθη, ἐπειδὴ ζεῖ μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ὁ Νεκτάριος παραθέτει σημαντικό ἀπόσπασμα κειμένου ἀπὸ τὸν Δαμασκηνὸ γιὰ τὴν φιλαυτία, τὸ ὁποῖο ἀποδίδουμε στὴ νεοελληνικὴ περιληπτικά: «*Αὐτοὶ ποὺ πράττουν τὰ πάντα μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό τους, ἀσχολοῦνται μὲ τὸ μέγιστο κακό, τὴν φιλαυτία. Ἡ φιλαυτία ὁδηγεῖ στὴν ἀπομόνωση, τὴν ἀκοινωνησία, τὴν ἀφιλοσύνη, τὴν ἀδικία, τὴν ἀσέβεια. Ἡ φύση κατασκεύασε τὸν ἄνθρωπο ὄχι ὅπως τὰ θηρία ποὺ ζοῦν μόνον, ἀλλὰ ὅπως αὐτὰ ποὺ ζοῦν σὲ κοπάδι, σύμφωνα μὲ (φυσικοῦς) νόμους καὶ ὁμαδικὰ (κοινωνικά). Νὰ μὴ ζεῖ, λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος μόνο μὲ καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ μὲ πατέρα, καὶ μὲ μητέρα, καὶ μὲ ἀδελφία, καὶ μὲ γυναίκα, καὶ μὲ παιδιὰ, καὶ μὲ ἄλλους συγγενεῖς, καὶ μὲ φίλους, καὶ μὲ συνδημότες, καὶ μὲ συνανθρώπους τοῦ τῆς ἴδιας φυλῆς, καὶ μὲ πατρίδα, καὶ μὲ ὁμοφύλους καὶ μὲ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους. ... Πρέπει, δηλαδή, ὁ ἄνθρωπος, ἂν βεβαίως εἶναι λογικός, νὰ εἶναι κοινωνικός καὶ φιλόκοσμος καὶ φιλόθεος, γιὰ νὰ εἶναι καὶ θεοφιλής, δηλαδή νὰ τὸν ἀγαπᾷ ὁ Θεός*». Ὁ φίλαντος κινούμενος ἀπὸ τὴν φιλοδοξία ποὺ μισεῖ τὰ πάντα, δὲν ἀγαπᾷ τίποτε καὶ δὲν φροντίζει κανένα. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Πλάτων στοὺς *Νόμους* συμπεραίνει: «*Κάθε ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀποφεύγει νὰ ἀγαπᾷ πολὺ τὸν ἑαυτό του*»⁴.

Κακίες ποὺ βαίνουν παράλληλα πρὸς ὅσες ἀναφέραμε πιὸ πάνω, εἶναι καὶ οἱ ἀκόλουθες: *μεμψιμοιρία, χαιρεκακία, ψευδοσεμνοπρέπεια,*

4. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Νόμοι Ε'*, 731-732ab.

ὑποκρισία καὶ *ἀνθρωπαρέσκεια*. Ἐπίσης, ὄργανα καὶ φορεῖς τους εἶναι ὅσοι τὶς ἀκολουθοῦν, δηλαδή: ὁ *μεμψίμοιρος*, ὁ *χαιρέκακος*, ὁ *ψευδοσεμνοπρεπής*, ὁ *ὑποκριτὴς* καὶ ὁ *ἀνθρωπάρεσκος*.

Κατὰ τὸν Ἅγιο, *μεμψιμοιρία* εἶναι ἡ δυσαρέσκεια πρὸς τὴ μοίρα, ἡ ἔλλειψη εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Θεό, ἡ ἀχαριστία ἀπέναντι σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἡ ἀθέτηση τῆς Θείας Πρόνοιας καὶ σὲ κάθε περίπτωση τὸ φιλοκατήγορο πνεῦμα καὶ τὸ νὰ κατακρίνει κανεὶς τοὺς πάντες. Ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ μεμψίμοιρου π.χ. δὲν βγαίνει ποτὲ ἡ λέξις εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴν καρδιά του δὲν ἀναπέμπεται ποτὲ εὐχαριστία πρὸς τὸν Θεὸ γιὰ τὶς δωρεὰς ποὺ τοῦ ἔκανε στὴ ζωὴ του. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀγνώμων καὶ ἀχάριστος. Ἀρνεῖται καὶ αὐτοὺς τοὺς γονεῖς του. Ἐν τέλει, εἶναι ἄθλιος ἄνθρωπος.

Ἀλλὰ καὶ ἡ *χαιρεκακία*, τὸ νὰ ἐπιχαίρει δηλαδή κανεὶς γιὰ τὰ δεινὰ τῶν ἄλλων, εἶναι μεγάλη ἀμαρτία. Ὁ *χαιρέκακος* χαίρεται γιὰ τὸ λείψανο τοῦ ἐχθροῦ του, λησμονώντας ὅτι ὅλοι πεθαίνουν, καὶ ὁ ἴδιος. Ἐπιπλέον, εἶναι μοχθηρός, ἔχει σκυθρωπὴ ὄψη, ὕπουλο βλέμμα, σφιγμένα χεῖλη, σαρδόνιο (σαρκαστικὸ καὶ μοχθηρὸ) γέλιο καὶ στόμα γεμάτο πικρία.

Δὲν εἶναι μικρότερη κακία ἡ *ψευδοσεμνοπρέπεια*, δηλαδή ἡ ἐπιτηδευμένη καὶ ἐπίπλαστη σεμνότητα ποὺ εἶναι ψιμυθιωμένη κακοήθεια, ἀφοῦ καλύπτεται κάτω ἀπὸ τὸ προσωπεῖο τῆς *σεμνοπρέπειας*. Εἶναι βδελυρὴ ὑποκρισία, γιὰτὶ δείχνει πρόσωπο ἄλλο ἀπὸ τὸ πραγματικὸ. Εἶναι εὐκόλο ἀπὸ ὅλα αὐτὰ νὰ κατανοήσουμε καὶ τὸν *ψευδοσεμνοπρεπῆ*, ὁ ὁποῖος ὄντας φαῦλος στερεῖται ἐσωτερικοῦ διακόσμου μὲ κύριο γνῶρισμά του τὸν δόλο. Ὑποκρίνεται τὸν ταπεινὸ, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα εἶναι ὁ «*ὑψηλοφρονέστατος τῶν ἀνθρώπων καὶ γι' αὐτὸ ἀποβαίνει μισητὸς ἀπὸ ὅλους*».

Ἐξ ἄλλου, μεγάλη κακία εἶναι καὶ ἡ *ὑπόκριση* (ὑποκρισία). Ὁ Νεκτάριος ἀναφέρει τὸν ἀκόλουθο ὀρισμὸ νεωτέρων, ὅπως τοὺς χαρακτηρίζει, ἠθικολόγων, τοὺς ὁποίους ὁμως δὲν κατονομάζει: «*ὑπόκριση εἶναι κλοπὴ (ξένης) ὑπολήψεως ἢ κακία μὲ ἔνδυμα ἀρετῆς. Ἔτσι, ἂν ἡ ἀλήθεια εἶναι κάτι θεῖο, ὁ ὑποκριτὴς ποὺ δὲν τὴν ἔχει, γιὰτὶ εἶναι ἄλλο καὶ ἄλλο φαίνεται, εἶναι φανερὸ ὅτι εἶναι ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ*». Ὁ *ὑποκριτὴς* ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά εἶναι ὁ πιὸ ἄδικος τῶν ἀνθρώπων, διότι ὅπως

δέχεται και ὁ Πλάτων στήν Πολιτεία: τὸ νὰ φαίνεται κάποιος δίκαιος, χωρὶς νὰ εἶναι, ἀποτελεῖ τὴν ἐσχάτη ἀδικία⁵.

Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὴν *ἀνθρωπαρέσκεια*, αὐτὴ εἶναι «ἀναίρεση» τῆς ἀρετῆς. Ὁ *ἀνθρωπάρεσκος* ἐργάζεται τὴν ἀρετὴ ὄχι γιὰ τὴν ἀρετὴ ἀλλὰ γιὰ τὸν ἔπαινο. Ὅχι γιὰ τὴν ὀλοκλήρωσή του, ἀλλὰ γιὰ νὰ δοξασθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Καὶ τὸ χειρότερο ὅλων, ὄχι γιὰ νὰ ἀρέσει στὸν Θεό, ἀλλὰ στὸς ἀνθρώπους (πρβλ. *Α΄ Θεσσ.* 2, 4 καὶ *Γαλ.* 1, 10). Ἡ *ἀνθρωπαρέσκεια* ὑπονομεύει συθέμελα τὴν ἀρετὴ, διαφθείρει τὸν νοῦ καὶ διαστρέφει κάθε ὑψηλὸ νόημα.

(συνεχίζεται)

---

5. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία Β΄*, 361a.

Τὸ μυστήριον τῆς Σωτηρίας στὴν ὕμνογραφία τῶν ἑορτῶν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Ὁρθόδοξη ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση σὲ ἀντιπαραβολὴ μὲ τὴ δυτικὴ θεολογία

Πρωτ. Στυλιανοῦ Χατζηγηγορίου
Θεολόγου - Δρ Φιλολογίας

(β' μέρος)

Παράλληλα πρὸς τὴν ἔννοια τῆς νόσου χρησιμοποιεῖ καὶ τὴν ἔννοια τοῦ τραύματος, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ θεραπευθεῖ. Ὁ ὕμνωδός, διαπιστώνοντας τὴν κατάστασι τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀπευθύνεται παρακλητικὰ πρὸς τὸν Σωτῆρα λέγοντας: «*Συμποδισθεὶς ταῖς προσβολαῖς τοῦ ὄφεως, τραῦμα ἐξαισίον διαπαντὸς κεῖμαι, Σῶτερ· ὁ τὴν ἔκπτωσιν τῶν πρωτοπλάστων πάθει σου, τοῦ Σταυροῦ, ἀνορθώσας, ἀνόρθωσον καὶ ὁδήγησον σοῦ πρὸς θελημάτων ἐκπλήρωσιν*»¹. Χαρακτηρίζεται μεταφορικὰ τὸν ἑαυτό του ὡς *τραῦμα ἐξαισίον*. Αὐτὴ ἡ μεταφορικῆς σημασίας φράσι *τραῦμα ἐξαισίον*, ἀντὶ τῆς κατὰ κυριολεξίαν ἐξαισίως *τραυματισθεὶς*, ἀποδίδει μὲ τὸν πιὸ παραστατικὸ τρόπο τὴν τραγικότητα τοῦ μεταπτωτικοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μετοχή δὲ *συμποδισθεὶς* ἀποκαλύπτει τὸν ρόλο τοῦ σατανᾶ κατὰ τὴν Ὁρθόδοξην θεολογίαν. Ὁ σατανᾶς δὲν εἶναι τὸ τιμωρὸ ὄργανο τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν παράβασι τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ εἶναι αὐτὸς ποὺ στήνει παγίδες καὶ περιπλέκει σὰν σὲ δίχτυ τὸν ἄνθρωπο, γιὰ νὰ ἀνακόψει τὴν πορεία του πρὸς τὴν τε-

---

1. Κανὼν α' Τριωδίου (Ἰωσήφ), τῆ Δευτέρᾳ πρωὶ τῆς Δ' Ἑβδομάδος τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ὠδή α', τροπ. γ'.

λείωση. Γι' αὐτὸν, λοιπόν, τὸν λόγο ἐμεῖς οἱ πιστοὶ, καθὼς διατρέχουμε τὸν κίνδυνο νὰ πιαστοῦμε στὰ δίχτυα τοῦ ἐχθροῦ, προσφεύγουμε στὴν δύναμη τοῦ Σταυροῦ καὶ διὰ στόματος τοῦ θεοῦ ἀσματογράφου ἀνυμνοῦμε καὶ παρακαλοῦμε ἄδοντας: «Υμνολογοῦμέν σε, Σταυρέ, καὶ προσπτυσσόμεθα πίστει ἐξαιτούμενοι τὴν σὴν δυναστείαν· ἐξελοῦ ἡμᾶς ἐχθροῦ παγίδων καὶ κυβέρνησον πρὸς ὄρμον ἡμᾶς πάντας τῆς σωτηρίας ὑμνοῦντάς σε»².

Αὐτὴν τὴν παγίδα ἔστησε ὁ διάβολος καὶ κυρίευσε τοὺς πρωτοπλάστους δελεάζοντάς τους θεότητος ἐλπίδι³. Τὴν ἐξουσία του ὁμως καταλύει ὀλοσχερῶς ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος ταυθέντος ἐν ζύλω⁴ τὸν δελεάζει μὲ τὸ δόλωμα τῆς σαρκός του. Τοῦτο καταπίνει ὁ διάβολος διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ καὶ πιάνεται στὸ ἀγκίστρι τῆς θεότητος· καὶ ἀφοῦ γεύεται ἀναμάρτητο καὶ ζωοποιὸ σῶμα, καταστρέφεται καὶ ἀποδίδει ὄλους ἐκείνους ποὺ παλαιότερα εἶχε καταπιεῖ⁵. Ἔτσι, αὐτοὺς ποὺ «κατέπιε πόθῳ ὁ Αἰδης, ἀπήμεσε τρόμῳ»⁶. Ἔχοντας κατὰ νοῦν ὁ μελωδὸς αὐτὴν τὴν ἦττα τοῦ διαβόλου ἀναφωνεῖ πρὸς τὸν τίμιο Σταυρό: «Ὡ τρισμακάριστον ζύλον! ἐν ᾧ ἐτάθη Χριστός, ὁ Βασιλεὺς καὶ Κύριος· δι' οὗ πέπτωκεν ὁ ζύλω ἀπατήσας τῷ ἐν σοὶ δελεασθεῖς Θεῷ, τῷ προσπαγέντι σαρκί, τῷ παρέχοντι τὴν εἰρήνην ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν»⁷.

2. Κανὼν τοῦ Σταυροῦ (Ἰωσήφ), ἐν τῷ Ὁρθρῳ τῆς 1ης Αὐγούστου, ὠδὴ γ', τροπ. γ'.

3. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΙΖ'*, *Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα*, PG 36, 349AB: «Ἐπειδὴ γὰρ ᾤετο ἀήτητος εἶναι τῆς κακίας ὁ σοφιστής, θεότητος ἐλπίδι δελεάσας ἡμᾶς, σαρκὸς προβλήματι δελεάζεται· ἴν, ὡς τῷ Ἀδὰμ προσβαλόν, τῷ Θεῷ περιπέση, καὶ οὕτως ὁ νέος Ἀδὰμ τὸν παλαιὸν ἀνασώσεται καὶ λυθῆ τὸ κατάκριμα τῆς σαρκός, σαρκὶ τοῦ θανάτου θανατωθέντος».

4. Κανὼν Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ (Κοσμᾶ), ὠδὴ θ', τροπ. α'.

5. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἐκδοσις 3*, 27 [PTS 12], 170, 11-14 (Die Shriften des Joh. II): «Πρόσεισι τοίνυν ὁ θάνατος καὶ καταπῖνν τὸ τοῦ σώματος δέλεαρ τῷ τῆς θεότητος ἀγκίστρῳ περιπίεται, καὶ ἀναμάρτητου καὶ ζωοποιοῦ γευσάμενος σώματος διαφθείρεται καὶ πάντας ἀνάγει, οὓς πάλοι κατέπιεν».

6. Κάθισμα μετὰ τὴν β' Στιχολογίαν, ἐν τῷ Ὁρθρῳ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ.

7. Κανὼν Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ (Κοσμᾶ), εἰρμὸς ε' ὠδῆς.

Ἔτσι ὁ Σταυρός, τὸ θνητότητος ὄργανον, γίνεται ζωῆς ἐργαστήριον⁸· καθίσταται πηγὴ ἀθανασίας καὶ ἀπολύτρωσις παντὸς τοῦ κόσμου⁹, καθὼς ἡ ζωὴ εἰσβάλλει στὸν θάνατο καὶ τὸν ἐξαφανίζει.

Στὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως ἀναφέρεται ὅτι διὰ ξύλου ἔπεσε ὁ Ἄδὰμ καὶ ἐξεβλήθη τοῦ παραδείσου, διακόπτοντας ἔτσι τὴν κοινωνία μὲ τὸν Θεό¹⁰. Ἔπρεπε, λοιπόν, μὲ ἓνα ἄλλο ξύλο νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ κοινωνία μὲ τὸν Θεὸ καὶ νὰ ἐπανέλθει ὁ ἄνθρωπος στὸν παράδεισο τῆς τρυφῆς, βιώνοντας καὶ πάλι τὴν ἀρχαία μακαριότητα. Τοῦτο συνέβη μὲ τὸ ξύλον τοῦ Σταυροῦ «ἐν ᾧ Χριστός, ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης, ἐκουσίως χεῖρας ἐκτείνας ὕψωσεν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀρχαίαν μακαριότητα, οὗς πρὶν ὁ ἐχθρὸς δι' ἠδονῆς συλήσας ἐξορίστους Θεοῦ πεποίηκε»¹¹.

Ἐνῶ τὸ πρῶτο ξύλο ὑπῆρξε θανατηφόρο, τὸ δεύτερο ξύλο, ὁ Σταυρός, ὑπῆρξε γιὰ τοὺς ἀποίκους τοῦ ἐν Ἐδὲμ παραδείσου ζωηφόρο καὶ πρόξενον τῆς ἐκ δευτέρου ἐνοικήσεώς τους σὲ αὐτόν. Τὴν δὲ θύρα τοῦ παραδείσου ἀνοίξε γιὰ τὸν Ἄδὰμ καὶ τὴν Εὐὰ ὁ εὐγνώμων ληστής, ὁ ὁποῖος λέγοντας τὸ «Μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου»¹², κατέστη ὁ πρῶτος κάτοικος τοῦ παραδείσου. Ταῦτα ἐννοῶν ὁ μελωδός, ποιητικῶ τῶ τρόπῳ, σημειώνει: «Θανατηφόρον τὸ ξύλον, ὁ Σταυρός ζωηφόρος τοῖς τῆς Ἐδὲμ ἀποίκους ἐδείχθη, Χριστέ, ἔνοικον αὐθις διὰ κακούργου τὸν Ἀδὰμ ἐργασάμενος»¹³. Τὴν εἴσοδο τοῦ ληστοῦ στὸν παράδεισο οὐδόλως ἐμπόδισε ἡ στρεφομένη φλογίνη ρομφαία ποὺ τὸν ἐφύλαττε, διότι ἡ ρομφαία αὐτὴ «ἠδέσθη τὸ ἀοίδιμον ξύλον· τὸ δὲ φρικτὸν Χερουβὶμ εἶξε τῶ παγέντι Χριστῶ»¹⁴.

8. Κανὼν τῆς Σταυροπροσκυνησεως (Θεοδώρου), ὠδὴ ζ', τροπ. γ'.

9. Κανὼν προεόρτιος τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ (Γερμανοῦ), ἐν τῷ Ὁρθρω τῆς 13ης Σεπτεμβρίου, ὠδὴ στ', τροπ. β'.

10. Γεν. 3, 1-7.

11. Ἰδιόμελον α', ψαλλόμενον κατὰ τὴν προσκύνησιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τῆ ἑορτῆ τῆς Ὑψώσεως.

12. Ακ. 23, 42.

13. Κανὼν τοῦ Σταυροῦ (Ἰωάννου), ἐν τῷ Ὁρθρω τῆς 7ης Μαΐου, ὠδὴ ε', τροπ. α'.

14. Κανὼν Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ (Κοσμᾶ), ὠδὴ ε', τροπ. α'.

Διὰ τῆς θυσίας τοῦ Χριστοῦ καταπατήθηκε ὁ διάβολος καὶ καταργήθηκε ὁ θάνατος. Ὁ Ἀδὰμ ἐλευθερώθηκε ἀπὸ τὴν κυριαρχία τους καὶ ἀπέκτησε κοινωνία μὲ τὸν Θεό. Καὶ ἀφοῦ ὁ Χριστὸς ἐλευθέρωσε τὸν Ἀδὰμ ἀπὸ τὸν διάβολο καὶ τὸν θάνατο, χάρισε σὲ κάθε ἄνθρωπο τὴν δυνατότητα νὰ ὑπερβεῖ τὸν θάνατο καὶ νὰ ζήσει αἰώνια, νὰ στολισθεῖ μὲ τὸ ἀρχαῖο κάλλος καὶ νὰ καταστῆ οὐρανοπολίτης. Δικαιολογημένα, λοιπόν, ὁ θεῖος ἀσματογράφος ἐρμηνεύοντας τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν Σταυρό, χρησιμοποιοῖ ὡς ἀντικείμενον τῶν ρημάτων τὴν προσωπικὴ ἀντωνυμία τοῦ ἀ' προσώπου στὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ· λέγει χαρακτηριστικά: «ἐν αὐτῷ (τῷ Σταυρῷ) κτείννας γὰρ τὸν ἡμᾶς κτείναντα, νεκρωθέντας ἀνεζώωσε καὶ κατεκάλλυνε καὶ εἰς οὐρανοὺς πολιτεύεσθαι ἤξιωσεν ὡς εὐσπλαγχοσ δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητοσ¹⁵». Τὸ γεγονὸσ ὅτι ὁ Χριστὸσ κάλεσε κάθε ἄνθρωπο πρὸσ σωτηρία, ἔρχεται σὲ ὀξεία ἀντίθεση μὲ τὴν θεωρία περὶ τοῦ ἀπολύτου διπλοῦ προορισμοῦ ποὺ ἀνέπτυξε συστηματικὰ ἢ προτεσταντικὴ Μεταρρύθμιση. Σύμφωνα μὲ τὴν διδασκαλία αὐτὴ ὁ Θεὸσ δὲν δημιούργησε τοὺσ ἀνθρώπουσ ἐπὶ ἴσοισ ὅροισ· ἄλλουσ τοὺσ προόρισε γιὰ τὴν αἰώνιο ζωὴ καὶ ἄλλουσ γιὰ τὴν αἰώνιο καταδίκη¹⁶. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ σταυρικὴ θυσία τοῦ Χριστοῦ δὲν ἔγινε γιὰ ὅλουσ, ἀφοῦ ὅλοι δὲν εἶναι προορισμένοι γιὰ τὴν σωτηρία¹⁷.

Ἐπιπλέον, μὲ τὸν Σταυρό του ὁ Κύριοσ προσκαλεῖ ὀλόκληρο τὸν κόσμο γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆσ γνώσεωσ τοῦ Θεοῦ· «ἐν τούτῳ χειράσ ἀπλώσασ τὸν κόσμον ὅλον εἴλκυσασ πρὸσ σὴν, Χριστέ, ἐπίγνωσιν»¹⁸.

15. Στιχηρὸν ἰδιόμελον ἀ' τῶν ἑσπερίων ἐν τῷ Μ. Ἐσπερινῷ τῆσ Ὑψώσεωσ τοῦ Σταυροῦ.

16. Βλ. IOANNIS CALVINI, *Institutio Christiane religionis* (Genev 1559) III, 21, 5: «*Praedestinationem vocamus aeternum Dei decretum, quo apud se constitutum habuit, qui de unoquoque homine fieri vellet. Non enim pari conditione creantur omnes: sed aliis vita aeterna, aliis damnatio aeterna praeordinatur. Itaque prout in alterutrum finem quisque conditus est, ita vel ad vitam, vel ad mortem praedestinatum dicimus*».

17. Βλ. WA (D. Martin Luthers Werke) 56/385, 28-31: «*Non enim absolute pro omnibus mortuus est Christus, quia dicit: 'Hic est sanguis, qui effundetur pro Vobis' et 'pro multis' — Non ait: pro omnibus — 'in remissionem peccatorum' »*.

18. Ἐτερον Ἐξαποστειλάριον τῆσ Ὑψώσεωσ τοῦ Σταυροῦ.

Θεμέλιο τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ θέωση, «ἡ πρὸς Θεόν ὡς ἐφικτόν ἀφομοιώσις τε καὶ ἔνωσις»¹⁹, τὴν ὁποία βιώνουν οἱ θεοῦμενοι ἄνθρωποι. Βεβαίως, γὰρ νὰ φθάσουν στὴν θέωση, περνοῦν σταδιακὰ ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῆς καθάρσεως καὶ τοῦ φωτισμοῦ. Καὶ στὰ τρία αὐτὰ στάδια τῆς πνευματικῆς τελειώσεως τῶν ἀνθρώπων θερμὸς παραστάτης καὶ ἄρωγὸς ὑπάρχει ὁ τίμιος Σταυρὸς. Κατὰ τὸ πρῶτο στάδιο, ὅπου οἱ πιστοὶ ἀγωνίζονται νὰ ἀπαλλαγῶν ἀπὸ τὰ πάθη, ὁ Σταυρὸς εἶναι αὐτὸς ποὺ «κοιμίζει παθήματα καὶ παύει νοσήματα καὶ παντοίων ἀλγεινῶν ἀπαλλάττει τοὺς κάμνοντας»²⁰. Στὸ δεῦτερο στάδιο, κατὰ τὸ ὁποῖο φωτίζεται ὁ νοῦς τους, οἱ ἄνθρωποι προσερχόμενοι στὸν Σταυρὸ, τὸν προσκυνοῦν «φωτισμὸν καρδίας καὶ ψυχῆς ἀπαρνούμενοι»²¹. Στὸ τρίτο, τέλος, στάδιο «οἱ τὴν ἔλλαμψιν τῆς αὐτοῦ (τοῦ Σταυροῦ) ἐνεργείας δεξάμενοι πρὸς ἄδυτον ὁδηγοῦνται φέγγος»²². βλέπουν τὴν φωτεινὴ δόξα τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ μὲ τὴν χάρη καὶ δύναμη τοῦ Σταυροῦ ἐπιτυχάνουν τὴν μυστικὴ ἔνωσίν τους μὲ τὸν Θεό, δηλαδὴ τὴν θέωση.

Οἱ πιστοὶ, καθὼς προσκυνοῦν τὸν ζωοποιὸ Σταυρὸ, τὸν ἀσπάζονται μὲ φόβου καὶ χαρᾶς: «φόβω διὰ τὴν ἁμαρτίαν, ὡς ἀνάξιοι ὄντες· χαρᾶ δὲ διὰ τὴν σωτηρίαν, ἣν παρέχει τῷ κόσμῳ ὁ ἐν αὐτῷ προσπαγεὶς Χριστὸς ὁ Κύριος, ὁ ἔχων τὸ μέγα ἔλεος»²³. Ἡ χαρὰ αὐτὴ ποὺ νιώθουν οἱ χριστιανοὶ εἶναι διηνεκῆς, διότι ἡ σωτηρία ἐνεργεῖται ἀκατάπαυστα μέσα στὴν Ἐκκλησία μὲ τὰ μυστήρια τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος καὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας, τὰ δηλωθέντα μὲ τὸ αἷμα καὶ τὸ ὕδωρ ποὺ πήγασαν ἀπὸ τὴν λογχευθεῖσα πλευρὰ τοῦ σταυρωθέντος Λόγου καὶ ἐνήργησαν δύο μεγάλα καὶ σωτήρια ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ μελωδὸς στὸ παρακάτω τροπάριο: «Πλευρᾶς ἀχράντου λόγῃ τρωθείσης, ὕδωρ

19. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας 1, 3*, PTS 36, 66. 12-13. Πιὸ ἀναλυτικὰ γιὰ τὸ θέμα τῆς θεώσεως, βλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, *Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, διδακτορικὴ διατριβὴ (ἐκδ.), Θεσσαλονίκη 1963.

20. Στιχηρὸν προσόμοιον ἀ' τῶν ἑσπερίων ἐν τῷ Ἑσπερινῷ τῆς Προόδου τοῦ Σταυροῦ.

21. Κανὸν τῆς Προόδου τοῦ Σταυροῦ (Ἰωσήφ), ὠδὴ στ', τροπ. γ'.

22. Μεσῶδιον Κάθισμα τοῦ Ὁρθρου τῆς 7ης Μαΐου.

23. Δοξαστικὸν τῶν αἰνῶν τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ.

σὸν αἷματι ἐξεβλήθη ἐγκαινίζον διαθήκην καὶ ρυπτικὸν ἁμαρτίας· τῶν πιστῶν γὰρ Σταυρὸς καύχημα καὶ βασιλέων κράτος καὶ στερέωμα»²⁴. Τὸ αἷμα καὶ τὸ ὕδωρ ποὺ ἀνέβλυσαν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Χριστοῦ, πρῶτον ἐκύρωσαν ὡς γνήσια τὴν Καινὴ Διαθήκη, τὴν ὁποία συνῆψε ὁ Κύριος μὲ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ δεύτερον ἔγιναν ρυπτικά, καθαρτικά δηλαδὴ τῆς ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸ τὸ αἷμα καὶ αὐτὸ τὸ ὕδωρ καθαίρουν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ ὄχι ἡ μετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου στίς ἀξιομισθίες τοῦ Χριστοῦ ἢ τῶν ἁγίων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων παρέχονται οἱ λεγόμενες λυσίποινες ἀφέσεις τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ²⁵. Τοῦτο, πάλι, τὸ αἷμα καὶ τοῦτο τὸ ὕδωρ συνεχίζουν νὰ ἐνεργοῦν μέσα στὴν Ἐκκλησία διὰ τῶν μυστηρίων τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος καὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας ὄχι μόνο ὡς ρυπτικά ἁμαρτίας, ἀλλὰ καὶ ὡς παρεκτικά ζωῆς. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἐκκλησία σὰν ἄλλη νύμφη περιβάλλεται καὶ τὰ δύο ὡς στολίδια ποὺ τὴν στολίζουν λαμπρῶς, κατὰ τὸν ὑμνωδὸ τὸν λέγοντα: «Ὑδατι θεουργῶ καὶ αἷματί σου, Λόγε, λαμπρῶς ἡ Ἐκκλησία στολίζεται ὡς νύμφη, Σταυροῦ τὴν δόξαν μέλπουσα»²⁶. Βεβαίως, ἡ θέση αὐτὴ τῆς Ὁρθοδόξου θεολογίας ἔρχεται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ βασικὲς ἀρχές τοῦ Προτεσταντισμοῦ.

Σύμφωνα μὲ τὴν Προτεσταντικὴ θεολογία τὸ ἔργο τῆς σωτηρίας πραγματώνεται μόνο μὲ τὴν πίστη (*sola fide*)²⁷ καὶ μόνο μὲ τὴν χάρη (*sola gratia*)²⁸, οἱ ὁποῖες συνδέονται ἄρρηκτα μεταξύ τους, καθὼς μὲ τὴν πίστη ἐνοικεῖ στὸν πιστὸ ὁ Χριστὸς καὶ ἐκχέει σ' αὐτὸν τὴν χάρη του²⁹. Ἐπιπλέον στὸν Προτεσταντισμὸ ἡ σωτηρία μεταβάλλεται σὲ

24. Κανὼν Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ (Κοσμᾶ, ὠδὴ γ', τροπ. β'.

25. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, «Ἰκανοποιήσις», *ΘΗΕ* 6, 858.

26. Στιχηρὸν προσόμοιον γ', Εἰς τὸν Στίχον, ἐν τῷ Ὁρθρῶ τῆς 17ης Σεπτεμβρίου.

27. WA 391/ 46, 25: «*Haec est fides, quae sola nos iustificat sine lege et operibus, per misericordiam Dei, in Christo exhibitam*».

28. WA 56/15-19: «*Immo nec opera precedentia nec sequentia iustificant, quanto minus opera legis! Precedentia quidem, quia preparant ad iustitiam; Sequentia vero, quia requirunt iam factam iustificationem. Non enim iusta operando iusti efficimur, sed iusti essendo iusta operamur. Ergo sola gratia iustificat*».

29. WA 2/502, 12-14: «*Tum vivit iustus non ipse, sed Christus in eo, quia per fidem Christus inhabitat et influit gratiam, per quam fit, ut homo non suo sed Christi spiritu regatur*».

ἀτομική ὑπόθεση, καθὼς ἐνεργεῖται κατὰ τρόπο αὐτόνομο, ἀτομοκεντρικὸ καὶ ἐκτὸς τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ Καλβίνου, κατὰ τὴν ὁποία οἱ πιστοὶ διακελεύονται νὰ διαπιστώνουν μὲ τὸν νοῦ τους ὁ καθένας ὅτι ἔχουν ἀποκτήσει μὲ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τὴν ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὅλα ἐκεῖνα ποὺ ὀδηγοῦν *in Christi participationem*, δηλαδὴ τὴν πίστη, τὴν χάρι, τοὺς καρποὺς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος³⁰, ὥστε στήν συνέχεια νὰ μποροῦν νὰ θεωροῦνται μέλη τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι πρῶτα συντελεῖται τὸ ἔργο τῆς σωτηρίας ἀτομικὰ καὶ ἔπειτα συγκροτεῖται ἡ Ἐκκλησία ὡς κοινότητα καὶ σῶμα πιστῶν.

Ἀναφερόμενοι στὸν σταυρικὸ θάνατο τοῦ Κυρίου δὲν κάνουμε λόγο μόνο γιὰ τὴν ἀνάρτησή του στὸ ξύλο τοῦ Σταυροῦ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ ἄλλα Πάθη τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν σταύρωσή του, δηλαδὴ τοὺς ἐμπτυσμούς, τὰ ραπίσματα, τὰ κολαφίσματα, τὴν ὑβρίδα, τοὺς γέλωτες, τὴν πορφυρὰ χλαμύδα, τὸν ἀκάνθινο στέφανο, τὸν κάλαμο, τὸν σπόγγο, τὸ ὄξος, τοὺς ἥλους καὶ τὴν λόγχη. Ὅλα αὐτὰ τὰ κοσμοσωτήρια πάνσεπτα πάθη³¹ μαρτυροῦν τὴν μεγάλη εὐσπλαχνία τοῦ Θεοῦ, ποὺ ὑπέφερε τὰ πάντα γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὴν τὴν ἀλήθεια ἐκφράζει ὁ ποιητὴς ἐμμελῶς στὸν ὕμνο ποὺ ἀκολουθεῖ: «*Σταυρῶ προσηλωθεὶς δι' ἐμέ, Σωτήρ μου υπεράγαθε, ἐρράπισθης καὶ ὑβρίσθης, λυτρωτά, καὶ ὄξος ἐποτίσθης καὶ λόγχη ἐκεντήθης καὶ πάντα φέρεις, ἀναμάρτητε*»³².

Τὸ μυστήριον τοῦ Σταυροῦ εἶναι τὸ μυστήριον τῆς ὑπέρτατης ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Τοῦτο τὸ φανέρωσε ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς λέγοντας: «*οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν*

30. IOANNIS CALVINI, ὅπ. π., IV, 1, 3: «*quando hic non iubemur reprobos ab electis discernere (quod Dei est solius non nostrum) sed certo statuere in animis nostris, omnes eos qui Dei Patris clemetia per Spiritus Sancti efficaciam in Christi participationem venerunt, in Dei peculium ac propriam possessionem segregatos, ac, quum simus in eorum numero, tantae gratiae nos esse consortes*».

31. Ἐξαποστειλάριον Θεοτοκίον ἐν τῷ Ὁρθρῷ τῆς Κυριακῆς τῆς Σταυροπροσκυνήσεως.

32. Στιχηρὸν προσόμοιον γ' τῶν ἀποστίχων ἐν τῷ Ἑσπερινῷ τῆς 16ης Σεπτεμβρίου.

αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον»³³. Ἀπὸ ἀγάπη καὶ μόνο ὁ Θεὸς ἔγινε ἄνθρωπος καὶ ὑπέστη τὰ Πάθη καὶ τὸν Σταυρό, καὶ ὄχι ἀπὸ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῆς θείας δικαιοσύνης, ὅπως διδάσκει ἡ ρωμαιοκαθολικὴ θεολογία. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ὕμνωδὸς τονίζει ἐμφαντικώτατα: «Δι' ἀγάπηςιν, Οἰκτίρμον, τῆς σῆς εἰκόνας, ἐπὶ Σταυροῦ σου ἔστης»³⁴.

Στὸ μυστήριον αὐτὸ τῆς θείας ἀγάπης μετέχει κάθε ἄνθρωπος, ὅταν ζεῖ τὴν μυστηριακὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀγωνίζεται ἀσκητικὰ γιὰ τὴν μέθεξιν τῆς καθαρτικῆς, φωτιστικῆς καὶ θεοποιοῦ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, σὲ ἀντίθεση φυσικὰ πρὸς τὴν προτεσταντικὴ θεολογία, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὸ ἱστορικὸ γεγονός τῆς Σταυρώσεως ἀποξενώνοντάς το ἀπὸ τὴν μυστηριακὴ καὶ ἀσκητικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας³⁵. Εἶναι ἀδιανόητη γιὰ τὸν Λούθηρον καὶ τοὺς μετέπειτα προτεστάντες θεολόγους μιὰ τέτοιου εἴδους συνεργία τοῦ ἀνθρώπου στὴν σωτηρία· ἀπορρίπτουν κάθε φυσικὴ δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ συμβάλει στὸ ἔργο τῆς σωτηρίας, ἀφοῦ δέχονται τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα ὡς ἐξαχρηωτικὴ κατάστασις καὶ καταστροφὴ τῆς ἀνθρώπινης ὑπάρξεως³⁶. Ἀντιθέτως, οἱ πιστοί, οἱ ἐμπορούμενοι ἀπὸ τὸ ὀρθόδοξο πατερικὸ πνεῦμα, μέσα στὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, κατανοοῦν ἀπόλυτα τὸν λόγο τοῦ ποιητοῦ ποὺ ἀγωνιζόμενος παρακαλεῖ τὸν Χριστὸ νὰ τὸν καθαρῖσει μὲ τὸ πῦρ τῶν ἐντολῶν του καί, ἀφοῦ τὸν περιβάλλει μὲ τὴν δύναμη τοῦ Σταυροῦ, νὰ τὸν ἀξιώσει νὰ δεῖ καὶ νὰ προσκυνήσει μὲ πόθο τὰ σωτήρια Παθήματα: «Πυρί με καθάρισον τῶν ἐντολῶν σου, φιλάνθρωπε, καὶ σοῦ τὰ σωτήρια δίδου Παθήματα νῦν θεάσασθαι καὶ πόθῳ προσκυνῆσαι, Σταυροῦ τειχιζόμενον καὶ συντηρούμενον»³⁷.

33. *Ιω.* 3, 16.

34. Κανὼν προεόρτιος τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ (Γερμανοῦ), ἐν τῷ Ὁρθρῳ τῆς 13ης Σεπτεμβρίου, εἰρμὸς δ' ὠδῆς.

35. ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ (Μητρ.), *ὄπ. π.*, σ. 240.

36. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ὁ Προτεσταντισμὸς*, σ. 47.

37. Κανὼν τοῦ Σταυροῦ (Θεοφάνους), τῇ Τετάρτῃ πρωὶ τῆς Δ' Ἑβδομάδος τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ὠδὴ α', τροπ. γ'.

Ἡ λυτρωτικὴ ὁμως χάρις τοῦ Σταυροῦ τοῦ Κυρίου δὲν ἀγκαλιάζει μόνο τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ περιβάλλει καὶ ὀλόκληρη τὴν κτίση, καθὼς «*ἢ κτίσις πᾶσα ἐκ τῆς φθορᾶς ἠλευθέρωται*»³⁸. Σύμπασα ἡ δημιουργία μετέχει τῆς δόξης τοῦ σαρκί σταυρωθέντος Χριστοῦ, ἀφοῦ «*τὸ τοῦ Σταυροῦ ξύλον ὑψούμενον λαμπρύνει τὰ σύμπαντα*»³⁹. Εἰδικότερα διὰ τοῦ Ξύλου αὐτοῦ ἀγιάζεται ὅλη ἡ φύση τῶν ξύλων, δηλαδὴ τῶν δένδρων. «*Ἀπὸ ποῖον;*», ἐρωτᾷ ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἄγιορείτης: «*ἀπὸ τὸν Δεσπότην Χριστόν*», ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος, «*ὅς τις ὄχι μόνον ἀπλώθη εἰς τὸ ξύλον τοῦ Σταυροῦ, ἀλλὰ καὶ ἐφύτευσεν ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ Κόσμου ὅλα τὰ εἶδη καὶ γένη τῶν ξύλων*»⁴⁰. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ θεῖος μελωδός, χρησιμοποιοῦντας τὸ σχῆμα τῆς προσωποποίησης, προστακτικὰ ἀπευθύνεται στὰ ἄλογα ξύλα, σὰν νὰ εἶναι λογικά, καὶ λέγει: «*Ἀγαλλέσθω τοῦ δρυμοῦ ξύλα σύμπαντα, ἀγιασθείσης τῆς φύσεως αὐτῶν, ὑφ' οὗ περ ἐξ ἀρχῆς ἐφυτεύθη Χριστοῦ ταυθέντος ἐν ξύλῳ· δι' οὗ νῦν ὑψουμένον προσκυνοῦμεν αὐτὸν καὶ μεγαλύνομεν*»⁴¹.

Στὴν Ὁρθόδοξη παράδοση τὸ μυστήριον τοῦ Σταυροῦ δὲν νοεῖται ὡς μεμονωμένο καὶ ἀποκομμένο ἀπὸ τὸ μυστήριον τῆς Ἀναστάσεως. Τὸ «*τετέλεσται*»⁴² τοῦ Κυρίου πάνω στὸν Σταυρὸ δὲν ἀποτελεῖ τὴν τελευταία λέξη τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Οἰκονομίας, ἀλλὰ μιὰ πραγματικότητα πάνω στὴν ὁποία προστίθεται μιὰ ἰσχυρότερη πραγματικότητα, αὐτὴ τῆς Ἀναστάσεως. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸς ὁ λόγος τοῦ ὑμνωδοῦ ποὺ ἀπευθύνει μὲ δοξολογικὸ τόνο στὸν Χριστό: «*Εἰργάσω σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς ὁ Θεός, Σταυρὸν καὶ τὴν Ἀνάστασιν, δι' ὧν ἡμᾶς ἔσωσας, ἀγαθὲ καὶ φιλόνηρωπε*»⁴³. Ὁ Σταυρός καὶ ἡ Ἀνάσταση

38. Δοξαστικὸν τῆς Λιπῆς (Ανατολίου) ἐν τῷ Μ. Ἑσπερινῷ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ.

39. Στιχηρὸν προσόμοιον β', Εἰς τὸν Στίχον, ἐν τῷ Ὁρθρῳ τῆς 17ης Σεπτεμβρίου.

40. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Ἑορτοδρόμιον Α'*, σ. 127.

41. Κανὼν Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ (Κοσμᾶ), ὠδὴ θ', τροπ. α'.

42. *Ἰω.* 19, 30.

43. Δοξαστικὸν ψαλλόμενον κατὰ τὴν προσκύνησιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τῆ ἑορτῇ τῆς Ὑψώσεως.

εἶναι οἱ δύο πόλοι τῆς σωτηρίας μας, τὰ δύο κέντρα τῆς ἐν Χριστῷ ἀνακαινίσεως τοῦ κόσμου. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ πιστοὶ ψάλλουμε μὲ ἐνθουσιώδη χαρὰ: «*Τὸν Σταυρόν σου προσκυνοῦμεν, Δέσποτα, καὶ τὴν ἁγίαν σου Ἀνάστασιν δοξάζομεν*»⁴⁴.

Μὲ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ ὁλοκληρώνεται τὸ ἔργο ποῦ ἄρχισε πάνω στὸν Σταυρό, αὐτὸ τῆς νίκης τοῦ Χριστοῦ κατὰ τοῦ διαβόλου καὶ τοῦ θανάτου, τῆς ζωοποίησεως καὶ θεώσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἀναπλάσεως ὅλου τοῦ κόσμου. Ἀρμοδίως, ἐπομένως, ὁ ποιητὴς τὴν Κυριακὴ τῆς Σταυροπροσκυνήσεως συνθέτει ἐπινίκιο ὕμνο, ἀναστάσιμο, πανηγυρίζοντας γιὰ τὴν ἡμέρα τῆς Ἐγέρσεως τοῦ Χριστοῦ: «*Πανηγύρεως ἡμέρα, τῇ Ἐγέρσει Χριστοῦ θάνατος φροῦδος ὄφθη, ζωῆς ἀνέτειλεν ἀύγῃ· ὁ Ἀδάμ ἐξανάστας χορεύει χαρᾶ· διὸ ἀλαλάζομεν ἐπινίκιον ἄδοντες*»⁴⁵.

Ἐξ ὅσων ἀναφέρθηκαν, καθίσταται πλέον σαφὲς ὅτι γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη θεολογία τὸ μυστήριό τῆς σωτηρίας, βασιζόμενο ἰσόρροπα στὰ μυστήρια τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, βιώνεται μέσα στὴν Ἐκκλησία ὡς θεραπεία, ἀνάσταση, ζωοποίηση, ἀφθαρσία καὶ κατὰ χάριν θέωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνακαινίση τοῦ σύμπαντος κόσμου. Αὐτὴν τὴν ἐρμηνεία τῆς σωτηρίας ἀποδίδει συνοπτικά, κατὰ τρόπο ἀριστουργηματικό, ὁ ποιητὴς, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Ὑψώσεως ὑμνεῖ τὸν τίμιό Σταυρὸ ἄδοντας: «*Χαίροις ὁ τῶν τυφλῶν ὁδηγός, τῶν ἀσθενούντων ἰατρός, ἡ ἀνάστασις ἀπάντων τῶν τεθνεώτων, ὁ ἀνυψώσας ἡμᾶς εἰς φθορὰν πεσόντας, Σταυρὲ τίμιε· δι' οὗ διαλέλυται ἡ φθορὰ καὶ ἐξήνθησεν ἡ ἀφθαρσία καὶ βροτοὶ ἐθεώθημεν καὶ διάβολος παντελῶς καταβέβληται. Σήμερον ἀνυψούμενον χερσὶ καθορῶντές σε Ἀρχιερέων ὑψοῦμεν τὸν ὑψωθέντα ἐν μέσῳ σου καὶ σὲ προσκυνοῦμεν ἀρνούμενοι πλουσίως τὸ μέγα ἔλεος*»⁴⁶.

44. Ὑμνος ψαλλόμενος κατὰ τὴν προσκύνησιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ .

45. Κανὼν τῆς Σταυροπροσκυνήσεως (Θεοδώρου), ὠδὴ α', τροπ. α' .

46. Στιχηρὸν προσόμοιον γ' τῶν ἀποστίχων ἐν τῷ Μ. Ἑσπερινῷ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ.

Ἡ Ἁγία Τριάδα κατὰ τὸν ἱερὸ Δαμασκηνὸ

Ἀρχιμ. Σωφρονίου Βαρδικίδη
Θεολόγου

Εἰσαγωγικά

Ὁ Θεὸς εἶναι ἓνας καὶ ἀπλὸς κατὰ τὴν οὐσία, ἀλλὰ τριαδικὸς κατὰ τὶς ὑποστάσεις¹. Οἱ τρεῖς ὑποστάσεις, ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, ἀποτελοῦν κατὰ ἄρρητο καὶ ἀκατάληπτο τρόπο τὸν ἓνα Θεό. Κοινὸ στὶς τρεῖς ὑποστάσεις εἶναι ἡ ἀδιαίρετη θεία οὐσία καὶ ἡ μία καὶ οὐσιώδης καὶ φυσικὴ ἐνέργεια. Κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ θεῖα πρόσωπα εἶναι πλήρης Θεός, ἀφοῦ ἔχει τὴν ὅλη θεία οὐσία. Ἡ διάκριση τῶν θείων προσώπων εἶναι ὄντολογικὴ, δὲν διασπᾶ ὅμως τὴν ἐνότητα τοῦ ἐνὸς Θεοῦ². Ἔτσι δὲν ὑπάρχουν τρεῖς Θεοί, ἀλλὰ ἓνας Θεός, ἡ Τριάδα, ὅπου ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, τὰ αἰτιατά, ἀναφέρονται σὲ ἓνα αἷτιο, τὸν Πατέρα³. Κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ τρία πρόσωπα ἀποτελεῖ τέλεια ὑπόσταση, ὥστε νὰ μὴν ἔχουμε σύνθεση τριῶν ἀτελῶν σὲ μία τέλεια σύνθετη φύση, ἀλλὰ μία ἀπλή οὐσία σὲ τρεῖς τέλειες ὑποστάσεις⁴. Τὰ πρόσωπα εἶναι «κατὰ πάντα» ἓνα, καὶ διαιροῦνται «ἐπινοία», ὅμως-ὡς πρὸς τὴν ἀγεννησία, τὴ γέννηση καὶ τὴν ἐκπόρευση. Ἔτσι, ἡ διαφορὰ στὸν ἓνα Θεὸ βρίσκεται στὶς ὑποστατικὲς ιδιότητες καὶ στὸ αἷτιο καὶ αἰτιατό⁵.

Αἷτιο τοῦ τρόπου ὑπαρξης τῆς Τριάδας εἶναι μόνο ὁ Πατήρ, ὁ ὁποῖος γεννᾷ τὸν Υἱὸ καὶ ἐκπορεύει τὸ Ἅγιο Πνεῦμα⁶. Ὁ Θεὸς εἶναι

1. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 1, 8, PG 94, 821B.

2. Ν. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, *Θέματα Πατερικῆς Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 153-154.

3. *Ἐκδοσις ἀκριβῆς*, 1, 8, PG 94, 829A.

4. *Ἐκδοσις ἀκριβῆς*, 1, 8, PG 94, 824B.

5. *Ἐκδοσις ἀκριβῆς*, 1, 8, PG 94, 828CD.

6. *Ἐκδοσις ἀκριβῆς*, 1, 8, PG 94, 809B.

ένας, όχι εξαιτίας τῆς ταυτότητας τῆς οὐσίας, δηλαδή τῆς ὁμοουσιότητας τῶν προσώπων, ἀλλὰ κυρίως εξαιτίας τοῦ μοναδικοῦ αἰτίου τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δηλαδή τοῦ προσώπου τοῦ Πατρός. Ἔτσι, ἔχουμε τὴν τρισυπόστατη μονάδα ὡς τὸν τριαδικὸ Θεὸ μιᾶς καὶ μοναδικῆς αἰτίας⁷. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὑπάρχει ὁ Πατέρας ὑπάρχει ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα καὶ ἐπειδὴ ὁ Πατέρας ἔχει τὰ πάντα, τὰ ἔχουν καὶ τὰ ἄλλα δύο πρόσωπα, μὲ τὴ διαφορὰ τους νὰ περιορίζεται στὶς ὑποστατικὲς ιδιότητες τῆς ἀγεννησίας, τῆς γέννησης καὶ τῆς ἐκπόρευσης⁸.

Ἡ γέννηση καὶ ἡ ἐκπόρευση γίνονται ταυτόχρονα: «ἅμα», ἀλλὰ ἔχουν μεταξύ τους διαφορὰ, τὴν ὁποία ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι ἀγνοοῦμε⁹. Οἱ τρεῖς ὑποστάσεις ὑπάρχουν συναΐδια στὴν ἔκφανση τῆς μιᾶς οὐσίας. Ἔτσι τὸ μοναδικὸ αἶτιο, ἡ ταυτότητα τῆς οὐσίας καὶ ἡ ἑτερότητα τῶν προσώπων κάνουν τὴν τρισυπόστατη μονάδα. Ἐκεῖνο ποῦ διαφοροποιεῖ κάθε πρόσωπο εἶναι τὸ ὑποστατικὸ ἰδίωμα, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀκοινωνητο, δηλαδή δὲν μεταδίδεται ἀπὸ τὸ ἓνα πρόσωπο στὸ ἄλλο¹⁰. Ὁ Πατέρας ἔχει ὡς ὑποστατικὸ ἰδίωμα τὴν ἀγεννησία, γεννᾷ αἰδίως τὸν Υἱὸ καὶ ἐκπορεύει τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Ὁ Υἱὸς ἔχει ὡς ὑποστατικὸ ἰδίωμα τὴ γέννηση, γεννᾶται ἀπὸ τὴν ὑπόσταση τοῦ Πατρός, ἐνῶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἔχει ὡς ὑποστατικὸ ἰδίωμα τὴν ἐκπόρευση, ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν Πατέρα. Οἱ ὑποστάσεις, ὅμως, ὡς ὁμοούσιες καὶ ἄκτιστες, κοινωνοῦν κατὰ τὴν ταυτότητα ἢ τὴν κοινότητα τῆς μιᾶς οὐσίας¹¹. Τὰ τρία θεῖα πρόσωπα, ἐπειδὴ ἔχουν μία κοινὴ οὐσία καὶ ἐνέργεια, ἀλληλοπεριχωροῦνται καὶ ἐνυπάρχουν τὸ ἓνα στὰ δύο κατὰ τρόπο ποῦ δὲν ἐπιτρέπει σύγχυση ἢ ὑποταγή. Ἔτσι κάνουμε λόγο γιὰ μία οὐσία, μία ἀγαθότητα, μία δύναμη, μία θέληση, μία ἐνέργεια, μία ἐξουσία, ἀλλὰ

7. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 94.

8. *Ἐκδοσις ἀκριβῆς*, 1, 8, PG 94, 824AB.

9. *Ἐκδοσις ἀκριβῆς*, 1, 8, PG 94, 824A.

10. Δ. ΤΣΕΛΕΓΓΙΔΗ, *Δυτικὴ θεολογία καὶ πνευματικότητα (Σημειώσεις ἀπὸ τὶς πανεπιστημιακὲς παραδόσεις)*, Θεσσαλονίκη χ.χ., σ. 21.

11. *Ἐκδοσις ἀκριβῆς*, 1, 8, PG 94, 817B-820A.

καὶ μία καὶ ἴδια κίνηση τῶν τριῶν ὑποστάσεων¹².

Τὸ πρόσωπο τοῦ Πατρὸς

Ὁ Πατήρ, ὁ ὁποῖος εἶναι μόνο ἓνας, εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ αἰτία τῶν πάντων¹³. Εἶναι ἀπλὸς καὶ ἀσύνθετος καὶ συνεπῶς κατὰ φύσιν ἀπαθὴς καὶ ἄρρευστος: «*φύσει γὰρ ὢν ἀπαθὴς καὶ ἄρρευστος, ὡς ἀπλοῦς καὶ ἀσύνθετος*»¹⁴. Εἶναι ἀόρατος¹⁵, ἄχρονος, ἄναρχος, ἀπαθὴς, ἄρρευστος, ἀσώματος, μόνος καὶ ἀτελεύτητος¹⁶.

Ἡ ἴδια ἡ ὕπαρξις τοῦ Πατρὸς ἀποτελεῖ τὴν αἰτία τῆς ὕπαρξης τῶν ἄλλων δύο προσώπων τῆς Τριάδας: «*Πάντα οὖν, ὅσα ἔχει ὁ Υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι. Καὶ εἰ μὴ ὁ Πατήρ ἐστίν, οὐδὲ ὁ Υἱός ἐστίν οὐδὲ τὸ Πνεῦμα... καὶ διὰ τὸν Πατέρα, τουτέστι διὰ τὸ εἶναι τὸν Πατέρα, ἐστίν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα*»¹⁷. Ὁ Πατήρ εἶναι ἀγέννητος, ἀφοῦ ἡ ὕπαρξις του δὲν προέρχεται ἀπὸ ἄλλη ὑπόστασις: «*μόνος γὰρ ὁ Πατήρ ἀγέννητος· οὐ γὰρ ἐξ ἐτέρας ἐστίν αὐτῷ ὑποστάσεως τὸ εἶναι*»¹⁸.

Εἶναι ὁ μόνος ἀναίτιος, διότι οὔτε ἡ ὕπαρξις του οὔτε τίποτα ἀπὸ ὅσα ἔχει προέρχονται ἀπὸ κάποιον ἄλλον: «*οὐ γὰρ ἔκ τινος*»¹⁹. Ὁ ἓνας καὶ μόνο Πατήρ εἶναι γεννήτωρ τοῦ Υἱοῦ καὶ προβολέας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος²⁰. Εἶναι κατὰ φύσιν Πατέρας ἐνὸς μόνου, τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ του· μὴ ὄντας «*ἐρημος τῆς φυσικῆς γονιμότητος*» γεννᾷ ἐξ ἀρχῆς, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν οὐσία του, τὸν Υἱό: «*οὐ γὰρ ἦν ποτε ὁ Πατήρ, ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱός, ἀλλ' ἅμα Πατήρ, ἅμα Υἱὸς ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος*». Στὴ γέννηση τοῦ Υἱοῦ δὲν μεσολαβεῖ χρόνος, δὲν ἐγινε ἡ ὕπαρξις τοῦ Υἱοῦ μετὰ τὸν Πατέρα. Ἐὰν ὑποστηριχθεῖ τὸ ἀντίθετο τότε εἰσάγεται

---

12. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 828C.

13. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 809B.

14. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 813A.

15. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 809B.

16. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 813B.

17. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 824A.

18. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 817BC.

19. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 821C· 829C.

20. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 809B.

τροπή στην υπόσταση του Πατρός, επειδή ἐνῶ δὲν ἦταν Πατέρας ἐγινε ὕστερα²¹.

Γενῶ ὁ Πατὴρ με ἄχρονο καὶ ἄναρχο καὶ ἀπαθῆ καὶ ἄρρευστο τρόπο, χωρὶς συνδυασμό, δηλαδὴ συνένωση με ἄλλο ὄν, καὶ αἰδίως: «οὔτε ἀρχὴν ἔχει ἢ ἀκατάληπτος αὐτοῦ γέννησις, οὔτε τέλος»²². Ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ Υἱοῦ καὶ εἶναι μείζων τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸ αἴτιο, ἀφοῦ «ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐγεννήθη καὶ οὐχ ὁ Πατὴρ ἐκ τοῦ Υἱοῦ». Αὐτὸ σημαίνει πὼς δὲν προηγεῖται τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸν χρόνο ἢ τὴ φύση «οὐδὲ καθ' ἑτερόν τι», ἀλλὰ ὅτι εἶναι τὸ αἴτιο τοῦ Υἱοῦ κατὰ φυσικὸ τρόπο, ὅπως ἀκριβῶς ἢ φωτιὰ δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ φῶς, ἀλλὰ τὸ φῶς ἀπὸ τὴ φωτιὰ²³. Ὅλα ὅσα ποιεῖ ὁ Πατὴρ τὰ ποιεῖ διὰ τοῦ μονογενοῦς του Υἱοῦ, ἢ κατ' ἄλλη διατύπωση, «πάντα, ὅσα ποιεῖ ὁ Πατὴρ, ὁμοίως καὶ ὁ Υἱὸς ποιεῖ», ὄντας ὁ Υἱὸς ἢ φυσικὴ καὶ ἐνυπόστατη δύναμη, καὶ ὄχι ἔνα ἀπλὸ λειτουργικὸ ἢ ὑπουργικὸ ὄργανο²⁴.

Τὸ πρόσωπο τοῦ Υἱοῦ

Ὁ Υἱὸς γεννήθηκε ἐκ τῆς φύσης τοῦ Πατρὸς καὶ εἶναι ὁμοούσιος με αὐτόν²⁵. Ἔχουν δηλαδὴ μία καὶ τὴν αὐτὴ οὐσία²⁶. Ἔτσι χαρακτηρίζεται ὡς ὁ μόνος γεννητός, διότι ἔχει γεννηθεῖ ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Πατρὸς²⁷. Τὸ ὅτι ὁ Υἱὸς προέρχεται γεννητῶς ἀπὸ τὸν Πατέρα σημαίνει ὅτι ὁ Πατὴρ ἀποτελεῖ τὸ αἴτιο αὐτοῦ. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ Πατὴρ εἶναι ἀρχὴ καὶ μείζων τοῦ Υἱοῦ, ὄχι διότι εἶναι κατὰ κάποιο τρόπο πρῶτος ἢ ἀνώτερος, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι αἰτίος αὐτοῦ: «ὁ Πατὴρ αἰτίος ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ φυσικῶς»²⁸. Ἔτσι ὁ Υἱὸς, ἐπειδὴ προέρχεται ἐκ τοῦ Πατρὸς, δὲν εἶναι ἄναρχος, ἀλλὰ ἔχει ἀρχὴ ὑπάρξεως (ὄχι βέβαια χρονι-

21. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 809B-813A.

22. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 813BC.

23. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 820AB.

24. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 820B-821A.

25. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 809B.

26. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 820B.

27. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 817C.

28. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 820AB.

κή), ὅπως δὲν εἶναι οὔτε ἀναίτιος, διότι ἔχει ὡς αἴτιο τῆς ὑπαρξῆς του τὸν Πατέρα²⁹. Ἡ γέννησή του εἶναι ἄναρχη καὶ ἀτελεύτητη καὶ ἐκτὸς χρόνου, ἀφοῦ ὁ Θεὸς ἔχει τὴ φύση καὶ τὴν ὑπαρξὴ «(τοῦ) χρόνου ἀνωτέραν»³⁰.

Ὁ Υἱὸς πάντοτε βρισκόταν μετὰ τὸν Πατέρα καὶ στὸν Πατέρα: «ἀεὶ ἦν σὺν τῷ Πατρὶ καὶ ἐν αὐτῷ αἰδίως καὶ ἀνάρχως ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος». Ἔτσι λέμε ὅτι συνυπάρχει ἐξ ἀρχῆς, ὡς γεγεννημένος, μετὰ τὸν Πατέρα καὶ δὲν ἀποτελεῖ δευτέρου Θεοῦ σὲ σχέση μετὰ τὸν Πατέρα: «μη Θεὸς πρῶτος καὶ Θεὸς ὕστερος εἶη»³¹. Ὅπως ἀκριβῶς ἡ φωτιὰ καὶ τὸ φῶς, ποῦ προέρχεται ἀπὸ αὐτήν, συνυπάρχουν ἀχώριστα, χωρὶς νὰ προηγῆται ἡ φωτιὰ καὶ νὰ ἀκολουθεῖ τὸ φῶς, ἔτσι καὶ ὁ Υἱὸς γεννᾶται ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ δὲν χωρίζεται ἀπὸ αὐτόν, ἀλλὰ εἶναι πάντοτε σὲ αὐτόν: «ἅμα Πατέρα καὶ ἅμα τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένον». Τὸ φῶς πάντως ποῦ γεννᾶται ἀχώριστα ἀπὸ τὴ φωτιὰ καὶ μένει σὲ αὐτὴ δὲν ἔχει δική του ὑπόσταση, διότι ἀποτελεῖ φυσικὴ ποιότητα τῆς φωτιᾶς. Ὁ Υἱὸς ὅμως ἔχει δική του ὑπόσταση παράλληλα μετὰ τὴν ὑπόσταση τοῦ Πατρός³². Μία οὐσία λοιπὸν ὁ Υἱὸς μετὰ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ διακριτὲς ὑποστάσεις: «ὁ δὲ Υἱὸς τελεία ὑπόστασίς ἐστι τῆς πατρικῆς ἀχώριστος ὑποστάσεως»³³.

Ὁ Υἱὸς ὀνομάζεται ἀπαύγασμα, Υἱὸς καὶ χαρακτῆρας τῆς ὑπόστασης τοῦ Πατρός, καὶ μονογενῆς. Ἀπαύγασμα, διότι γεννήθηκε ἀπὸ τὸν Πατέρα χωρὶς αὐτὸς νὰ συνενωθεῖ μετὰ ἄλλο ὄν, καὶ μετὰ ἀπαθῆ, ἄχρονο, ἄρρευστο καὶ ἀχώριστο τρόπο, Υἱὸς καὶ χαρακτῆρας τῆς ὑπόστασης τοῦ Πατρός, διότι εἶναι τέλειος καὶ ἐνυπόστατος καὶ κατὰ πάντα ὁμοίος μετὰ τὸν Πατέρα, πλὴν τῆς ἀγεννησίας, ἡ ὁποία δὲν σημαίνει διαφορὰ οὐσίας ἢ ἀξιώματος, ἀλλὰ τρόπο ὑπαρξῆς, μονογενῆς, διότι: «μόνος ἐκ μόνου τοῦ Πατρός μόνως ἐγεννήθη»³⁴. Ὁ Υἱὸς δημιουργεῖ τὰ

29. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 829C.

30. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 816A.

31. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 809B-813A.

32. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 816AB.

33. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 821A.

34. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 816C-817A.

πάντα, καὶ συγκεκριμένα δημιουργεῖ ὅλα ὅσα δημιουργεῖ καὶ ὁ Πατέρας, ὄχι ὅμως ὡς λειτουργικὸ καὶ ὑπηρετικὸ ὄργανο τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ ὡς φυσικὴ καὶ ἐνυπόστατη δύναμη³⁵.

Τὸ πρόσωπο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος

Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα προέρχεται ἀπὸ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ κατὰ διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ αὐτὸν τοῦ Υἱοῦ. Εἶναι καὶ αὐτὸ αἰτιατό, ἀλλὰ διαφέρει κατὰ *«τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον»*³⁶. Προέρχεται δηλαδὴ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, ὅμως, ἐκπορευόμενο καὶ ὄχι γεννώμενο: *«προῖον μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐχ υἱικῶς δὲ ἀλλ' ἐκπορευτῶς»*³⁷. Ἔτσι τὸ Ἅγιο Πνεῦμα *«ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἀλλ' οὐ γεννητῶς ἀλλ' ἐκπορευτῶς. Ἄλλος τρόπος ὑπάρξεως οὗτος ἀληπτός τε καὶ ἄγνωστος, ὡσπερ καὶ ἡ τοῦ υἱοῦ γέννησις»*³⁸. Τοῦτος λοιπὸν ὁ τρόπος τῆς ὑπαρξης παραμένει ἀκατάληπτος: *«Καὶ μόνον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευτόν, ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, οὐ γεννώμενον, ἀλλ' ἐκπορευόμενον ὡς τὸ μὲν τῆς θείας διδασκούσης Γραφῆς, τοῦ δὲ τρόπου... τῆς ἐκπορεύσεως ἀκαταλήπτου ὑπάρχοντος»*³⁹.

Τὸ ἐκπορευτὸ ἀποτελεῖ τὴν ὑποστατικὴ ιδιότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία εἶναι *«ἀκίνητος»*, χαρακτηρίζει δηλαδὴ μόνον αὐτὸ καὶ τὸ διακρίνει ἀπὸ τὰ ἄλλα πρόσωπα: *«οὔτε τοῦ Πνεύματος, ἢ εἰς Πατέρα μεταπίπτοντος, ἢ εἰς Υἱόν, ὅτι ἐκπεπόρευται καὶ ὅτι Θεός ἢ γὰρ ιδιότης ἀκίνητος»*⁴⁰. Ἐκπορεύεται τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀναπαύεται στὸν Υἱὸ καὶ ὡς ὁμοούσιο καὶ συναῖδιο προσκυνεῖται καὶ δοξάζεται μαζί μὲ τὸν Υἱό⁴¹. Ὀνομάζεται *«Πνεῦμα Πατρὸς»*, ἀλλὰ καὶ *«Πνεῦμα Υἱοῦ»*, χωρὶς μὲ αὐτὸ νὰ ἐξυπονοεῖται ὅτι ἐκπορεύεται καὶ

35. Ἐκδόσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 820B-821A.

36. Ἐκδόσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 828D.

37. Ἐκδόσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 829C.

38. Ἐκδόσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 816C.

39. Ἐκδόσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 817C-820A.

40. Ἐκδόσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 829C-832A.

41. Ἐκδόσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 821B.

ἐκ τοῦ Υἱοῦ⁴². Εἶναι καὶ προσαγορεύεται Θεός, μαζί με τὰ ἄλλα δύο πρόσωπα⁴³.

Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι ἐνυπόστατο, ὑπάρχει δηλαδή «*ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει*», ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης «*ἀχώριστον καὶ ἀνεκφοίτητον*» τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, εἶναι «*κατὰ πάντα*» ὅμοιο μετὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱό, καὶ ἔχει ὅλα ὅσα ἔχουν τὰ ἄλλα δύο πρόσωπα «*πλὴν τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως*»· διακρίνεται δηλαδή τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸ ὑποστατικὸ ἰδίωμα⁴⁴. Εἶναι κύριο καὶ ζωοποιό, εὐθὲς καὶ ἡγεμονικό, ἀποτελεῖ τὴν πηγὴ τῆς σοφίας, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ, εἶναι παντοκρατορικό, παντουργό, παντοδύναμο, ἀπειροδύναμο, δεσπόζει «*πάσης κτίσεως*», θεώνει, μετέχεται, ἀγιάζει⁴⁵. Διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἔχει φανερωθεῖ καὶ μεταδοθεῖ σὲ ἐμᾶς⁴⁶. Ἔτσι τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς, μεταδίδεται διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ μεταλαμβάνεται ἀπὸ ὅλη τὴν κτίση καὶ «*δι' ἐαυτοῦ κτίζον καὶ οὐσιούν τὰ σύμπαντα*»⁴⁷.

Ἐπιλογικὰ

Ὁ Θεὸς εἶναι ἓνας καὶ ἀπλὸς κατὰ τὴν οὐσία, ἀλλὰ τριαδικὸς κατὰ τὶς ὑποστάσεις. Οἱ τρεῖς ὑποστάσεις, ὁ Πατὴρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἀποτελοῦν κατὰ ἄρρητο καὶ ἀκατάληπτο τρόπο τὸν ἓνα Θεό. Οἱ τρεῖς ὑποστάσεις ὑπάρχουν συναΐδια στὴν ἔκφραση τῆς μιᾶς οὐσίας. Ἔτσι τὸ μοναδικὸ αἶτιο, δηλαδή τὸ πρόσωπο τοῦ Πατρὸς, ἢ ταυτότητα τῆς οὐσίας καὶ ἡ ἑτερότητα τῶν προσώπων, κάνουν τὴν τρισυπόστατη μονάδα.

Ἐπομένως ὁ ἓνας καὶ μόνο Θεὸς διακρίνεται σὲ τρία ἀδιαίρετα καὶ ὁμοούσια πρόσωπα ἢ ὑποστάσεις, τὸν Πατέρα, τὸν Υἱὸ καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Τὰ τρία πρόσωπα εἶναι σὲ ὅλα ἓνα καὶ διακρίνονται μόνο ἀπὸ

---

42. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 832B-833A.

43. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 821B.

44. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 821C.

45. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 821B.

46. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 833A.

47. Ἐκδοσις ἀκριβῆς, 1, 8, PG 94, 821C.

τὸν τρόπο τῆς ὑπαρξίης τους. Ἐκεῖνο δηλαδὴ ποὺ διαφοροποιεῖ κάθε πρόσωπο εἶναι τὸ ὑποστατικὸ ἰδίωμα, τὸ ὁποῖο δὲν μεταδίδεται ἀπὸ τὸ ἓνα θεῖο πρόσωπο στὸ ἄλλο. Ὁ Πατέρας εἶναι ἀγέννητος καὶ ἀναίτιος, ἀφοῦ δὲν ὀφείλει τὴν ὑπαρξίη του σὲ κανένα, καὶ ἀποτελεῖ τὸ αἶτιο τῶν ἄλλων δύο προσώπων, τῶν αἰτιατῶν, τοῦ γεννητοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἐκπορευτοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ ἀγεννησία, ἡ γέννηση καὶ ἡ ἐκπόρευση ἀποτελοῦν τὶς ὑποστατικὲς ιδιότητες, οἱ ὁποῖες εἶναι ἀμεταβίβαστες. Ἔτσι ὁ ἓνας Θεὸς ἀφορᾷ στὸ ἓνα αἶτιο, τὸ πρόσωπο τοῦ Πατρός, τὴν ταυτότητα οὐσίας καὶ τὴν ἑτερότητα τῶν ὑποστάσεων.

Ξένια Παράδοση.

Ένα θεολογικό σχόλιο για τὸ προσφυγικὸ

Πέτρου Παναγιωτόπουλου

Ἐνηφισμένου Ἐπίκουρου Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ
Αρχισυντάκτου Ἰστοσελίδας «Πεμπτουσία»

Φαίνεται πὸς κάθε γενιὰ ἔχει τὶς δικές της συναντήσεις μὲ τὴν Ἱστορία -ἐννοῶ τὰ μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα ποὺ σημαδεύουν τὴ δική της μοῖρα, καθὼς καὶ τὶς ζωὲς τῶν ἐπομένων γενεῶν. Ἄλλοι ἐπιλέγουν νὰ συναντηθοῦν μὲ τὰ γεγονότα αὐτά, ἄλλοι τὰ συναντοῦν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέλησή τους καὶ ἄλλοι προτιμοῦν νὰ ἀποστασιοποιηθοῦν ἀπ' αὐτά.

Φαίνεται ἀκόμη πὸς στὴ δική μας ἐποχή, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ συμπυκνωμένο πολιτικὸ χρόνο τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἔλαχε καὶ τὸ συναπάντημα μὲ τὴ λεγομένη Νέα Μετανάστευση, τὴ μεγάλη προσφυγία ἀνθρώπων ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴν κόλαση τοῦ πολέμου καὶ ἀπὸ χῶρες ποὺ ζοῦν μέσα σὲ ἐξαθλίωση, γιὰ νὰ διεκδικήσουν τὴν ἐλπίδα σὲ ὅ,τι μοιάζει γιὰ ἄλλους αὐτονόητο καὶ δεδομένο: μία ζωὴ γιὰ τοὺς ἰδίους καὶ τὶς οἰκογένειές τους μὲ ἀξιοπρέπεια καὶ ἀσφάλεια.

Σὲ τέτοιους καιροὺς ἀκριβῶς, τὰ αὐτονόητα χάνουν τὴ σημασία τους καὶ πρέπει δυστυχῶς νὰ ἐπαναδιατυπώνονται. Νὰ χρειάζεται δηλαδὴ νὰ ξαναλέμε πὸς τὸ δικαίωμα σὲ αὐτὴν τὴν ἐλπίδα τὸ ἔχουν ὅλοι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν τόπο καταγωγῆς τους, τὴ θρησκεία τους, τὸ χρῶμα τοῦ δέρματός τους ἢ ὅτιδήποτε ἄλλο.

Ὅταν πρόκειται ὅμως γιὰ συνθήκες ἀσύμβατες, ἀποθηρίωσης τῶν ἀνθρώπων, ὁ λόγος τῶν δικαιωμάτων μοιάζει νὰ ἀδυνατεῖ νὰ ἐξαντλήσει τὸ περιεχόμενο τοῦ προβλήματος. Τὸ μέσο, στὸ ὁποῖο ἐργάζομαι, ἡ ΠΕΜΠΤΟΥΣΙΑ, πρόβαλε πέρυσι μία συνέντευξη δημοσιογράφου, ἡ ὁποία ἐπισκέπτεται τακτικὰ τὴν Εἰδομένη, εἴτε γιὰ νὰ ἐργαστεῖ

έθελοντικά είτε για επαγγελματικούς λόγους. Ἡ ἴδια μετέφερε τὴ μαρτυρία ἑνὸς ἡλικιωμένου ἀνθρώπου ποὺ ρωτήθηκε γιὰ τὸν λόγο ποὺ βρέθηκε ἐκεῖ. «*Ἐφυγα χωρὶς νὰ προλάβω νὰ τὸ σκεφτῶ*», εἶπε. «*Σ' ἕνα βομβαρδισμό σκοτώθηκαν ὅλοι καὶ ἔμεινα ἐγὼ μὲ τὰ ἐγγόνια μου. Τ' ἄρπαξα καὶ φύγαμε, χωρὶς ἄλλη σκέψη, ἀπλῶς γιὰ νὰ ἐπιζήσουμε. Καὶ ἔτσι εἴμαστε ἐδῶ*».

Αὐτὴ εἶναι μία μόνο ἱστορία δυστυχίας ἀπὸ αὐτὲς ποὺ μᾶς ἐπισκέφτηκαν, ἀπὸ ὅσες κατακλυζόμαστε ὅλοι τὸν τελευταῖο καιρό. Γιὰ κάποιους συμπατριῶτες -ὅσο ἀμήχανος καὶ ἂν ἀκούγεται πιά σήμερα ὁ ὅρος- αὐτὲς οἱ ἱστορίες λειτουργοῦν σὰν ἄλλοθι σὲ ἕνα ἀκόμη νεοταξίτικο σχέδιο ἐναντίον τῆς πατρίδας. Δίπλα σὲ κάθε δυστυχῆ περίπου κρύβεται καὶ ἕνα ὄργανο καταστροφῆς τῆς χώρας, μιᾶς χώρας βέβαια τὴν ὁποία οἱ κάτοικοι μποροῦν νὰ καταστρέψουν μόνοι τους καὶ χωρὶς καμιά ξένη βοήθεια. Ἀκόμη, οἱ ἱστορίες αὐτὲς εἶναι θλιβερὲς βέβαια, καὶ κάποιος πρέπει κάτι νὰ κάνει, κάποιος ἄλλος ὅπωςδῆποτε, τὸ Κράτος, ἄλλες χώρες, ἢ Ἐκκλησία ἴσως, ἀλλὰ ὄχι ἐμεῖς, ἐμεῖς ἔχουμε τὰ δικά μας. Ἐξάλλου, αὐτοὶ εἶναι λαθραῖοι ἐδῶ, ἦρθαν ἀπρόσκλητοι, ἔχουμε τοὺς δικούς μας νὰ φροντίσουμε, αὐτοὶ θὰ μᾶς ἀλλοιώσουν, θὰ μᾶς χαλάσουν.

Μπορεῖ βέβαια νὰ κατανοήσει κανεὶς τὰ ἐλατήρια καὶ τὶς ἀφετηρίες αὐτῆς τῆς στάσης σχετικὰ εὐκόλα. Ἡ ἔθνοκεντρικὴ ἐσωστρέφεια καὶ ἡ ἀλαζονικὴ αἴσθησις ὑπεροχῆς ἀπέναντι στοὺς «κουτόφραγκους» καὶ σὲ «γύφτους» καὶ βαρβάρους γείτονες ἦταν ὄρατὴ ἐδῶ καὶ χρόνια. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ ἔλευσις τοῦ ξένου, δηλαδὴ τοῦ ἀγνώστου, σημαίνει κλονισμό βεβαιότητων καὶ ἀναδιάταξη κανονικοτήτων, ὅποτε τὸ ἔνστικτο αὐτοσυντήρησης ἐπιβάλλει ἐπιφύλαξη καὶ ὀχύρωση μπροστὰ στὸ ἄγνωστο, τὴ δημιουργία δηλαδὴ ἄπωσης καὶ φοβίας, τὴ βολικὴ μετατροπὴ τοῦ ὁποιοῦδήποτε «ἄλλου» σὲ ἀποδιοπομπαῖο τράγο.

Δὲν θὰ ἤθελα ὅμως νὰ ἐπεκταθῶ στὶς συμπεριφορὲς τῶν ἄλλων. Ἀπὸ τὴν καταγγελία προτιμῶ τὸν ἀναλογισμό τῶν δικῶν μου εὐθυνῶν. Καὶ ὑπάρχει κάτι τὸ πολὺ σαφὲς καὶ συγκεκριμένο ποὺ θέτει ἐμπρὸς μου τὸ δικό μου χρέος, ποὺ μοῦ καταλογίζει ἀνεπάρκεια σὲ ὅσα κάνω ἐναντι ὄσων μποροῦσα νὰ κάνω. Εἶναι αὐτὸ ποὺ κρατῶ καὶ

μοῦ ἔξαντλεῖ τοὺς ἀγκῶνες, μὲ τὴν ἀπαίτηση νὰ τὸ κρατήσω καὶ νὰ τὸ προχωρήσω στὴ ροὴ τῆς Ἱστορίας. Μιλῶ γιὰ τὴν Παράδοσή μου, τὴν ἀνέστια καὶ πρόσφυγα Παράδοση, ποῦ ὑποτίθεται ὅτι ἀπειλοῦν τοῦτοι ἐδῶ οἱ ἀποδιωγμένοι ἀπὸ τὰ σπιτικά τους.

Μιλῶ γιὰ κάποιον ποῦ τὸν ἔλεγαν Χρυσόστομο, ὁ ὁποῖος περιγράφει τὴν προσφυγιὰ τῆς χώρας του θαρρεῖς καὶ ἔβλεπε στὸ σήμερα ἀπευθείας, καὶ καλεῖ τοὺς συμπολίτες του νὰ μὴν τὴ δοῦν σὰν πρόβλημα, ἀλλὰ ὡς τιμὴ, ποῦ αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ἐπέλεξαν τὸν τόπο τους γιὰ νὰ βροῦν ἀσφάλεια. Δὲν παραλείπει μάλιστα νὰ τοὺς ἐπιτιμήσει (τοὺς συμπολίτες του), γιὰτι ξεχνοῦν ὅτι, ἐνῶ οἱ ἴδιοι εἶναι ὑπαίτιοι γιὰ πολλὰ δεινὰ, ἐμφανίζονται λεπτολόγοι καὶ σχολαστικοί, γιὰ νὰ διακριβώσουν τὸ ποιὸν τῶν προσφύγων.

Μιλῶ ἀκόμη γιὰ κάποιον Γρηγόριο, ἐπίσκοπο στὴν πόλη Νύσσα, ὁ ὁποῖος περιγράφει ἄλλους πρόσφυγες, στὴ δική του πόλη καὶ -τί παραξενο!- τὰ λόγια ποῦ χρησιμοποιοεῖ εἶναι σὰν νὰ βλέπει καὶ αὐτὸς στὸ σήμερα, ἐδῶ, στὸν τόπο μας. Αὐτὸς πάλι προτρέπει τοὺς δικούς του νὰ δοῦν ὅσους βρίσκονται ἀνήμποροι στὴν πόρτα τους σὰν θησαυρό, νὰ σπεύσουν νὰ τοὺς βοηθήσουν πρὶν τοὺς προλάβει κανεὶς ἄλλος, νὰ δοῦν τὴν ἀνάγκη τοῦ ἄλλου σὰν δική τους ἀνάγκη, γιὰτι ἔτσι ἐπιτάσσει τὸ ἀνθρώπινο χρέος τους...

Ἀνήκουστα πράγματα, μᾶλλον. Καὶ γιὰ τότε καὶ γιὰ σήμερα. Γι' αὐτὸ ὁ ἴδιος σπεύδει νὰ προλάβει ὅσους θὰ ἐπικαλεστοῦν τὴ δική τους φτώχεια γιὰ νὰ ἀρνηθοῦν νὰ βοηθήσουν. «*Ἐντάξει*», τοὺς λέει. «*Εἶστε φτωχοί. Δὲν μπορεῖτε νὰ δώσετε πολλά. Ἀλλὰ δώστε λίγα. Δώστε ὁ καθενὰς ὅ,τι μπορεῖ. Γιὰτι καὶ πάλι πιδὸ πολλὰ ἔχετε ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἀνήμπορους. Καὶ ἂν μαζεθοῦν πολλοὶ καὶ δώσει λίγα ὁ καθένας, τότε μαζεύονται πολλά*». Λόγος ἐλεγκτικὰ ἀπλός.

Νὰ μιλήσω καὶ γιὰ κάποιον ἀκόμη. Ἰωάννης λεγόταν καὶ ἦταν Πατριάρχης στὴν Ἀλεξάνδρεια. Δύο φορὲς τὴ βδομάδα, λέει, πήγαινε στὴν ἀγορά, ἔπαιρνε μία καρέκλα μαζί του καὶ καθόταν ν' ἀκούσει τὰ παράπονα καὶ τὰ αἰτήματα τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων. Ὅποιος ἐπιθυμοῦσε, μποροῦσε νὰ τὸν συναντήσσει ἐκεῖ καὶ νὰ τοῦ πεῖ ὅ,τι ἤθελε. Ἀπὸ τὴ συνοδεία του δὲν ἔπαιρνε κανέναν, παρεκτὸς ἕναν γραμματέα γιὰ νὰ σημειώνει αὐτὰ ποῦ ζητοῦσαν οἱ ἄνθρωποι. Τὸν ὑπόλοιπο καιρὸ

φρόντιζε κυρίως για την εκπλήρωση των αιτημάτων αυτών. Αναφέρεται ότι κάποτε ήρθαν στην Αλεξάνδρεια πρόσφυγες από τη γειτονική Παλαιστίνη λόγω επιδρομών. Αμέσως ο Ίωάννης έδωσε εντολή να μοιραστεί σε κάθε έναν τους ένα ποσό για τις άμεσες ανάγκες τους. Στις γυναίκες δέ, η εντολή ήταν να δοθεί το διπλάσιο ποσό, γιατί για εκείνες η αυτοσυντήρηση ήταν πιο δύσκολη απ' ό,τι για τους άντρες.

Γι' αυτήν την Παράδοση μιλω. Που δεν επιτρέπει να εικονίζεται ο Θεός, παρά μόνο ως μία παράσταση φιλοξενίας. Που άμέσως μόλις σαρκώνεται γίνεται ένα νεογέννητο-φυγάς. Που έρχεται και σπάζει τη λογική της αποκλειστικότητας του ενός περιούσιου λαού. Που απαντά στο ερώτημα «Ποιος είναι ο διπλανός μου;» με την κατάδειξη ενός έχθρου -και μάλιστα μισητού. Που υπόσχεται ότι θα ξανάρθει ταυτιζόμενος με τους «ελάχιστους» συνανθρώπους. Που προσδιορίζεται σε μία από τις πιο ιερές στιγμές της ως ξένος, που ξέρει να φιλοξενεί τους φτωχούς και τους ξένους, ως ξένος που δεν έχει τόπο ν' άκουμπήσει το κεφάλι του.

Είναι μία παράδοση που σαρκώνεται ακόμη και σήμερα, στους παπάδες των 7 χωρίων της Άρτας, που καταγγέλλουν τη στυγνή έκμετάλλευση των μεταναστών από τους εύσεβεις ένοριτες τους, και μαζί τη δομική άδικία που έστειλε αυτούς τους ανθρώπους σ' εκείνην την ανάγκη. Δεν είμαστε χριστιανοί, λένε, αν δεν γίνει ο πόνος και η ανάγκη τους δικός μας πόνος και ανάγκη, αν απλώς γράφουμε και συζητάμε το θέμα στα ζεστά μας σπίτια, αν δεν πιέσουμε όπου μπορούμε, νομικά και κοινωνικά, να σταματήσει αυτό το δαιμονικό κυριολεκτικά δουλεμπόριο, αν μπορούμε να φάμε και να κοιμηθούμε όταν κυριολεκτικά δίπλα μας κάποιοι άργοπεθαίνουν, αν μπορούμε να ποῦμε δεν με νοιάζει.

Είναι το διάνυσμα της παράδοσης που φτάνει μέχρι τον πρόσφατα άπελθόντα παπα-Στρατή στη Μυτιλήνη και τον έκανε ένα σχεδόν μυθικό πρόσωπο, που τάιζε ακόμη και τους Τούρκους διακινητές που κρατούνταν στο Αστυνομικό Τμήμα, γιατί και αυτοί πεινούσαν.

Θα μου πει κανείς, μα καλά χρειάζεται καμιά παράδοση για να βγει η ανθρωπιά μας; Όχι βέβαια, θα έλεγα, αναλογιζόμενος και τους πολλούς όμορφους ανώνυμους ανθρώπους που είδα να παρατάνε δου-

λειές, ἀσχολίες καὶ ξεκούραση γιὰ νὰ προσφέρουν τὴν ἐλάχιστη ἀνακούφιση σὲ ὅσους δὲν ἔχουν στὸν ἥλιο μοῖρα, ὅλους τοὺς ὑπέροχους αὐτοὺς ἀνθρώπους, ἄλλους ἀπὸ μακριὰ καὶ ἄλλους ἀπὸ ἐδῶ δίπλα μου.

Ὅπως λέει ὁμως ὁ Στρατὴς Τσίρκας, στὶς *Ἀκυβέρνητες Πολιτεῖες* του, σ' ἓναν κόσμον ποὺ ἀντέστρεψε τὶς ἀξίες του, μένουμε νὰ κρεμόμαστε ἀνάποδα σὰν τὶς νυχτερίδες. Καὶ σ' αὐτὴ τὴ θέση χρειάζεσαι ἓνα κλαδὶ νὰ πιαστεῖς, γιὰ νὰ καταλάβεις ὅτι στὴν πραγματικότητα δὲν βοηθᾷ κανέναν, ἀπλῶς ἀγωνίζεσαι νὰ κατακτήσεις τὴν ἀνθρωπιά σου, ὅτι ἡ δικὴ σου ἐξοδος ἀπὸ τὴν ἀναισθησία εἶναι ἡ προϋπόθεση τῆς δικῆς σου ταυτότητας, ὅτι ὁ Ξένος δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀναγκεμένος, δυστυχῆς, πλησίον ἢ ἀδελφός, ἀλλὰ εἶναι ὁ Θεός σου.

Βιβλιογραφία:

- PATROLOGIA GRAECA.
- ΣΥΜΕΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ, *Βιβλίον λεγόμενον Παράδεισος*, μετάφρ. Ἁγασίου μοναχοῦ τοῦ Κρητός, Βενετία 1797.
- Θ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ὁ Θεός μου ὁ ἄλλοδαπός*, Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2002.
- Ν. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, «Μετανάστες: Κοινωνικὲς καὶ θεολογικὲς διαστάσεις», στό: *Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου "Ξενοφοβία κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο"*, Βέροια 2008, σσ. 241-254.
- Β. ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗ (πρωτοπρ.), «Τὸ αἶτημα τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης πρὸς τοὺς μετανάστες», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Τμ. Θεολογίας, Νέα Σειρά)*, 17 (2007-2008) 105-115.
- ΧΡ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, *Ὅσπερ ξένος καὶ ἀλήτης ἢ Σάρκωση: ἡ μετανάστευση τῆς ἀγάπης*, Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2009.
- Α. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, «Πρόσφυγες καὶ μετανάστες στὴν Ἑλλάδα. Ὅψεις ἐκκλησιαστικῆς διακονίας σὲ μία πολυπολιτισμικὴ κοινωνία», 2010,

http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/metanastes/papantoniou_052010.pdf

- Ζ. ΣΑΜΑΛΕΚΗ, *Η στάση τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στοὺς Μετανάστες καὶ τοὺς Πρόσφυγες κατὰ τὴν εἰκοσαετία 1990-2010*, Ἀνέκδοτη Διπλωματικὴ Ἔργασία στὸ Ἑλληνικὸ Ἄνοικτὸ Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2012.
- ΣΤ. ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗ, «Ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης». *Μελέτες γιὰ τὴν Οἰκουμενικὴ Κίνηση καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὸ σημερινὸ κόσμο*, Ostracon, Θεσσαλονίκη 2014.

Ἡ εἰκόνα τοῦ ἰδανικοῦ κράτους καὶ τῆς ἐξουσίας στὴ θεολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης

Πρωθιερέως Τιμοθέου Φετίσοφ

Πρύτανη τῆς Ἀνωτάτης
Ἱερατικῆς Σχολῆς τοῦ Δόν

Λέξεις-κλειδιά: δικαίωμα τῆς βασιλείας, ἰδανικὴ εἰκόνα τοῦ κράτους καὶ τοῦ δικαίου, λόγος ὑπαρξῆς τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐξουσίας, δύο βασικὲς ἁμαρτίες τῆς ἐξουσίας.

«Εἶναι ἀπαραίτητη μία καινούρια φιλοσοφία τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς κρατικῆς ὀργάνωσης γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴν ἐνιαία ἱερὴ φύση τοῦ δικαίου καὶ τὴν εὐγενῆ, ἀλλὰ τραγικὴ φύση τῆς πολιτικῆς. Ἔτσι θὰ ἀξιολογήσουμε τὸ μέγεθος τῆς πτώσης τοῦ σύγχρονου κράτους καὶ θὰ βοηθήσουμε νὰ ἐπιστρέψει ἡ ἀνθρωπότητα στὴν οὐσιαστικὴ κοινωνικὴ οἰκοδόμηση».

(Ι.Ι.ΙΪΝ, *Τὸ θρησκευτικὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας*, Μόσχα 2007, σ. 97)

Τὸ θέμα τοῦ Βιβλικοῦ κράτους προσέλκυσε ὄχι μόνο τοὺς θεολόγους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ τοὺς νομικοὺς. Μερικοὶ παραδοσιακὰ ἀναζητοῦσαν στὴν ἱστορία τοῦ ἐβραϊκοῦ λαοῦ τῆς ἐποχῆς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τὸ μοντέλο τοῦ ἰδανικοῦ κοινωνικοῦ συστήματος. Ἄλλοι προσπάθησαν νὰ χωρέσουν τὴν ἱστορία τοῦ λαοῦ-ιερέα στὴν «προκρούστεια κλίνη» τῶν δικῶν τους πολιτικῶν ἀπόψεων. Κάποιοι τρίτοι τὸ ἐρμήνευσαν μὲ βάση τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη κυριαρχοῦσα θεωρία τοῦ κράτους. Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι παρὰ μία ποικιλία ἀπὸ ἀντικρουόμενες ἀπόψεις καὶ γνώμες. Κατὰ τὴν ἄποψή μας, ὅσο πιὸ λεπτομερῶς ἀναλυόταν ἡ μία ἢ ἡ ἄλλη πτυχὴ τοῦ Ἰσραηλικοῦ κράτους τῆς βιβλικῆς ἐποχῆς, τόσο περισσότερο ἀγνοοῦνταν τὰ ὑπόλοιπα χαρακτηρι-

στικά τῆς ἱστορικῆς του εἰκόνας, καὶ ὅσο περισσότερες προσπάθειες κατέβαλλε κανεὶς γιὰ νὰ πλησιάσει τὸν ὀρίζοντα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τόσο περισσότερο ἀπομακρυνόταν.

Οἱ ποικίλες ἀντιλήψεις τῶν πολλῶν ἐρευνητῶν, συχνὰ δημιουργοῦν μία αἴσθηση σφάλματος τῶν προτεινόμενων θεωριῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπώλεια τοῦ πιὸ σημαντικοῦ. Κατὰ τὴν ἄποψή μας, ὁ ἐρευνητής, προσπαθώντας νὰ περιγράψει τὴν ἱστορία τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραὴλ μόνο μὲ τὴν ὀρθολογιστικὴ πολιτικὴ προσέγγιση, θὰ καταλήξει σὲ ἓνα μοντέλο, ποὺ δὲν θὰ ἀντιστοιχεῖ στὴν πραγματικότητα. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ἡ πολιτικὴ πραγματικότητα τοῦ Ἰσραὴλ ἦταν καρπὸς τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης καί, ὡς ἐκ τούτου, μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ μόνο μελετώντας τὴν εἰδικὴ ἱερὴ ἀποστολή, ἡ ὁποία ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἱστορικῆς ὑπαρξῆς τοῦ Βιβλικοῦ κράτους. Στόχος μας εἶναι νὰ ἐξετάσουμε τίς θεολογικὲς ιδέες τῆς Ἀποκάλυψης, οἱ ὁποῖες σχημάτισαν τὴν ἰδανικὴ εἰκόνα τοῦ κράτους καὶ τοῦ δικαίου, ἐγκαθιστώντας τὴν κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ.

I.

Ἡ συστηματικὴ προσπάθεια νὰ ἀνοικοδομηθεῖ τὸ Βιβλικὸ κρατικό - νομικὸ ἰδανικὸ, χρησιμοποιώντας τὸ ὑλικὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀντιμετωπίζει μία σειρά ἀπὸ δυσκολίες:

- **μεθοδολογική:** τὸ κράτος, ὡς μία μορφή ἀνθρώπινης συνύπαρξης, ποὺ εἶναι διατεταγμένη ἀπὸ τὸν Θεό, λάμβανε διαφορετικὸ θεολογικὸ καὶ νομικὸ περιεχόμενο στὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ καὶ χρησίμευε ὡς ἐργαλεῖο στὸ σχέδιο τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου στὶς συγκεκριμένες ἱστορικὲς συνθήκες. Τὸ ἰδανικὸ κράτος καὶ τὸ ἰδανικὸ δίκαιο σταδιακὰ ἀποκαλύπτονταν διαμέσου τῆς θείας Ἀποκάλυψης μὲ τὴν προφητικὴ λειτουργία, ἡ ὁποία ἀπευθυνόταν στοὺς βασιλεῖς καὶ τὸν λαὸ τοῦ Ἰσραὴλ στὰ διαφορετικὰ στάδια τῆς θρησκευτικῆς τους ὀριμότητας,
- **ψυχολογική:** τὸ τεράστιο χρονικὸ καὶ πολιτιστικὸ χάσμα τῆς ἐποχῆς μας ἀπὸ τὸ Βιβλικὸ παρελθόν, δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς καὶ νὰ ἐξετάσει ἀντικειμενικὰ τὸ θέμα,

- **πνευματική:** γιὰ ἐμᾶς τοὺς χριστιανοὺς ἡ ἐπαρκὴς ἀντίληψη τοῦ προ-χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Βίβλου ἀπαιτεῖ τὴ συνειδητοποίηση τοῦ ὅτι ἡ ἱστορία τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀποτελεῖ τὴ μία, ἐνιαία καὶ ἀδιάσπαστη ἱστορία τῆς σωτηρίας. Ἡ ἐνότητα τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐμφανίζεται στὴ διδασκαλία τῆς Καινῆς Διαθήκης γιὰ τὴν ἐξουσία, ἡ ὁποία, ὅμως, δὲν εἶναι καινούρια, ἀλλὰ ἀντικατοπτρίζει τὴν ἄποψη τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γιὰ τὴν ἐξουσία.

Ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ λαμβάνονται ὑπόψη κατὰ τὴν προσέγγιση τοῦ Ἰσραὴλ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ὡστόσο, οἱ δυσκολίες αὐτές, ὅπως καὶ οἱ συχνὰ ἐκφραζόμενες ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἐπικαιρότητα τοῦ Βιβλικοῦ ἰδανικοῦ, καθὼς καὶ τὸ ἀκατόρθωτό του στὸ παρόν, δὲν πρέπει νὰ μᾶς μπερδεύουν. Τὸ θεϊκὸ ἰδανικὸ εἶναι αἰώνιο, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀφορᾷ μόνο στὸ ἄδηλο μέλλον ἢ τὸ ξεχασμένο παρελθόν. Ἡ ἀνώτατη πραγματικότητα τῆς ἰδανικῆς παγκόσμιας τάξης, εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἠθικῆς ἐνέργειας, «*ἡ αἰώνια ζήτησις καὶ ἡ ἔφεσις*» γιὰ τὴν τελειότητα γιὰ ὅλες τὶς γενεές, ποὺ ζοῦσαν καὶ ζοῦν, καὶ γιὰ ὅλα τὰ κράτη¹.

Αὐτὸ τὸ Βιβλικὸ ἰδανικὸ δὲν εἶναι μόνο αἰώνιο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅλες τὶς ἀπόψεις γενικό, ὅπως γενικός εἶναι καὶ ὁ νόμος τῆς Ἀγάπης. «*Ὅχι ἡ ἀπόλυτη ἰδανικὴ κατάστασις, ἡ ὁποία θὰ ὑπάρξει κάποτε, ἀλλὰ ἐκεῖνες οἱ ἀπόλυτες ἰδανικὲς ἀρχές, ποὺ πάντα ὑπάρχουν καὶ πάντα ὑπῆρχαν, εἶναι ποὺ φωτίζουν τὴν πορεία τῆς ἱστορίας. Οἱ ἐξαφανισμένοι λαοί, γιὰ τοὺς ὁποίους μαρτυροῦν μόνο οἱ τάφοι, οἱ πολιτισμοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μείνανε μόνο ἐρείπια καὶ συντρίμια, ὅλοι τοὺς στοὺς καιροὺς τοὺς καὶ μὲ τοὺς τρόπους τοὺς συνδέονταν μὲ τὸ ἀπόλυτο ἰδανικό: στὶς πράξεις τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης, στὰ μεγάλα ἔργα τῆς ἀλληλεγγύης, στὶς ὑψηλὲς ριπὲς τῆς δημιουργικότητος, ἔδειχναν τὸ ἴδιο ἀπόλυτο αἰώνιο ἠθικὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖο περνάει ἀπὸ ὅλη τὴν ἀπέραντη ἱστορία. Καὶ ὅποτε ὑψωνόταν μέχρι τὴ συνειδητοποίηση τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἐμεῖς, ὅλοι τοὺς πίστευαν, ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι αἰώνια καὶ ἡ ἰσχὺς τῆς ἐκτείνεται πέρα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ζωή,*»

1. Π. Ι. ΝΟΒΓΚΟΡΟΔΤΣΕΦ, *Γιὰ τὸ κοινωνικὸ ἰδανικό*, Μόσχα 1991, σ. 68.

ἔγραφε πολὺ σωστὰ ὁ Π. Ι. Νοβγκορόδτσεφ².

Πιὸ «θεολογικὰ» παρουσίαζε τὴν -παρόμοια- σκέψη του ἑνας ἄλλος ἐπιστήμονας: «*Ἡ ἀρμονικὴ κοινωνία ὁμοιάζει μὲ τὴ γῆ, τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ κατακτάει ἀσταμάτητα, προσπαθώντας νὰ ἐφαρμόσει τὴ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ στὶς σχέσεις του μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους*»³. Καὶ τὸ κύριο σημεῖο ἀναφορᾶς στὴν ἀναζήτηση τοῦ ἰδανικοῦ κράτους πρέπει νὰ εἶναι ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ.

Προσπαθώντας νὰ βροῦμε τὸν θεῖο λόγο τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐξουσίας θὰ πρέπει νὰ γυρίσουμε στὶς ἀπαρχές τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Στὸν Παράδεισο, στὸν χῶρο ποὺ ἀνταποκρινόταν στὶς ἀγαθὲς προθέσεις τοῦ Δημιουργοῦ, βρίσκεται τὸ ἰδανικὸ κράτος. Ἔτσι, τὰ ἀρχικὰ ἀξιώματα τοῦ παρόντος ἄρθρου εἶναι ὅτι:

- Τὸ πρῶτο κράτος δὲν προέκυψε ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀμαρτίας. Ὑπῆρχε στὸν Παράδεισο ὡς ἔνωση τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων.
- Ἡ ἐξουσία στὸ πρῶτο κράτος ἦταν βασισμένη στὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ στὴν ἐλεύθερη ὑπακοή τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐλευθερία ἦταν ἐπίσης ὀριοθετημένη ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ τὴν προστασία ἀπὸ τὸ κακό.
- Ἡ ἔκταση τοῦ πρώτου κράτους ἦταν ὁ τέλειος γιὰ τὴ ζωὴ «*Κῆπος τῆς Ἐδέμ*», ὅπου ὁ Θεὸς χάρισε στὸν Ἀδὰμ τὴν ἐξουσία πάνω σὲ ὅλη τὴ δημιουργία γιὰ ἓνα συγκεκριμένο σκοπὸ· νὰ ἐπεκτείνει τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ μὲ τὴ δική του ἀγιότητα, γινόμενος συνδημιουργός⁴.
- Ἡ ἰδανικὴ σχέση τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου στὸ πρῶτο κράτος εἶναι αἰώνιο παράδειγμα γιὰ κάθε ἐπίγειο κράτος, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐξουσία, ἡ ὁποία πρέπει νὰ βασίζει τὶς σχέσεις της μὲ τοὺς ἀνθρώπους στὴν ἀγάπη. Ἡ ἐξουσία, πρέπει νὰ προστατεύει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ κακοῦ, δημιουργώντας

2. Στὸ ἴδιο, σσ. 65-66.

3. ΜΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (Μητρ.), *Ἡ ἱστορία τῆς θεολογίας*, τ. 5, Μόσχα 1992, σ. 239.

4. ΑΓΙΟΥ ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ (ΝΤΡΟΣΝΤΟΦ), *Ἐξήγηση τοῦ βιβλίου τῆς Γένεσης*, Μόσχα 2003, σσ. 75, 83, 84.

στοὺς πολίτες τὶς πλέον εὐνοϊκὲς ἐξωτερικὲς συνθήκες ζωῆς, σεβόμενη τὴν ἐλευθερία τῆς βούλησός τους, καὶ περιορίζοντας τὴν ἐλευθερία τῆς ἁμαρτίας, παρέχοντας ἴδιες εὐκαιρίες γιὰ δημιουργικὴ ἀνάπτυξη τοῦ κράτους σύμφωνα μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.

Ὁ ὑπέρτατος στόχος τοῦ ἐπίγειου κράτους πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐπίτευξη τῆς τελειότητος στὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ καθοδήγηση ὅλου τοῦ κόσμου πρὸς τὸν Θεό. Ἡ ἐξουσία παίρνει τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ Θεοῦ, ὅμως, αὐτὸ δὲν εἶναι οὔτε «*ἀδεια γὰρ νὰ ἀσκεῖται ἡ ἐξουσία*» οὔτε προνόμιο. Εἶναι ἡ μεγάλη εὐθύνη νὰ εἰσάγει τὴ θεία τάξη στὸ φυσικὸ χάος.

- Στοὺς πνευματικοὺς λόγους τῆς τραγωδίας τῆς πώσης, ἐξαιτίας τῆς ὁποίας διασπάστηκε καὶ χάθηκε τὸ πρῶτο κράτος, βρίσκονται τὰ ἀρχέτυπα τῆς διάσπασης τοῦ κάθε ἐπίγειου κράτους. Τὸ «*ἀμάρτημα*» τῶν ἐπίγειων ἐξουσιῶν συμβαίνει κάθε φορὰ πὸ θέλουν νὰ εἶναι «*σὰν Θεοί*», ὅπως δηλαδὴ καὶ οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι. Χωριζόμενη ἀπὸ τὸν Θεό, ἡ ἐξουσία ἀρχίζει νὰ ἀναζητᾷ στήριξη μέσα τῆς μὴ μπορώντας, ὅμως, νὰ τὴ βρεῖ ἐκεῖ, τότε ἀρχίζει νὰ ἀγωνίζεται γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς, κυβερνώντας τὸν κόσμον, ὄχι μὲ ἀγάπη καὶ φροντίδα, ἀλλὰ ὅπως ὁ Ἀδάμ, βίαια, ὑποτάσσοντάς τον.

Κατὰ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν Θεό, ἡ ἐξουσία πλέον ἀσκεῖται γιὰ ἴδιον ὄφελος καὶ μετατρέπεται σὲ ληστρική, ὅπου ἡ ἰδέα τοῦ κράτους καθίσταται ἀνυπόληπτη καὶ συνδέεται μόνο μὲ τὴ βία καὶ ἡ πολιτικὴ γίνεται σύμβολο προδοσίας. Ὡστόσο, τὸ κράτος δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ ἐγκαταστάθηκε ἀπὸ τὸν Θεό, ὁ ὁποῖος προγνώριζε τὴν ἁμαρτία πὸ θὰ ἀκολουθοῦσε. Φυσικά, τὸ ἴδιο τὸ ἀμάρτημα ἄλλαξε τὴ στάση τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ἐξουσία. Ἐκτοτε, ἡ ἐξουσία φαίνεται ὡς κάτι τὸ ἐξωτερικὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ ὡς ἐκβιασμός τῆς (ἁμαρτωλῆς) ἐλευθερίας του. Τὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος ἄρχισε νὰ τὴ βλέπει ὄχι ὡς πατρικὴ ἀγάπη, ἀλλὰ σὰν ἐδικτητικὴ ἐνέργεια ἐνὸς ἐπουράνιου τυράννου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ κρύβεται (πρβλ. τὸ «*Ἀδάμ, ποῦ εἶ;*»).

Ἐπισημαίνουμε ὅτι πουθενὰ στὴ Βίβλο δὲν βρίσκουμε τὸν ὄρο «κράτος». Συναντῶνται, ὅμως, περίπου 3075 φορές, οἱ λέξεις «*βασίλειο*», «*βασιλέας*», «*βασιλεύω*», οἱ ὁποῖες παρουσιάζονται σὲ διαφορετικὲς χρονικὲς περιόδους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Αὐτό, βέβαια, δὲν εἶναι ἀπλῆ χρήση τῆς λέξης, ἀλλὰ ἀκριβῆς καὶ ἀθθεντικὴ ἀποκάλυψη τοῦ νοήματος τοῦ ἐπουράνιου κράτους ἀπὸ τὸν βιβλικὸ συγγραφέα. Ὅμως, ὅπως ἡ ἀμαρτία ἀλλοιώνει κάθε θεῖο δημιούργημα, ἔτσι καὶ ἡ ἰδέα τοῦ κράτους, τῆς ἐξουσίας, ὑφίσταται ἐρμηνεία, πού στρεβλώνει σημαντικὰ τὸ νόημά της. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἡ «*βασίλεια*» ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸν ὄρο «*κράτος*».

Ἡ «κλασικὴ» κατανόηση τοῦ κράτους, στὴν ὁποία βασίζεται ἡ σύγχρονη κοσμικὴ ἐπιστήμη, στὴν πραγματικότητα δὲν ἀντιστοιχεῖ στὶς ἀπαρχὲς τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Αὐτὴ βασίζεται στὶς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων χρόνων, ὅπου ἡ ἰδέα μιᾶς πολιτείας, δηλαδὴ μιᾶς πολιτικὰ ὀργανωμένης κοινωνίας, λόγω τῆς ἰδιαίτερης ἑλληνικῆς ἀντίληψης, περιορίστηκε ὡς κράτος, ὡς κοινωνία μὲ ἰσότιμα μέλη, πού ὑπάρχουν μέσα στὰ σύνορα τῆς πόλης. Ἀκόμα καὶ ὁ Ἀριστοτέλης πίστευε ὅτι μόνο στὸ μικρὸ κράτος μπορεῖ νὰ δημιουργηθεῖ ἡ τέλεια τάξη καὶ νομοθεσία. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἀναπόφευκτο, ἀφοῦ τὸ ἀνθρώπινο μυαλὸ ἐγκατέλειψε τὸν Θεὸ καὶ τὸν ἀντικατέστησε μὲ τὸν πολυθεϊσμό. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχαν θέσει ὡς στόχο νὰ φτιάξουν τὸ τέλειο, ἰδανικὸ, κοινωνικὸ καθεστῶς, πού νὰ δικαιολογεῖ ὅλες τὶς ἀντιφάσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὅμως χωρὶς τὸν Θεό. Γι' αὐτὸ καὶ ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη, ὅλες οἱ ἑλληνικὲς πόλεις-κράτη εἶχαν καταστραφεῖ⁵. Αὐτὸ εἶναι ἓνα ἰδιαίτερο εἶδος κράτους, ἡ πόλη - κράτος, τὸ ὁποῖο διακρινόταν γιὰ τὴν αὐτάρκειά του⁶, καὶ ὄχι τὸ βασίλειο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο οἱ Ἕλληνες ραγδαῖα ἀπομακρύνονταν. Φυσικὰ τὸ ἑλληνικὸ κράτος δὲν εἶναι γενικὸ, καὶ ἐπιπλέον δὲν εἶναι ἰδανικὸ.

5. Π. Ι. ΝΟΒΓΚΟΡΟΔΤΣΕΦ, *Τὰ πολιτικὰ ἰδανικὰ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς σύγχρονης ἐποχῆς*, Μόσχα 1919, σσ. 23, 24, 28.

6. Μ. Ν. ΤΣΙΣΤΕΡΙΝ, *Ἱστορία τῶν πολιτικῶν δογμάτων*, τ. Ι. Μόσχα 1869. σ. 57.

Εἶναι εὐκόλο νὰ ἀντιληφθοῦμε, ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὅτι τὸ ἰδανικὸ κράτος ἀφορᾷ ἀποκλειστικὰ στὸ Βασιλεῖο-Αὐτοκρατορία. Ὅχι τὴν κοινωνία, ποὺ στήριξε μὲ τὰ ὄπλα καὶ τοὺς νόμους τὸν πολιτισμὸ καὶ τὰ δικαιώματά της, ἀλλὰ τὸ πέρα ἀπὸ τὸν χρόνο καὶ τὸν χῶρο βασιλεῖο, στὸ ὁποῖο χωροῦν ὅλα τὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ, οἱ ἄγγελοι, τὰ ζῶα καὶ οἱ ἄνθρωποι, καὶ τὸ ὁποῖο ὑπόκειται στὸν ἕνα καὶ μόνον Δημιουργό.

Ἡ ἀρχαιότερη καὶ ἡ πιὸ ἐπαρκής, σύμφωνα μὲ τὴν Ἁγία Γραφή, κατανόηση τῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ κράτους συναντᾶται στὴν Ἀνατολή. Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς ἀντιλαμβάνοταν τὸν κόσμον ὡς ἕνα ἐνιαῖο κόσμον τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν, καὶ τὴν ἐξουσία, «τὸ δικαίωμα τῆς βασιλείας», ὡς ἕνα εἶδος θείας δύναμης. Κάθε εἶδος ἐπίγειας ἐξουσίας λάμβανε τὴ νομιμότητα καὶ τὴν ἐπικύρωση ἀπὸ τὸν Οὐρανό.

Ἔτσι, τὸ βασιλεῖο καὶ τὸ δικαίωμα τῆς βασιλείας στὴν ἀρχαία ἀνατολικὴ θρησκευτικὴ συνείδηση δὲν εἶναι μορφή τῆς διακυβέρνησης, ἀλλὰ οἱ σχέσεις τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ δικαιοσύνη, τὴν ὁποία ὀρίζει ὁ Θεός, διὰ μέσου τοῦ ἐπίγειου ἀντιπροσώπου του.

Ὁ Ι. Π. Βάϊνμπεργκ διακρίνει δύο εἶδη ἀντίληψης τῆς ἐπίγειας ἐξουσίας στὴν ἀρχαία Ἀνατολή. Τὸ πρῶτον ἦταν χαρακτηριστικὸ τῶν λαῶν τῆς Μεσοποταμίας. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη τῶν Σουμέριων - Βαβυλώνιων, ὁ βασιλεὺς γεννᾶται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ὅμως, λόγῳ τοῦ ὅτι ἐπιλέγεται ἀπὸ τοὺς θεοὺς καὶ ἔχει λάβει τὸ δικαίωμα τῆς βασιλείας, διακρίνεται ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους. Τὸ δικαίωμα τῆς βασιλείας ὑλοποιεῖται στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, στὸ ἔνδυμα, τὴν τιάρα, τὴν ράβδον, τὸν θρόνον, κ.λπ. Αὐτὸ κάνει τὸν ἄνθρωπον νὰ εἶναι βασιλεὺς, ὅσο ἡ βασιλεία τοῦ «προσφέρεται» καὶ τὴ «φορεῖται». Ἐδῶ βρίσκεται καὶ τὸ νόημα καὶ ὁ σκοπὸς τῆς τελετουργικῆς ταπεινώσεως τοῦ βασιλέα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Νέου Ἔτους. Τὴν πέμπτην μέραν τῆς ἑορτῆς, στὴν εἴσοδον τοῦ ναοῦ τοῦ Μαρδούκ, ὁ ἀρχιερεὺς ἐπαιρνε ἀπὸ τὸν βασιλέα ὅλα τὰ διακριτικὰ του καὶ τοῦ ἄφηνε μόνον τὸν ἐσωτερικὸν χιτῶνα. Στὴ συνέχεια τοῦ ἔδινε ἕνα χαστούκι καὶ τὸν τραβοῦσε ἀπὸ τὰ αὐτιά. Ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς διαβεβαίωνε, «μπροστὰ στὸν Μαρδούκ», ὅτι δὲν ἔχει πράξει τελετουργικῆς

ἀμαρτίες, δὲν παραμελοῦσε τὸν ναό, δὲν πρόσβαλε τοὺς ἀνθρώπους, τότε τοῦ ἐπέστρεφαν τὰ διακριτικά του καὶ τοῦ ἔλεγαν: «Ὁ Μαρδοῦκ ἄκουσε τὴν προσευχή σου... θὰ αὐξήσῃ τὸ βασίλειο... θὰ εὐλογήσῃ τὴ βασιλεία σου»⁷.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ Μεσοποταμία, στὴν Αἴγυπτο ἡ ἐξουσία εἶχε θεϊκὴ ιδιότητα. Ὁ Φαραὼ θεωρεῖτο ἐνσαρκωμένος θεός, ὁ ἐπίγειος φορέας τοῦ ἀμετάβλητου καὶ συνεχοῦς «δικαιώματος τῆς βασιλείας», πού ὑπάρχει ἀπὸ «τὴν ἀρχὴ τοῦ χρόνου» καὶ γιὰ ὅλες τὶς ἐποχές. Γι' αὐτὸ καὶ διατηροῦσε «τὸ δικαίωμα τῆς βασιλείας» καὶ μετὰ τὸν θάνατό του. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη τῆς ιερότητος τῆς ἐπίγειας ἐξουσίας ἦταν χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν Αἴγυπτο, σύμφωνα μὲ τοὺς εἰδικούς, μέχρι τὸν 7^ο - 10^ο αἰ. π.Χ., ὅταν οἱ Φαραὼ ἔχασαν τὴ θεϊκὴ τους ιδιότητα⁸.

II.

Στοὺς Ἑβραίους, οἱ ὁποῖοι προέρχονταν ἀπὸ τὴ Μεσοποταμία, ἴσχυε ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς πῦθ πάνω ἀντιλήψεις τῆς ἐξουσίας. Σύμφωνα μὲ αὐτὴν ὁ βασιλέας λαμβάνει χρῆσμα «τοῦ δικαιώματος τῆς βασιλείας» ἀπὸ τὸν Θεό. Χαρακτηριστικὰ ὁ Ἄ. Σμέμαν γράφει: «Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι "τὸ δικαίωμα τῆς βασιλείας", πρὶν τὸ οἰκαιοποιηθοῦν ὀρισμένοι ἄνθρωποι, ἀνήκε σὲ ἓνα ἄνθρωπο, ὡς ὁ προορισμὸς του καὶ ἡ ἀξία του, ἀνήκει στὴ βιβλικὴ ἀποκάλυψη. Ὁ Θεός, δημιουργώντας τὸν ἄνθρωπο, τοῦ ἔδωσε πραγματικὴ βασιλικὴ ἐξουσία: τὸν δημιούργησε κατ' εἰκόνα του, καὶ αὐτὸ σημαίνει κατ' εἰκόνα τοῦ βασιλέα τῶν βασιλευόντων, κατ' εἰκόνα ἐκείνου, ὁ ὁποῖος ἔχει ὅλη τὴ δύναμη καὶ ἐξουσία. Ἐπομένως, ἡ ἐξουσία παρέχεται στὸν ἄνθρωπο ἀρχικὰ γιὰ νὰ ἔχει ὑποταγμένα τὰ ψάρια τῆς θαλάσσης, τὰ πετούμενα τῶν οὐρανῶν καὶ κάθε ζωντανὸ ἐπὶ τῆς γῆς (Γεν. 1, 27-28). Ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε ὡς βασιλέας τῆς δημιουργίας· αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἡ σημαντικότερη ἀλήθεια γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἡ πηγὴ καὶ τὸ θεμέλιο τῆς Βιβλικῆς πνευματικότητος. Τὸ νὰ

7. I. Π. ΒΑΪΝΜΠΕΡΓΚ, Ὁ ἄνθρωπος στὸν πολιτισμὸ τῆς Μέσης Ανατολῆς, Μόσχα 1986, σ. 119.

8. Στὸ ἴδιο, σ. 122.

εἶναι βασιλέας, νὰ κατέχει τὸ δῶρο τοῦ δικαιώματος τῆς βασιλείας, εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς φύσης του. Ὁ ἴδιος ἔρχεται ἀπὸ πάνω, ἐπειδὴ ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς δημιουργεῖται κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ ἔχει τὴν ἐξουσία νὰ μετατρέπει τὴ δημιουργία μὲ τρόπο, ποὺ ἔχει προβλέψει ὁ Θεός. Εἶναι κάτοχος τῆς θεϊκῆς ἐξουσίας, ὁ εὐεργέτης τῆς γῆς, ἡ ὁποία τοῦ δόθηκε ὡς βασίλειο γιὰ τὸ καλὸ της καὶ γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ προορισμοῦ της. Ἀκόμα καὶ στὴν πτώση του ὁ ἄνθρωπος ἐξακολουθεῖ νὰ φέρει τὴ σφραγίδα τῆς ἀρχικῆς βασιλικῆς ἀξιοπρέπειας»⁹.

Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ὁ ἑβραϊκὸς λαὸς θεωροῦσε ὅτι τὸ κράτος δὲν ἦταν κάποια ἀφηρημένη ἐξουσία, ἀλλὰ τὸ βασίλειο, ὁ θρησκευτικὸς χῶρος, στὸν ὁποῖο ἓνας βασιλέας ὀρίζει τοὺς νόμους, λαμβάνοντας τὴν ἐξουσία ἀπὸ τὸν Θεό. Καὶ ὅμως ὁ ἄνθρωπος, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Ἄ. Σμέμαν, εἶναι «ὁ ἐκπτώτος βασιλέας»: ἀπὸ τίς ἀπαρχές τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας -ἀμέσως μετὰ τὴν παράβαση- ἡ Ἁγία Γραφή δεῖχνει πὼς ἡ ἁμαρτία καταστρέφει τὴν κοινωνικὴ, ἀλλὰ καὶ τὴ φυσικὴ τάξη. Παραμορφώνεται ἡ ἁρμονία τοῦ πρώτου ζεύγους (Γεν. 2, 18-24), οἱ σχέσεις τους δὲν βασιζοῦνται πιά στὴν ἀγάπη, ἀλλὰ στὴν κυριαρχία καὶ στὰ σεξουαλικά ἔνστικτα (Γεν. 3, 16). Στους ἀπογόνους τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὕας, ἐμφανίζονται οἱ πικροὶ καρποὶ τοῦ φθόνου, τοῦ θυμοῦ, τῆς ἐκδίκησης (Γεν. 4). Ἀκολουθῶς, ὁ ἰὸς τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος καταστρέφει τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία (Γεν. 5, 6) καὶ ὀδηγεῖ στὴν ἀναρχία (δηλαδὴ στὴν ἔλλειψη ἀρχῆς, ἐξουσίας). Τὸ ὄριο αὐτῆς τῆς ἀναρχίας βάζει ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ὅταν προστατεύει τὸν ἔνοχο Κάιν. Ὁ Π. Μάρσαλ πιστεύει ὅτι στὴν ἱστορία τοῦ Κάιν «βλέπουμε τὴν ἀνάδυση τοῦ κρατικοῦ δικαίου». Ἔτσι, τὸ κρατικὸ δίκαιο ἐγκαθίσταται στὴν κοινωνία ἀπὸ τὸν Θεό, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἔχει θεία προέλευση καὶ αἰώνια ἠθικὴ ἀξία, καὶ τὸ δικαίωμα τῆς βασιλείας δὲν εἶναι γέννημα τοῦ ἀγῶνα γιὰ ἐξουσία, ἀλλὰ δῶρο τοῦ Θεοῦ¹⁰.

9. Α. ΣΜΕΜΑΝ (πρωτ.), *Μὲ τὸ νερὸ καὶ τὸ Πνεῦμα*, Μόσχα 1993. σ. 104.

10. P. MARSHALL, *Thine is the Kingdom: A Biblical Perspective on the Nature of Government and Politics Today*, Basingstoke: Marshall, Morgan & Scott, 1984, σ. 41.

Ἡ ἐξουσία ἐπὶ τῆς δημιουργίας, τὴν ὁποία ὁ Δημιουργὸς δώρησε στὸν Ἀδάμ, ἄρχισε νὰ χρησιμοποιεῖται μὲ τρόπο ἀντίθετο τοῦ θεοῦ θελήματος. Ἡ ἁμαρτία τῆς ἀποξένωσης ἀπὸ τὸν Θεὸ διέσπασε καὶ τὴν ἀνθρωπότητα. Αὐτὸ ἔχει ἀντίκτυπο ὄχι μόνο σὲ ἀτομικό, ἀλλὰ καὶ σὲ οἰκογενειακὸ καὶ κοινωνικὸ ἐπίπεδο, προκαλώντας πολλὰ προβλήματα, ἀφοῦ πλέον κυριαρχεῖ ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐξουσίας καὶ ἡ βία.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Θεὸς συνέδεε, στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, τὴ λύτρωση τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴν ἱστορία τοῦ κράτους. Αὐτὴ ἢ ἱστορία δὲν περιλάμβανε μόνο τὰ κατορθώματα τῶν ἱερέων, ἀλλὰ πραγματοποιεῖτο σὲ κάθε ἐπίπεδο τῆς ἐξουσίας καὶ συχνὰ ἄγγιζε καὶ τὶς -τότε- πολιτικὲς διεθνεῖς σχέσεις. «*Στὸ Ἰσραήλ, ἡ πολιτικὴ δὲν ἦταν κάτι ξένο οὔτε γιὰ τοὺς θεολόγους, οὔτε γιὰ τοὺς πνευματικοὺς κύκλους*»¹¹. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ βασικὴ θεολογικὴ ἰδέα τοῦ Ἰσραήλ, ὡς τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ἢ ὁποία καθόρισε τὴν αὐτοσυνειδησία καὶ τὴ νομοθεσία του, ἦταν βασισμένη στὸ γεγονός τῆς Ἐξόδου. Ἡ Ἐξοδος δὲν ἦταν μόνο μία ἐκδήλωση τοῦ ὑπερφυσικοῦ, ἦταν ἐπίσης καὶ ἐκδήλωση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἡ Ἐξοδος συνίστατο ἀπὸ τὶς νομικὲς ἀπαιτήσεις τοῦ Μωυσῆ στὸν Φαραὼ καὶ τὶς περαιτέρω πολιτικὲς διαπραγματεύσεις, στὶς ὁποῖες συμμετεῖχε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Θεός. Ὁ Θεὸς ἐφάρμοσε τὸ πρῶτο στάδιο τοῦ σχεδίου σωτηρίας μέσῳ τῆς μοναδικῆς, πολιτικὰ ὀργανωμένης, κοινωνίας (δηλαδή τοῦ κράτους - βασιλείου) στὸ πεδίο τῆς παγκόσμιας πολιτικῆς ἱστορίας.

Τὸ Ἰσραήλ, ὡς ἱερὸ κράτος, δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν Θεὸ στὸ Σινᾶ μέσῳ τῆς Διαθήκης μὲ τὶς φυλές. Δὲν συμμεριζόμεστε τὴν ἄποψη ὅτι τὸ ἐβραϊκὸ κράτος ἐμφανίστηκε τὴν ἐποχὴ τῶν βασιλέων. Μέχρι μιᾶς ἐποχῆς στὸ Ἰσραήλ δὲν ὑπῆρχε κάποια μορφή πολιτικῆς ἀπολυταρχίας. Ὅμως τὸν βασιλέα ἀντικαθιστοῦσαν χαρισματικὲς προσωπικότητες, ὅπως ὁ Μωυσῆς καὶ ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ. Ἡ συμπεριφορὰ καὶ οἱ ἐνέργειές τους δείχνουν, σαφῶς, ὅτι εἶχαν πλήρη ἐξουσία. Καὶ οἱ δύο δροῦσαν ὡς νομοθέτες, ὡς ἀρχηγοὶ καὶ ὡς προφήτες. Ἐκτὸς

11. Κ. ΡΑΪΤ, *Ὁφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ*, Στερκάσσι 2011, σ. 218.

ἀπὸ αὐτούς, τὶς 12 φυλὲς τοῦ Ἰσραὴλ ὀδηγοῦσαν καὶ ἐκλελεγμένοι ἄνδρες (Ἀρ. 1, 2-4), 70 στὸν ἀριθμὸ, οἱ ὅποιοι εἶχαν συγκεντρωθεῖ ἀπὸ τὸν Μωυσῆ κατ' ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ (Ἀρ. 11, 16-17). Μία ἄλλη ὁμάδα ἀνδρῶν ἀποτελεῖτο ἀπὸ τοὺς δικαστὲς τοῦ λαοῦ, τοὺς ὁποίους διόριζε ἀπευθείας ὁ ἴδιος ὁ Μωυσῆς (Ἐξ. 18, 14-26).

Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ κράτους, ἡ κεντρικὴ ἐξουσία, ἐκδηλώνεται στὸ Ἰσραὴλ πολὺ πρὶν ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς. Ἡ ἐδαφικὴ ἔκταση στὸ Ἰσραὴλ ἐμφανίζεται μόνο μετὰ τὶς κατακτήσεις τῶν ἐδάφῶν τῆς Χαναάν. Ἀκριβέστερα, ὅμως, τὰ ἐδάφη Χαναάν δὲν κατακτήθηκαν ἀλλὰ ἐπανακτήθηκαν. Ὁ Θεός, ὡς ἰδιοκτῆτης ὅλης τῆς γῆς, ξεκινώντας τὴν ἱστορία σωτηρίας, κληροδότησε αὐτὰ τὰ ἐδάφη στὸν Ἀβραάμ καὶ τοὺς ἀπογόνους του (Γεν. 13, 12-15). Αὐτὸ τὸ ἐπιβεβαιώνει ὁ Ἰακώβ, εὐλογώντας τὸν Ἰσαάκ: *«καὶ δῶν σοὶ τὴν εὐλογίαν Ἀβραάμ τοῦ πατρός μου σοὶ καὶ τῷ σπέρματί σου μετὰ σέ, κληρονομήσαι τὴν γῆν τῆς παροικήσεώς σου, ἣν ἔδωκεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ»* (Γεν. 28, 4). Ἔτσι, ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ θείου δικαίου, ἡ γῆ ἀνῆκε στοὺς Ἑβραίους ἑκατοντάδες χρόνια πρὶν χρησιμοποιήσουν αὐτὴ τὴ διαθήκη. Βάσει αὐτῆς ἀπήγγειλαν τὸ δικαίωμά τους γιὰ τὴν ἰδιοκτησία τῆς γῆς στοὺς λαοὺς ποὺ τὴν πῆραν παράνομα.

Ἡ μοναδικότητα τοῦ ἀρχαίου ἐβραϊκοῦ κράτους ἦταν πῶς εἶχε δημιουργηθεῖ ὡς μία ἱερὴ ἔνωση τῶν νομαδικῶν φυλῶν καὶ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐθνικὴ ταυτότητα σὲ αὐτὸ δὲν καθοριζόταν σύμφωνα μὲ τὴ γλῶσσα ἢ *«τὸ αἷμα»*, οὔτε ἀπὸ τὶς ἠθικὲς ἐντολές, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ ἀνήκουν τὰ μέλη στὴν ἀποστολὴ νὰ γίνει τὸ κράτος - ἱερέας, μεσίτης μεταξὺ τῆς ἀνθρωπότητας καὶ τοῦ Θεοῦ. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, τὸ Ἰσραὴλ δὲν γνώρισε τὴ γνωστὴ ἀντίθεση τοῦ Ἱερατείου καὶ τοῦ Βασιλείου καὶ οἱ συγκρούσεις ἀνάμεσα στοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς εἰδωλολάτρες μὲ τοὺς προφῆτες προέκυπταν μόνο, ὅταν οἱ ἡγέτες ἐξέπιπταν τοῦ ἱεροῦ σκοποῦ τους, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν μποροῦσαν νὰ ἐκπροσωποῦν τὸ κράτος, δηλαδὴ ὅλο τὸ Ἰσραὴλ. Τὴν ἴδια στιγμὴ ὑπάρχουν καὶ παραδείγματα ὅπου ἡ κρατικὴ ἐξουσία σώζει τὸν προφήτη ἀπὸ τὴ δίωξη τῶν ἱερέων. Ἔτσι ὁ Ἱερεμίας σώθηκε ἀπὸ τὸ μένος τῶν ἱερέων μὲ τὴν παρέμβαση τῶν αὐλικῶν (Ἱερ. 26, 24).

Στὸ Ἰσραὴλ δὲν ὑπῆρχε διάκριση τῆς ἐξουσίας σὲ κοσμικὴ καὶ πνευματικὴ. Στὴ συνείδηση τῶν ἀρχαίων Ἑβραίων μόνον ὁ Θεὸς εἶχε τὴν ἀποκλειστικὴ ἐξουσία, διὰ τοῦ ἱερατείου καὶ τῶν προφητῶν, στὸν τομέα τοῦ ἱεροῦ, καὶ διὰ τῶν βασιλέων, στὸν κοινωνικὸν τομέα. Σὲ περιπτώση παραβίασης αὐτῆς τῆς ἰσορροπίας οἱ πλούσιοι δημιουργοῦν τὴν πλουτοκρατία, οἱ ἱερεῖς τὴν ἱεροκρατία καὶ οἱ βασιλεῖς θέλουν νὰ ἀνυψώσουν τὸν ἑαυτό τους ὅπως οἱ Φαραῶ. Ἔτσι στὸ Ἰσραὴλ δὲν ὑπῆρχε σύγκρουση τοῦ ἱερατείου μὲ τὸ βασίλειο. Γι' αὐτὸ στὴν ἐποχὴ τῶν πρὸ ἰσχυρῶν βασιλέων, στὴν περίοδο ἀκμῆς τοῦ Ἰσραὴλ, ἡ ἱερωσύνη γίνεται δημόσιο ἀξίωμα. Στὸ βασίλειο τοῦ Σολομῶντα, κατὰ τὴν ἀναφορὰ στοὺς γραμματεῖς, τοὺς ἀρχηγούς καὶ τοὺς αὐλικούς, ἀναφέρονται καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ Σαδὼκ καὶ τοῦ Ἀβιάθαρ τῶν ἱερέων (Γ' Βασ. 4, 2-19).

Ὁ μάρτυρας Ἰλαρίων Τρόιτσκι ἀναφέρει τοὺς ἐξῆς λόγους πρὸς τὸ θεοκρατικὸ Ἰσραὴλ δὲν ἔγινε ἱερατικὸ κράτος: **α)** ὅλος ὁ ἑβραϊκὸς λαὸς ὀνομάζεται «*βασίλειο τῶν ἱερέων*» (Ἐξ. 19, 6' 61, 6). Ὅπως ἓνας ἱερέας βρισκόταν μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἔτσι καὶ ὁ ἑβραϊκὸς λαός, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη περὶ τῆς ἐκλογῆς του ἀπὸ τὸν Θεό, ἦταν μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν παγανιστικῶν λαῶν. Σύμφωνα καὶ μὲ τὴν τελετουργικὴ θυσία τοῦ ἀρνίου τὸ Πάσχα, ὁ καθένας τὴν ἔκανε γιὰ τὸν ἑαυτό του (ἐξοῦ καὶ ἡ ἑβραϊκὴ ἔκφραση: «*Πασάχ ζέβας*» (= θυσιάζω τὸ Πάσχα), καθὼς καὶ τὸ σλάβικο: «*ζρέτι τὸ Πάσχα*»). Οἱ Ἑβραῖοι πίστευαν ὅτι τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα ὅλοι γίνονται ἱερεῖς. Ἐκείνη τὴν ἡμέρα δὲν χρειάζονταν τὴ μεσολάβηση τῶν ἱερέων, οἱ ὅποιοι παρέμεναν οἱ ἀντιπρόσωποι καὶ οἱ ἀντικαταστάτες τοῦ Θεοῦ ὅλο τὸν ὑπόλοιπο χρόνο¹².

β) στὸ κράτος τοῦ Ἰσραὴλ ὅλα τὰ δικαιώματα καὶ τὰ προνόμια τῶν ἱερέων ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ στὸν τομέα τοῦ ἱεροῦ καὶ ὄχι στὸν πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ. Ἐπιπλέον, στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ σφαῖρα τὰ δικαιώματα τοῦ ἱερατείου θὰ ὑποστοῦν περιορισμούς σὲ σχέση μὲ

12. ΜΑΡΤΥΡΑΣ ΙΛΑΡΙΩΝ (ΤΡΟΪΤΣΚΙ), *Βασικές ἀρχές τοῦ ἱερατείου καὶ τῆς προφητείας*, <http://www.pravoslavie.ru/sm/5840.htm>

τοὺς υπόλοιπους ἀνθρώπους. Ἔτσι, στὴν κατανομὴ τῆς γῆς δὲν πῆραν κανένα μερίδιο, γι' αὐτὸ καὶ ἦταν ἀπόλυτα ἐξαρτημένοι ἀπὸ τὸν ἐβραϊκὸ λαό, τρεφόμενοι ἀπὸ τὸν βωμό, τὰ δῶρα καὶ τοὺς φόρους. Ἄν καὶ ὀρισμένες φορὲς γίνονταν δικαστές, ὅμως, οἱ θέσεις αὐτὲς δὲν ἦταν ἀποκλειστικότητά τους καὶ τοὺς τίς παρῆχαν μόνο λόγῳ τῆς ἐξοικείωσής τους μὲ τὸν νόμο, ἀφοῦ συνήθως οἱ δικαστὲς ἐκλέγονταν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν λαό. Ἀπὸ τίς κρατικὲς ὑπηρεσίαις ἦταν ἐντελῶς ἀποκομμένοι, γι' αὐτὸ δὲν συμμετεῖχαν οὔτε στὶς συνελεύσεις οὔτε στὶς συνεδριάσεις «*τῶν ἐκλεγμένων ἀνδρῶν... τῶν ἀρχόντων τῶν φυλῶν*». Τὴν ἴδια στιγμή ὁ ἀρχιερέας, σὲ σημαντικὲς ὑποθέσεις ἦταν ὁ ἐπικεφαλῆς τοῦ δικαστηρίου, τὸ ὁποῖο εἶχε θεοκρατικὸ χαρακτήρα¹³.

Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς στὸ κράτος τοῦ Ἰσραὴλ πραγματοποιεῖτο ὄχι μόνο καὶ ὄχι τόσο μὲ τὴ δικαιοσύνη, ἀλλὰ κυρίως μὲ τίς πατριαρχικὲς παραδόσεις, πού ὑποστηρίζονταν ἀπὸ τοὺς χαρισματικοὺς ἡγέτες, τοὺς δικαστὲς καὶ τοὺς προφῆτες. «*Οἱ καλύτεροι ἐκπρόσωποι μὲ τὸ κῦρος τους οἰκοδομοῦσαν τίς σχέσεις τῶν διαφόρων πτυχῶν τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, στὴν ὁποία προηγεῖται ἡ θρησκευτικὴ ἀρχή*». Δυστυχῶς, στὴν πραγματικότητα «*τὸ ἱερατεῖο δὲν ἦταν πάντα στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων. Γι' αὐτὸ συχνὰ οἱ προφῆτες ἀπειλοῦν τοὺς ἱερεῖς μὲ δικαστήριο (Ἠσ. 5, 1) καὶ ἐκθέτουν τὴν ἀπρεπῆ συμπεριφορά τους. Ἡ πορνεία καὶ τὸ κρασί συχνὰ κυριαρχοῦσαν στοὺς ἱερεῖς (Ἠσ. 4, 11) καὶ ὄχι μόνο τοὺς ἀπομάκρυναν ἀπὸ τὸν νόμο τοῦ Θεοῦ (Μαλ. 3, 7), ἀλλὰ καὶ τοὺς ὀδηγοῦσαν στὸ νὰ κλέψουν ἀπὸ τὸν Θεό (Μαλ. 3, 8). Αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς θὰ τιμωρηθοῦν μαζὶ μὲ τοὺς ἀσεβεῖς (Ἐξ. 24, 2. Ἠσ. 4, 9)*»¹⁴.

Ἐπιπλέον, στὸ Ἰσραὴλ δὲν μπορούσε νὰ ὑπάρχει κάποια «*πνευματικὴ*» ἐξουσία, γιατί αὐτὴ ἀνῆκε μόνο στὸν Θεό. Αὐτὸ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐξουσία τῶν ἱερέων καθιερώνεται μόνο μὲ τὴν ἀπώλεια τοῦ κράτους στὴ Βαβυλώνια αἰχμαλωσία, καὶ ὀλοκληρωτι-

13. Α. Π. ΛΟΠΟΥΧΙΝ, *Ἡ νομοθεσία τοῦ Μωυσῆ*, Μόσχα 2005, σσ. 182-183.

14. ΜΑΡΤΥΡΑΣ ΙΛΑΡΙΩΝ (ΤΡΟΪΤΣΚΙ), *Βασικὲς ἀρχὲς τοῦ ἱερατείου καὶ τῆς προφητείας*, <http://www.pravoslavie.ru/sm/5840.htm>

καὶ μετὰ τὴν αἰχμαλωσία, ὅταν ὁ ἀρχιερέας γίνεται ὁ ἐπικεφαλῆς τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἱερατικὴ τάξη, οἱ Λευίτες, διαχωρίζεται αὐστηρὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους¹⁵.

Συνοψίζοντας: ἡ ἐπίγεια Πόλη καὶ ἡ Πόλη τοῦ Θεοῦ στὸ Ἰσραὴλ οὔτε συγχωνεύονται οὔτε χάνουν τὴ μεταξύ τους ἐπαφή, ἀλλὰ «*παρὰ μένου*ν γιὰ πάντα ἡ Πόλη τοῦ Θεοῦ. Καὶ τοῦτο διότι ἀναγνωρίζεται σὲ αὐτὲς ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ὄνομά του ἀγιάζεται σὲ αὐτὲς»¹⁶.

III.

Χρῆζει ἰδιαίτερης προσοχῆς τὸ γεγονός ὅτι στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἀναγνωρίστηκε ὄχι μόνο ἡ νομιμότητα τοῦ κράτους, πὺ βασίζεται στὴ Διαθήκη, ἀλλὰ καὶ κάθε ἄλλη μορφή κράτους, πὺ προέκυπτε ἀπὸ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι, ὁ προφήτης Δανιὴλ εἶναι ὑπάλληλος - αὐλικὸς τοῦ Ναβουχοδονόσορα, ὁ ὁποῖος μάλιστα προσεύχεται γιὰ τὴν παγανιστικὴ Βαβυλώνα. Αὐτὸ δὲν ἦταν ἐκδήλωση θρησκευτικῆς δουλικότητος. Ἡ προσευχὴ τοποθετεῖ τὰ πάντα, ἀκόμα καὶ τὶς ἀνθρώπινες ἐξουσίες, στὴ θέση τους. Ἡ προσευχὴ ζητᾷ τὸ ἀγαθὸ γιὰ τὸ κράτος, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀρνεῖται νὰ τὸ ἀπολυτοποιήσει, ἐπειδὴ ἡ ἴδια ἡ πράξη τῆς προσευχῆς ἔχει ὑψηλότερο κῦρος, ἀπὸ ὅ,τι ἔχει τὸ κράτος. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο ἡ προσευχὴ εἶναι ἐπίσης καὶ πολιτικὴ πράξη. Ὁ Δανιὴλ, ὡς ἄνθρωπος τῆς προσευχῆς, ὑπενθύμιζε στὸ Ναβουχοδονόσορα, στὸ «*βαβυλώνιο χρυσὸ κεφάλι*», ὅτι «*ὑπάρχει ἓνας Θεὸς στὸν οὐρανὸ*» (Δαν. 2, 28)¹⁷.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ εἰδωλολατρικὴ ἐξουσία τοῦ βασιλεία τῆς Περσίας Ἀρταξέρξης ἐπιτρέπει τὸν Νόμο τοῦ Μωυσῆ. Ὁ Ἀρταξέρξης ἀφενὸς ἀναθέτει στὸν ἱερέα Ἔσδρα νὰ ἐπιβάλλει τὴν τήρηση τοῦ νόμου στοὺς Ἰουδαίους, καὶ ἀφετέρου τὸν τοποθετεῖ ἐπικεφαλῆς τοῦ λαοῦ (Β' Ἔσδρ. 7, 25-26). Ὁ Ἔσδρα, ἀφοῦ διαπίστωσε ὅτι

15. Α. Β. ΕΛΤΣΑΝΙΝΟΦ, *Ἡ ἱστορία τῆς θεολογίας*, Μόσχα 1909, σ. 111.

16. J. DANIELOU, «La Jerusalem nouvelle», *Bulletin st. Jean Baptiste*, 1965, vol. 7, σσ. 307, 311.

17. Κ. ΡΑΪΤ, *Ὁφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ*, Στερκάσι 2011, σ. 249.

πολλοί, ἀκόμα καὶ ἱερεῖς καὶ Λευίτες, παντρεύτηκαν ἐθνικὲς γυναῖκες, τότε -μὲ τὴν ἐξουσία ποῦ τοῦ ἔδωσε ὁ Πέρσης βασιλέας- ἐξέδωσε ἓνα διάταγμα, βάσει τοῦ ὁποῖου αὐτὸς ποῦ δὲν θὰ ἔδιωχνε τὴ ξένη γυναῖκα μέσα σὲ τρεῖς μέρες, θὰ ἔχανε τὴν περιουσία καὶ τὴν ἐντοπιότητά του¹⁸.

Τὸ ἰδανικὸ τοῦ κράτους κατανοήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἑβραῖους σταδιακά. Ὁ Κύριος ἀποκάλυπτε αὐτὸ τὸ ἰδανικὸ καὶ μέσῳ τῶν προφητῶν. Γι' αὐτό, γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ἰδανικοῦ κράτους εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὰ τὰ γραπτὰ τῶν προφητῶν. Ὁ Ἰεζεκιὴλ περιγράφει τὴ Νέα Ἱερουσαλήμ, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ προφητικὸ - ἰδανικὸ κράτος. Τὸ βασικότερο στοιχεῖο στὴν εἰκόνα τοῦ κράτους κατὰ τὸν Ἰεζεκιὴλ παραμένει ἡ μοναρχία, ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμή ἡ θέση τοῦ βασιλέα στὴ θεοκρατικὴ πόλη εἶναι ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ ὄρους Σιών, στὸ κέντρο τῆς ὁποίας βρίσκεται ὁ ναός: «Σὲ παλαιότερες ἐποχές, ὁ ναὸς στὴν Ἱερουσαλήμ ἦταν μέρος τῶν κτηρίων τοῦ παλατιοῦ, κατὰ τὸν Ἰεζεκιὴλ, ὅμως, ἀπομακρύνεται καὶ βρίσκεται στὸ κέντρο τῆς πόλης. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἄμεση ἀναφορὰ στὸν κεντρικὸ ρόλο τῆς πίστεως στὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας. Απομακρύνοντας τὸ παλάτι ἀπὸ τὸ ἱερὸ βουνό, ὁ προφήτης συγκρατεῖ τὴν ἐπιθυμία τοῦ βασιλέα νὰ κατακτήσει τὸ θεῖο. Ἀκόμα καὶ οἱ τάφοι τῶν μοναρχῶν δὲν ἔχουν θέση στοὺς τοίχους τοῦ ἱεροῦ»¹⁹.

Τὸ σημαντικότερο εἶναι ὅτι κατὰ τὴν περιγραφή τῆς καινούριας πραγματικότητας, ὁ Ἰεζεκιὴλ δὲν προτείνει κάποια πολιτικὴ μεταρρύθμιση. Σὲ ὅλο του τὸ βιβλίον ἐπιμένει, ὅτι αὐτὴ ἡ πραγματικότητα θὰ πρέπει νὰ ἀλλάξει πλήρως τὸν προσανατολισμὸ τῆς ζωῆς τῶν σύγχρονών του, ἔτσι ὥστε μόνο ὁ Κύριος νὰ εἶναι τὸ κέντρο τῆς ὑπαρξῆς τους. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι καὶ τὸ ὅτι ὁ βασιλέας παρουσιάζεται ὡς ποιμένας (Ἰεζ. 37, 22-24). Ἡ εἰκόνα πάντως τοῦ ποιμένα δὲν εἶναι πρωτοτυπία τοῦ Ἰεζεκιὴλ, ἀφοῦ αὐτὴ ἦταν πολὺ συνηθισμένη στὴν

18. Ι. ΣΕΒΤΣΟΦ, (ἀρχιδ.), *Γραφεὲς τῶν μικρῶν προφητῶν*, Μόσχα 2011, σ. 166.

19. ΜΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (Μητρ.), *Ἡ ἱστορία τῆς θεολογίας*, τ. 5, Μόσχα 1992. σ. 169.

ἀρχαία Ἑγγὺς Ἀνατολή²⁰. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ κοινωνικὴ θέση τοῦ ποιμένα ἦταν χαμηλή, ὅταν, ὅμως, ἀναφερόταν στὸν ἡγεμόνα τοῦ λαοῦ ἀντανακλοῦσε τὶς ὑψηλὲς ἀπαιτήσεις ποὺ εἶχαν οἱ ὑπήκοοι ἀπὸ αὐτόν (Ἰεζ. 34, 23). Ὁ βασιλέας, προστατεύοντας καὶ βοηθώντας, ἦταν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, ὅ,τι ὁ βοσκὸς γιὰ τὰ πρόβατά του. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ ἀξιοσημεῖωτο χαρακτηριστικὸ τῆς ἰσραηλιτικῆς μοναρχίας, τουλάχιστον στὴν πρώιμη περιόδὸ της. Στὸν βασιλέα μπορούσαν νὰ καταφύγουν καὶ νὰ ζητήσουν δικαιοσύνη ὅλοι οἱ ἀπλοὶ ἄνθρωποι ἢ, γιὰ λογαριασμό τους, οἱ προφῆτες (βλ. Β΄ Βασ. 12, 1-10· 14, 1-24. Γ΄ Βασ. 3, 16-28)²¹.

Ἡ Γραφὴ ὀρίζει τὴν ἐξουσία ὡς ὑπηρεσία. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἰδανικὸς κυβερνήτης, ποὺ ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐξουσία κατὰ τὴ Βίβλο, ὑπηρετεῖ πλήρως αὐτὴ τὴν ἰδέα (Γ΄ Βασ. 12, 7). Ἡ ἱστορία τοῦ λαοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δὲν μᾶς δίνει ἀπλὰ τὴ θετικὴ εἰκόνα τῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν ἀμαρτωλῶν βασιλέων καὶ ἡγετῶν ὑποδεικνύει τὸ πῶς πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐξουσία.

Οἱ δύο μεγαλύτερες ἀμαρτίες τῆς ἐξουσίας σχετίζονται μὲ τὸν Ροβοὰμ καὶ τὸν Ἱεροβοὰμ. Ὁ Ροβοὰμ, υἱὸς τοῦ Σολομῶντα, θὰ διαδεχόταν τὸν πατέρα του μετὰ τὸν θάνατό του. Ὅμως, ἡ δόξα τοῦ κληρονόμου τύφλωσε τὸν Ροβοὰμ καὶ τὸν ἔκανε νὰ ξεχάσει ποῖος εἶναι ὁ ἀληθινὸς Βασιλέας τοῦ Ἰσραήλ. Ἔτσι, ἀπορρίπτει τὸ συμβούλιο τῶν γερόντων καὶ περιφρονώντας τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἐπιβάλλει ὑπερβολικοὺς φόρους. Ἡ πρώτη πολιτικὴ ἀμαρτία συμβαίνει ὅταν ὁ ἀρχηγὸς παύει νὰ εἶναι ποιμένας καὶ γίνεται λύκος.

Τὴν ἀμαρτία τοῦ Ροβοὰμ ἐκμεταλλεύτηκε ὁ ἀντίπαλός του τῆς δυναστείας τοῦ Δαβίδ, ὁ ἐκπρόσωπος τῆς φυλῆς Ἐφραΐμ -τῆς πιὸ ἰσχυρῆς ἀπὸ τὶς βόρειες φυλὲς τοῦ Ἰσραήλ- ὁ Ἱεροβοὰμ, ὁ ὁποῖος τὸ 922 π.Χ. μὲ ἐπανάσταση χώρισε τὶς 10 φυλὲς ποὺ διαμόρφωσαν τὸ βόρειο βασίλειο, τὸ Ἰσραήλ. Ἡ κατάρρευση τοῦ ἐβραϊκοῦ κράτους, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Σολομῶντα, ἔγινε μὲ φόντο τὴν ἀπώλεια τῆς πνευματικῆς ἔνωσης καὶ ἐξωτερικὰ θύμιζε θρησκευτικὸ σχίσμα.

20. Α. ΣΟΚΟΛΟΦ (ἡγουμ.), *Τὸ βιβλίο τοῦ προφήτη Ἀμώς*, Μόσχα 2012, σ. 85.

21. Κ. ΡΑΪΤ, *Ὁφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ*, Στερκάσι 2011, σ. 241.

Βέβαια, στὶς βόρειες φυλές, σὲ αὐτὴν τὴν τραγικὴ στιγμὴ, ὠρίμασε ἡ λαϊκὴ δυσαρέσκεια ἀπὸ τὴν ἀφόρητη φορολογία, τὶς καταχρήσεις τῶν βασιλικῶν ὑπαλλήλων καὶ τὴν ἀπώλεια τοῦ ἀληθινοῦ ἰσραηλιτικοῦ πνεύματος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἰσότητος. Οἱ περισσότερες ἰσραηλιτικὲς φυλὲς ἀναγκάζονταν νὰ ἐργάζονται γιὰ τὴ φυλὴ τοῦ Ἰούδα, ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθε ὁ βασιλεὺς Δαβίδ. Ὡστόσο, τὸ βασικὸ σύνθημα τῶν ἐπαναστατῶν ἦταν ἡ ἐπιστροφή στὰ ἰδανικὰ τοῦ Σινᾶ, ἡ καθαρὸτητα τῆς πίστεως στὸν Γιαχβέ, ἡ ἐπιαναφορὰ τοῦ ὑψηλοῦ θρησκευτικοῦ καταστατικοῦ τῶν παραδόσεων, ποὺ συνδέονται μὲ τὰ ὀνόματα τῶν πατριαρχῶν καὶ μὲ τὰ γεγονότα στὴ Δάν, στὴ Βαιθήλ, στὴ Συχέμ.

Ὅμως, οἱ προθέσεις τοῦ Ἱεροβοὰμ δὲν ἦταν τόσο ἀγνές, διότι ὑπόταξε τὶς θρησκευτικὲς παραδόσεις σὲ πολιτικούς σκοπούς. Ἔτσι, προσπάθησε νὰ προστατέψει τὸ καινούριο βασίλειο ἀπὸ τὶς ὁποιοσδήποτε λαϊκὲς φιλοδοξίες γιὰ μία ἀνταγωνιστικὴ Ἱερουσαλήμ (*Γ' Βασ.* 12, 26-27). Πρότεινε μάλιστα στὸ βόρειο βασίλειο ἓνα σύστημα λατρείας, τὸ ὁποῖο ἀνέπτυξε καὶ ἐνέκρινε ὁ ἴδιος καὶ τὸ ὁποῖο ἐξυπηρετοῦσε μόνο τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους του (*Γ' Βασ.* 12, 31-33). Τὸ κράτος κατέστη πλέον εἰδωλολατρικό, παρόλο ποὺ ὁ Γιαχβέ παρέμενε τυπικὰ ἐπικεφαλῆς. Στὸ ἐπίκεντρο τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς παρέμεναν μόνο τὰ ἐπίγεια συμφέροντα διατήρησης τοῦ κράτους (*Γ' Βασ.* 12, 27). Ἐνα ἐντυπωσιακὸ παράδειγμα τοῦ κοσμικοῦ κινήτρου τῆς ἰσραηλιτικῆς ἐξουσίας ἦταν ὅτι ἡ ἀντιπαλότητα τῶν φυλῶν βρισκόταν πάνω ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ ἐνότητα. Ὡς ἐπακόλουθο, ἡ κατάρρευση τοῦ βασιλείου ἦταν ταυτόχρονα καὶ «ἐκκλησιαστικὴ ρωγμὴ». Ὅλοι οἱ ναοὶ ὑποκαταστάθηκαν ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ἱερουσαλήμ. Αὐτὸ ἦταν τὸ θανάσιμο «ἀμάρτημα τοῦ Ἱεροβοὰμ», τὸ ὁποῖο ὀδήγησε στὴν ἀπώλεια τῆς Σαμάρειας²².

Παρατηροῦμε ὅτι τὸ βασίλειο γίνεται ἀμαρτωλό, ὅταν γίνῃ «κοσμικὸ» καὶ χάσει τὸν ἱερό του χαρακτήρα, καὶ οἱ βασιλεῖς ξεχάσουν ἀπὸ ποῖον καὶ γιατί ἔχουν πάρει τὴν ἐξουσία. Ὑπάρχει δηλαδὴ ὑποκατάσταση τοῦ ἱεροῦ μὲ τὸ βέβηλο, πρᾶγμα ποὺ ἀρχετυπικὰ παρουσιά-

22. Στὸ ἴδιο, σ. 74.

στηκε όταν η Εϋα θεώρησε ότι το απαγορευμένο ξύλο είναι «καλὸν... εἰς βρῶσιν» (Γεν. 3, 6).

Όλα τὰ ἐλαττώματα τῆς ἐξουσίας μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν μὲ βάση τις ἀμαρτίες τοῦ Ροβοὰμ καὶ τοῦ Ἱεροβοὰμ. Ὅμως, πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι αὐτὲς δὲν ἦταν ἀμαρτίες τοῦ κράτους, ἀλλὰ ἀμαρτίες ἐναντία στὴν πραγματικὴ ἔννοια τοῦ κράτους. Ἡ ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τοῦ Γιαχβὲ καὶ ἡ μετατροπὴ τῆς θρησκείας σὲ πολιτικὸ ἐργαλεῖο ἦταν ἡ αἰτία τῆς κατάρρευσης τοῦ ἐνιαίου ἐβραϊκοῦ κράτους τὸ 922 π.Χ. Μὲ τὴν ἀπώλεια τῆς ἀποκαλυφθείσας θρησκείας, ἡ βάση τῆς ὁποίας ἦταν ὁ ἀπόλυτος Βασιλέας Γιαχβέ, ποὺ εἶχε καθιερώσει τὴν ἰσότητα ὅλων καὶ ἀπαιτοῦσε τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη, στὴν πολιτικὴ σκηνὴ ἄρχιζαν νὰ σχηματίζονται διάφορες ὁμάδες συμφερόντων, τὰ κόμματα. Αὐτὰ χρησιμοποιοῦσαν τις ἀδυναμίες τῶν φυλῶν, ἐξυπηρετώντας στὴν πραγματικότητα μόνο τὰ ἰδιοτελεῖ τους συμφέροντα εἰς βάρος τῶν συμφερόντων τοῦ λαοῦ. Μία τέτοια πολιτικὴ σύντομα ἀποσταθεροποίησε τὴν κοινωνία μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἠθικὴ της παρακμὴ, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα τὴν κρατικὴ διάσπαση.

Ἡ κρίση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ἡ κρίση τοῦ ἰσραηλιτικοῦ κράτους ἦταν, φυσικά, ἀλληλένδετα φαινόμενα. Ὑστερα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ἱεροβοὰμ Β΄ ἦρθε ἡ σειρὰ τῆς δολοφονίας τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἐσπευσμένων ἐντάξεων στὸν θρόνο (Δ΄ Βασ. 15, 19-30. 17, 3-6. 18,1). Τὰ ἦθη τῶν ἀνθρώπων εἶχαν ἀμβλυνθεῖ καὶ τὸ ἱερατεῖο παραμελοῦσε τὸ καθῆκον τοῦ νὰ εἶναι ὁ ἡγέτης τοῦ λαοῦ σὲ θέματα πίστεως. Οἱ Ἑβραῖοι ἐξώκοιταν σὲ ἀκραῖες μορφές εἰδωλολατρίας, μὲ τὴν πορνεία καὶ τὴ μέθη νὰ γίνονται καθημερινές τους συνήθειες (2σ. 4, 11-13)²³.

Συνοψίζοντας, μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε τρεῖς ἀρχές γιὰ τὸ βιβλικὸ ἰδανικὸ τῆς ἐξουσίας:

- Μὲ τὴν ἀπόλυτη ἔννοια ὅλη ἡ ἐξουσία ἀνῆκε στὸν Θεό, καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ.

23. Α. ΧΕΡΓΟΖΕΡΣΚΙ, *Ἐπανεξέταση τῶν προφητικῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Δζορδανβίλ 1988, σσ. 137-138.

- Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ καθορίζεται σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιό του.
- Ἡ ἰδανικὴ οὐσία τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἶναι ἡ ὑπηρεσία τοῦ Θεοῦ καὶ μέσῳ αὐτοῦ τῶν ἀνθρώπων.

Μόνο τὸ κράτος τῶν Ἑβραίων τῆς ἐποχῆς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἦταν ἀντίστοιχο αὐτῆς τῆς ιδέας. Τὸ ἐβραϊκὸ κράτος δὲν κατέρρευσε ὅταν χάθηκε ἡ ἐπίγεια ἐξουσία, ἀλλὰ ὅταν χάθηκε ἡ ἐξουσία τοῦ Θεοῦ. Οἱ Ἑβραῖοι παρέμειναν κράτος, ἀκόμα καὶ ὅταν ἦταν αἰχμάλωτοι καὶ δὲν εἶχαν πολιτικὴ κυριαρχία καὶ ἔδαφος. Τὸ ζήτημα γιὰ τὸ ἔδαφος μᾶς ἐνδιαφέρει, ὄχι τόσο ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ καὶ νομικὴ ἄποψη, ὅσο ἀπὸ τὴ θεολογικὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀποτελεῖται τὸ κοινωνικὸ ἰδανικὸ τοῦ βιβλικοῦ κράτους. Ὁ Κρίστοφερ Ράιτ παρατηρεῖ ὅτι «τὸ κύριο θέμα τῆς μεγάλης ἱστορίας, ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὴν Πεντάτευχο, συνεχίζεται στὰ βιβλία τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ καὶ τῶν Κριτῶν καὶ ὕστερα μέχρι τὸν περιορισμὸ τῶν ἐδαφικῶν ὀρίων τοῦ βασιλείου τοῦ Δαβίδ, εἶναι ἡ ἐκπλήρωση τῆς ὑπόσχεσης καὶ ἡ κατοχὴ τῆς γῆς. Ἀντίθετα, τὰ ἀφηγητικὰ καὶ προφητικὰ κείμενα, ποὺ περιέγραφαν τοὺς δύσκολους αἰῶνες τῶν μοναρχιῶν, μᾶς φέρνουν στὴν τραγικὴ ἀπώλεια τῆς γῆς καὶ στὴ βαβυλώνια αἰχμαλωσία. Καὶ στὰ μεταγενέστερα κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, κύρια θέματα στὴν προφητικὴ καὶ ἱστορικὴ περιγραφή, ἦταν ἡ ἐπιστροφή τῶν ἐδαφῶν καὶ ἡ δευτέρη ἐγκατάσταση ὕστερα ἀπὸ τὴ βαβυλώνια αἰχμαλωσία»²⁴.

Ἡ ἐκπλήρωση αὐτῆς τῆς ὑπόσχεσης πραγματοποιήθηκε μὲ τὴν τελικὴ ἀπόκτηση γῆς ἀπὸ τὸν βασιλέα Δαβίδ, ὅταν στὸ κατακτημένο ἔδαφος ἐπικράτησε εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια (Β΄ Βασ. 8, 10). Ἀλλὰ ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ἡ γῆ ἦταν ἓνα σύμβολο ποὺ ἀνῆκε στὴ Διαθήκη καὶ ἔτσι τῆς ἔδινε τὴν ιδιότητα τοῦ μέλους τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, νὰ εἶναι δηλαδὴ ἐγγύηση γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἰσότητα καὶ τὰ δικαιώματα. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, ἡ γῆ γιὰ τὸ Ἰσραὴλ δὲν ἦταν ἀπλῶς τὸ ἔδαφος τοῦ κράτους, ἀλλὰ σήμαινε ἀπείρως περισσότερα: «τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ» (Ψαλμ. 23, 1).

24. Κ. ΡΑΪΤ, *Ὁφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ*, Στερκάσσι 2011, σ. 74.

Ἐπίλογος

Τὰ πιὸ πάνω ἰσχύουν ἐξίσου καὶ γιὰ κάθε ἄτομο, καὶ γιὰ ὅλη τὴν κοινότητα, πού ὀνομάστηκε «*Ἰσραήλ*». Οἱ δύο δρόμοι, σημαίνουν δύο διαφορετικὰ ἰδανικὰ τοῦ κράτους: τὴ Βιβλικὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ εἰδωλολατρικὸ βασίλειο τοῦ Καίσαρα. Τὸ ἰδανικὸ τοῦ κράτους δόθηκε ὡς «ὁδηγὸς» γιὰ τὴν ἐπιστροφή τῆς δημιουργίας στὸν Δημιουργό. Ἡ Βιβλικὴ προσέγγιση στὴν κρατικὴ ἐξουσία ἀποκλείει τὴν ἀπολυτότητα, ἐπειδὴ ἡ ἀνώτερη ἐξουσία ἀνήκει μόνο στὸν Θεό. Καμιὰ ἐπίγεια ἐξουσία, ἀκόμα καὶ πνευματικὴ, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ μοναδικὴ καὶ ἀποκλειστικὴ ἀντιπρόσωπος τῆς ἐξουσίας του.

Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ προστατεύει τὸν θεσμό τοῦ κράτους ἀπὸ τὴν ἀπολυταρχία, τὸν καισαροπαπισμὸ, τὴν ὑπέρβαση τῆς ἐξουσίας τοῦ ἱερατείου. Ὅποιαδήποτε ἀπόκλιση ἀπὸ τὸ ἀρχέγονο ἰδανικὸ ὀδηγεῖ στὴν καταστροφή τοῦ κράτους, καὶ τὸ ἀντίθετο: ἡ ἐπιδίωξη αὐτοῦ εἶναι ἡ καλύτερη ἐγγύηση τῆς σταθερότητας τοῦ κρατικοῦ συστήματος καὶ τοῦ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου τῆς δικαιοσύνης. Ἡ σταθερότητα τοῦ κράτους εἶναι εὐθέως ἀνάλογη μὲ τὸ ἐπίπεδο τῆς ἠθικότητάς του, πού βασιζέται στὶς θρησκευτικὲς ἀρχές. Κανένα κράτος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτάρκες ἐκτὸς θρησκείας. Στὰ μάτια τοῦ ἄθρησκου ἀνθρώπου τὸ κράτος γρήγορα χάνει τὴν ἀξία του, καὶ «δικό του» θὰ εἶναι τὸ κράτος μὲ τοὺς λιγότερους φόρους. Γιὰ νὰ κυριολεκτήσουμε, παρόμοια πολιτικὴ συνείδηση ἐπικρατεῖ στὴ σημερινὴ κοινωνία. Ἡ ὠφελιμιστικὴ προσέγγιση τοῦ κράτους, ὡς θεσμοῦ, πού πρέπει νὰ παρέχει μόνο δικαιώματα καὶ ἄνετη διαμονὴ στὸ ἄτομο, δὲν θὰ μπορέσει ποτὲ νὰ ἀποκαλύψει τὸ ὑψηλότερο νόημα τῆς ὑπαρξῆς του, καὶ οὔτε θὰ γεννηθεῖ ἡ ἀγάπη γιὰ αὐτό.

Γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῆς χαμένης ἀπὸ τὴν ἁμαρτία ἀξιοπρέπειάς του, τὸ κράτος ἔπρεπε νὰ «θυμηθεῖ» τὴν πραγματικὴ καταγωγὴ του καὶ τὸν σκοπὸ πού τοῦ δόθηκε ἀπὸ τὸν Θεό, καὶ πού δικαιολογεῖ τὴν ὑπαρξὴ του. Φυσικά, ὁ κόσμος, «βρισκόμενος στὸ πονηρὸ», δὲν θὰ μπορέσει νὰ πλησιάσει τὸ Βιβλικὸ ἰδανικὸ τοῦ κράτους. Κοινωνώντας, ὅμως, μέσα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, μὲ τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ, ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ συνδέσει τὸ ἐπίγειο καὶ τὸ ἐπουράνιο

στὴν κοινωνικὴ ζωὴ²⁵.

Ἡ ἐργασία αὐτὴ κατὰ κανένα τρόπο δὲν πρέπει νὰ ἐκκληφθεῖ ὡς θεολογικὴ βάση ἐκθροισμοῦ τοῦ κράτους οὔτε καὶ πρέπει νὰ λαμβάνεται ἡ ἔννοια τοῦ κράτους ὡς ἱερὴ, εἰδικὰ στὸ σύγχρονο περιεχόμενό του, ἐπειδὴ στὴ Βιβλικὴ ἀντίληψη τὸ κράτος εἶναι ἓνα βασίλειο μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Θεό, ὅπου τὸ δικαίωμα τῆς βασιλείας δὲν μεταβιβάζεται σὲ ὁποιαδήποτε ἐπίγεια προσωπικότητα καὶ ἐστιάζεται στὴν ἀπόλυτη βασιλικὴ ἐξουσία τοῦ ἴδιου τοῦ Γιαχβέ (*Ψαλμ.* 145, 10). Μὲ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Κυρίου μέσῳ τοῦ Μωυσῆ στὸν ἑβραϊκὸ λαό, κάθε ἐπίγεια ἐξουσία στερεῖται τὸ ἐπουράνιο δικαίωμα τῆς βασιλείας καὶ γίνεται σχετικὴ μπροστὰ στὴν ἀπόλυτη ἐξουσία τοῦ Θεοῦ. Ὑπενθυμίζοντας στὸ κοσμικὸ κράτος, τὸ ὁποῖο δὲν βασιλεύει στὶς θρησκευτικὰς ἀξίες, γιὰ τὶς ἱερὰς βάσεις του καὶ τὸ μεταφυσικὸ πεπρωμένο του, ἡ Ἐκκλησία προστατεύει τὸ κράτος ἀπὸ τὸν ἴδιό του τὸν ἑαυτό, καὶ παρατείνει τὴν ὑπαρξὴ του, δίνοντάς του τὸ ἀνώτατο νόημα καὶ τὴν τελικὴ δικαιοσύνη.

---

25. Α. ΣΜΕΜΑΝ (πρωτ.), *Μὲ τὸ νερὸ καὶ τὸ Πνεῦμα*, Μόσχα 1993. σ. 105.

Ἡ εἰσαγωγή καὶ ἡ χρήση τῶν ἄζύμων στὴ Δύση

Ἀγγελικῆς Χατζηιωάννου
Δρ. Θεολογίας

Ἡ χρήση τοῦ ἄζυμου ἄρτου κατὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς θ. Εὐχαριστίας στὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἀποτελέσασε μία ἀπὸ τὶς λειτουργικὲς καινοτομίες τῶν δυτικῶν θεολόγων, ἡ ὁποία προκάλεσε σοβαρὲς ἀντιδράσεις στὴν Ἀνατολή. Ἡ χρήση τῶν ἄζυμων κατὰ τὴν τέλεση τῆς θ. Εὐχαριστίας στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία ἦταν ἄγνωστη. Ὁ ἄρτος, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖτο ὡς προσφορὰ τῶν πιστῶν γιὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου ἦταν ἔνζυμος. Ἀργότερα, τὰ ἄζυμα χρησιμοποιοῦνταν ἀπὸ αἰρετικὲς ομάδες καὶ ἀπὸ τοὺς μονοφυσίτες Ἀρμενίους. Οἱ Ἐβιωνίτες χρησιμοποιοῦσαν ἄζυμα, συνήθεια ποὺ προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου (310-403), ὁ ὁποῖος τοὺς κατέκρινε, λέγοντας ὅτι αὐτὴ ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν καθολικὴ λειτουργικὴ πράξη τῆς Ἐκκλησίας¹. Οἱ Ἀρμένιοι χρησιμοποιοῦσαν τὰ ἄζυμα ἤδη ἀπὸ τὸν ΣΤ΄ αἰῶνα. Ὄταν ὁ Ἀρμένιος Καθολικὸς Μουσιῆς προσκλήθηκε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Μαυρίκιο (582-602) στὴν Κωνσταντινούπολη, αὐτὸς ἀρνήθηκε νὰ μεταβεῖ, σημειώνοντας: «*Μὴ γένοιτο νὰ διαβῶ τὸν ποταμὸν Ἄζατ ἢ νὰ φάγω ἄρτον ἐνζυμον ἢ νὰ πῶ ὕδωρ θερμόν*»², ἀναφερόμενος στὴν χρήση τοῦ ἐνζύμου ἄρτου, ἀλλὰ καὶ στὸ ζέον ποὺ χρησιμοποιοῦσε στὴ θ. Εὐχαριστία ἢ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Στὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία τὴν πρώτη χιλιετία χρησιμοποιεῖτο ἔνζυμος ἄρτος γιὰ τὴν τέλεση τῆς θ. Εὐχαριστίας. Ἀναφέρεται στὸν Βίο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου (590-604), ὅτι ὅταν ὁ ἴδιος μετέ-

---

1. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Κατὰ αἱρέσεων*, PG 41, 432.

2. Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Ἄζυμα», *ΘΗΕ 1* (1962) 487.

δωσε τὴ θ. Κοινωνία σὲ κυρία τῆς Ρώμης μὲ τὴ φράση: «*Τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρῆσαι σου τὴν ψυχὴν*», ἡ γυναίκα γέλασε. Ὅταν ὁ ἅγιος Γρηγόριος ρώτησε τὴν αἰτία, γιὰ τὴν ὁποία γελοῦσε τοῦ ἀπάντησε πὼς τῆς φάνηκε παράξενο νὰ ἀκούει νὰ ὀνομάζουν Σῶμα τοῦ Χριστοῦ τὸ ψωμὶ ποὺ ζύμωσε ἢ ἴδια μὲ τὰ χέρια της³. Ὁ ἱερὸς Φώτιος (858-867, 877-886), ἀναφερόμενος στοὺς νεωτερισμοὺς τῆς Ρώμης, δὲν κάνει ἀναφορὰ στὴ χρῆση τῶν ἄζυμων ἀνάμεσα σὲ αὐτούς, πράγμα ποὺ σημαίνει πὼς ἡ χρῆση τους δὲν εἶχε ἀκόμη εἰσαχθεῖ στὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία⁴. Τὰ ἄζυμα ἄρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦνται στὴ Δύση κατὰ τὸν Ι΄ καὶ κυρίως τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα⁵, μετὰ ἀπὸ παρανόηση ἐκ μέρους τῶν δυτικῶν θεολόγων τῶν διηγήσεων τῆς Καινῆς Διαθήκης, ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν Μυστικὸ Δεῖπνο⁶. Ὁ ἄζυμος ἄρτος ἔλαβε τὸ σχῆμα νομίσματος εἰς ἀνάμνησιν, ὅπως δικαιολογεῖ ὁ λατῖνος θεολόγος Marcantonio Durando, τῶν τριάκοντα ἀργυρίων, μὲ τὰ ὁποῖα προδόθηκε ὁ Χριστός⁷.

Ὡστόσο, στὴν Καινὴ Διαθήκη τόσο ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, ὅσο καὶ οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων τονίζουν πὼς ὁ Χριστὸς χρησιμοποίησε ἔνζυμο καὶ ὄχι ἄζυμο ἄρτο στὸν Μυστικὸ Δεῖπνο. Σύμφωνα μὲ τὴ διήγηση τοῦ εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη τὸ Πάσχα δὲν συνέπιπτε μὲ τὴν Παρασκευὴ 14 τοῦ μηνὸς Νισάν, ἀλλὰ μὲ τὸ Σάββατο 15 τοῦ ἰδίου μηνός. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ ἄρχιερεῖς δὲν εἰσηῆθαν στὸ Πραιτώριο τὴν Παρασκευὴ «*ἵνα μὴ μianθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσι τὸ Πάσχα*» (Ἰω. 18, 28). Ἡ βρώση τῶν ἄζυμων γιὰ τὸ ἐβραϊκὸ Πάσχα ξεκινοῦσε τὴν πρώτη ἡμέρα τοῦ Πάσχα, δηλαδὴ τὸ ἑσπέρας τῆς Παρασκευῆς, καὶ διαρκοῦσε γιὰ ἑπτὰ ἡμέρες. Ὁ Χριστὸς τέλεσε τὸν Μυστικὸ Δεῖπνο τὸ βράδυ τῆς Πέμπτης (13 τοῦ Νισάν) δηλαδὴ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποία δὲν καταλυόταν ἄζυμος ἄρτος. Ἔτσι, ὁ Χριστὸς, συστήνοντας τὸ Πάσχα τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τὸ Μυστήριον τῆς θ.

3. Ὁπ. π.

4. Ὁπ. π.

5. Κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ (πρωτ.), *Ὁ Χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα, τετάρτη ἔκδοσις, ἄ.ἔ.ἔ., σ. 310.

6. ΒΛ. ΦΕΙΔΑ, «Ἄζυμα», *ΠΛΜ* 3 (1996²) 216.

7. Κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ (πρωτ.), *Ὁ Χριστιανικὸς ναὸς*, σ. 310.

Εὐχαριστίας χρησιμοποίησε ἔνζυμο καὶ ὄχι ἄζυμο ἄρτο⁸. Τὴ συνείδηση γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ἐνζύμου ἄρτου κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραδόσεως τοῦ μυστηρίου τῆς θ. Εὐχαριστίας ἀπὸ τὸν Χριστὸ εἶχαν καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, ὅπως ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος, ὁ ἅγιος Ἰουστῖνος, ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος Λουγδούνου, ὁ Ὠριγένης, ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, κ.ἄ.⁹ Οἱ ὀρθόδοξοι ἐρμηνευτὲς σημείωναν πὼς ὁ Χριστὸς στὸν Μυστικὸ Δεῖπνο τῆ Μ. Πέμπτη, μία ἡμέρα δηλαδὴ πρὶν τὴν ἔναρξη τοῦ ἐβραϊκοῦ πάσχα, χρησιμοποίησε ἔνζυμο καὶ ὄχι ἄζυμο ἄρτο¹⁰.

Ἡ καινοτομία τῶν Λατίνων νὰ εἰσάγουν στὴν τέλεση τῆς θ. Εὐχαριστίας τὴ χρῆση ἀζύμου ἄρτου προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τῶν Ὀρθοδόξων. Ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Πέτρος ὁ Γ' (1052-1056), σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ Κηρουλάριο (1043-1059), συμπεριλαμβάνει στὶς σοβαρὲς διαφορὲς μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Λατίνων καὶ τὴ χρῆση τῶν ἀζύμων, παρὰ τὴν εἰρηνικὴ διάθεση, τὴν ὁποία δείχνει ἡ ἐπιστολὴ του¹¹. Ὁ ἴδιος πατριάρχης ἀναφέρει σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀκυληίας Δομίνικο: «οἱ τῶν ἀζύμων μετέχοντες κινδυνεύουσι λανθανόντως εἰς τὴν Ἀπολιναρίου περιπίπτειν αἵρεσιν... καὶ οἱ τὰ ἄζυμα προσκομίζοντες νεκρὰν σάρκα καὶ οὐχὶ ζῶσαν προσφέρουσιν»¹², καὶ προτρέπει τοὺς Λατίνους νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ ἔθιμο πρὸς ἀποκατάσταση τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας¹³. Κατὰ τῶν ἀζύμων ἔγραψαν καὶ οἱ πατριάρχες

8. Α. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Ἀπαντήσεις σὲ ἐρωτήματα δογματικά - συμβολικά - ἱστορικο-δογματικά*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 1999, σ. 259.

9. ΒΛ. ΦΕΙΔΑ, «Ἄζυμα», *ΠΑΜ* 3 (1996²) 216.

10. Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Ἄζυμα», *ΘΗΕ* 1 (1962) 487.

11. ΜΙΧΑΗΛ ΚΗΡΟΥΛΑΡΙΟΥ, *Πέτρου Θεουπόλεως καὶ πάσης Ἀνατολῆς πατριάρχου λόγος καθ' ὃν καιρὸν εἰσηλθεν ὁ Ἰταλὸς Ἀργυρὸς ἐλέγξων τὰ ἡμέτερα*, PG 120, 800 κ. ἐξ.

12. ΜΙΧΑΗΛ ΚΗΡΟΥΛΑΡΙΟΥ, *Πέτρου Θεουπόλεως λόγος*, PG 120, 764-777.

13. ΒΛ. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β'· Ἀπὸ τὴν Εἰκονομαχία μέχρι τὴ Μεταρρύθμιση*, Ἀθήναι 1998², σ. 174.

Ἱεροσολύμων Συμεῶν Β΄ (1084-1106) καὶ ὁ διάδοχός του Ἰωάννης Η΄ (1106-1156)¹⁴.

Πράγματι, τὰ ἄζυμα σχετίζονταν μὲ τὴν αἵρεση τοῦ Ἀπολιναρισμοῦ. Ὁ Ἀπολινάριος, θεωρώντας πῶς ὁ Χριστὸς προσέλαβε ἄψυχη, χωρὶς νοῦ, ἀνθρώπινη φύση, προσπαθοῦσε νὰ διαδώσει τὴ διδασκαλία του καὶ λειτουργικά, προσφέροντας στὴ θ. Εὐχαριστία ἄζυμο καὶ ὄχι ἐνζυμο ἄρτο¹⁵. Σύμφωνα μὲ τὸν ἅγιο Συμεῶν, ἀρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης, ὁ ἄρτος, μὲ τὸν ὁποῖο τελεῖται ἡ θ. Εὐχαριστία πρέπει νὰ εἶναι ἐνζυμος «ἐπειδὴ εἶναι ὡς εἶς ἔμψυχος διὰ μέσου τῆς ζύμης καὶ ἀληθινὰ τέλειος· μαρτυρεῖ δὲ αὐτὸς ὅτι τὸ πρόσλημα, ἦτοι τὸ σῶμα τὸ ὁποῖον ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ δι' ἡμᾶς προσέλαβεν, ἦτο τέλειον, καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν σάρξ ἐγένετο χωρὶς νὰ ἀλλοιωθῆ καὶ ἦτο μὲ ψυχὴν λογικὴν καὶ νοερὰν, ὅταν προσέλαβε τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ὅτι ἦτο τέλειος ἄνθρωπος, διὰ νὰ ἀναπλάσῃ καὶ ἐμὲ ὀλόκληρον. Τρία δὲ τινὰ πράγματα εἶναι ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ἄρτου, διὰ τὰ τρία μέρη, τὰ ὁποῖα ἔχει ἡ ψυχὴ, καὶ διὰ τὴν τιμὴν τῆς Τριάδος· ἄλευρον ὁμοῦ μὲ ζύμην, ἡ ὁποία δηλοῖ τὴν ψυχὴν· καὶ νερόν, τὸ ὁποῖον δηλοῖ τὸ βάπτισμα· καὶ ἄλας, ὅπερ σημαίνει τὸν νοῦν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Θεοῦ Λόγου ὁ ὁποῖος πρὸς τοὺς μαθητὰς εἶπεν· «Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἄλας τῆς γῆς» οἱ διδάσκαλοι δηλονότι· καὶ «ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἄλας» τοῦτ' ἐστὶ τὴν γνώμην καὶ τὴν ἀγάπην· ὅτι ὁ σαρκωθεὶς εἶναι καὶ εἶς τῆς Τριάδος. Ἐψημένος εἶναι ὁ ἄρτος εἰς πυρὰν, ὅτι Θεὸς ὢν ὄλος ἠνώθη μὲ ἡμᾶς καὶ μᾶς μετέδωκεν ἀπὸ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐνέργειάν του ἢ διὰ νὰ εἶπω κάλλιον ἠνώθη ὄλος μὲ ὅλη τὴν ἰδικὴν μας πρώτην ἀρχήν»¹⁶.

14. ΔΟΣΙΘΕΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατρι-
αρχευσάντων διηρημένη ἐν δώδεκα βιβλίοις, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσι-
θέου, βιβλίον η΄, παράγραφος δ΄*, ἔκδ. Βασ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 397.

15. Κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ (πρωτ.), *Ὁ Χριστιανικὸς ναός*, σ. 310.

16. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Τὰ ἅπαντα, ἐκ τῆς ἀρχαίας εἰς τὴν ὁμι-
λουμένην γλῶσσαν μετενεχθέντα πρὸς ψυχοφελῆ χρῆσιν τῶν εὐλαβῶν Ὁρθοδόξων
ιερέων καὶ λαϊκῶν. Ἐγκρίσει τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἔκδ. Βασ.
Ρηγοπούλου, ἄ.ἔ.ἔ., σ. 111.

Τὸ ζήτημα τῶν ἄζυμων κρίθηκε σπουδαῖο γιὰ τοὺς Ὁρθοδόξους, γιὰ τὸ ἄζυμα θεωρήθηκαν ὅτι συμβολίζουν τὸ νεκρὸ, καὶ ὄχι τὸ ἀναστημένο σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ἡ χριστολογικὴ αὐτὴ διάσταση ἔδινε θεολογικὸ νόημα στὶς ὀξύτατες ἀντιπαραθέσεις Ὁρθόδοξων καὶ Λατίνων, γι' αὐτὸ καὶ συζητήθηκε καὶ στὴν ἐνωτικὴ σύνοδο Φερράρας - Φλωρεντίας (1438-1439). Στὴ σύνοδο αὐτὴ υἱοθετήθηκε συμβιβαστικὴ λύση, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἔλυσε τὸ πρόβλημα, ἀφοῦ ἡ σύνοδος αὐτὴ δὲν ἔγινε ποτὲ ἀποδεκτὴ στὴν Ἀνατολή¹⁷.

Τὸ λατινικὸ ἔθιμο τῆς χρήσεως τῶν ἄζυμων κατὰ τὴν τέλεση τῆς θ. Εὐχαριστίας ἀκολούθησε ὁ Λούθηρος, ἀλλὰ καὶ οἱ περισσότερες προτεσταντικὲς ὁμολογίες μετὰ τὴ Μεταρρύθμιση, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Καλβίνο καὶ τοὺς Ἀγγλικανούς, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦν ἀδιάκριτα ἔνζυμο καὶ ἄζυμο ἄρτο¹⁸. Τὰ ἄζυμα χρησιμοποιοῦνται ἐπίσης καὶ στὸν Χαλδαϊκὸ τύπο λειτουργίας, ὁ ὁποῖος τελεῖται ἀπὸ ἐκείνους τοὺς Ὁρθοδόξους ποὺ προσχώρησαν στὴν Οὐνία στὴν περιοχὴ τῆς Συρίας. Αὐτὸς ὁ τύπος λειτουργίας ἀφομοιώθηκε σὲ πολλὰ σημεῖα ἀπὸ αὐτὸν τῆς Ρώμης καὶ περιλαμβάνει καὶ τὴ χρήση τῶν ἄζυμων¹⁹.

Σήμερα, ρωμαιοκαθολικοί, ἀλλὰ καὶ προτεστάντες θεολόγοι, δικαιώνουν τὴν παράδοση τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ συνεπῶς καὶ τῆς Ὁρθοδόξου γιὰ τὴν τέλεση τῆς θ. Εὐχαριστίας μὲ ἔνζυμο ἄρτο²⁰.

17. ΒΛ. ΦΕΙΔΑ, «Ἄζυμα», ΠΙΜ 3 (1996²) 216.

18. Ὅπ. π.

19. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Λειτουργικοὶ τύποι Αἰγύπτου καὶ Ἀνατολῆς, συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς λατρείας*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἐν Ἀθήναις 1961, σ. 105.

20. ΒΛ. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β'*, σσ. 229-230.

